

2/32 60

Naodi- ja kokkukõla- (komponeerimise) õpetus.

Kirjutanud

Dr. K. A. Hermann.

Kolmas trükk.

Jurjemis (Tartus).

Trükitud K. A. Raag'i kulul.

1906.

Компонееримисе-õpetus.

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 10 ноября 1904 года.

~~~~~
Schnakenburg'i trüff, Surjewis.

I.

Aoodi = õpetus.

Kirjutanud

Dr. K. U. Hermann.

Kolmas trükk.

Jurjewis.

Trükitud K. U. Raag'i fulul.

1905.

Eesõna esimesele trüfale.

Seni ajani ei ole Eesti keeles õiget ja täielist noodi-õpetust olnud, sest mõni õpe-raamat, mis omal ajal seda kohust püüdis täita, on otsa saanud, ja muud raamatut ei ole, mis seda puudust jõuaks täita. Selle pärast olen siis järgmistes lehekestest püüdnud lühedalt aga võimalikult täiesti noodi-tundmises juhatusi anda. Juba noortele wäeteenistusesse minewatele meestele on see suureks kasuks, pääle selle weel igaihele, kes laulda wõi mängida tahab — enese ja teiste waimu ülendamiseks ja hariduse edendamiseks. — Soowin, et ka see õpetus meie rahwale kasu saadaks.

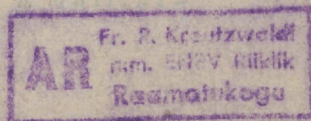
1885. 1896.

Sirjutaja.

Teine trüff, mis ammugi otsas, ja nüüdne kolmas trüff on muutmata jäänud ja üksnes wigasid, mis kogemata sisse sattunud oliwad, püüdsin wähendada.

1905.

Sirjutaja.

9954

Sisekord.

Nr.

1. Muusikast üleüldse	§ 1—3
2. Helide wallast	§ 4—10
3. Helide kirjast ehk nootidest	§ 11—13
4. Bõtmetest	§ 14—19
5. Kõrgendamise, alandamise ja lahtitegemise määrgist	§ 20—26
6. Helide maksuusest	§ 27—34
7. Pausidest ehk waitolemise märkidest	§ 35—37
8. Täpist ehk punktist noodi mõi pausi kõrwal ja wihust	§ 38—42
9. Kolmikuteest ja sarnastest nootide teisendustest	§ 43—48
10. Kergitustest nootide kirjutamisel	§ 49—58
11. Helifugudest ja helitõugudest	§ 59—99
12. Helitõugude sugulusest	§ 100—102
13. Helide astmetest ja wahedest	§ 103—110
14. Takitist	§ 111—121
15. Tempo ehk ajamõõt	§ 122—125
16. Synkopid ehk suruhelid	§ 126—128
17. Heli-ehetest	§ 129—142

Gilekord

1	Wanted	100
2	Wanted	100
3	Wanted	100
4	Wanted	100
5	Wanted	100
6	Wanted	100
7	Wanted	100
8	Wanted	100
9	Wanted	100
10	Wanted	100
11	Wanted	100
12	Wanted	100
13	Wanted	100
14	Wanted	100
15	Wanted	100
16	Wanted	100
17	Wanted	100

1. Muusikast üleüldise.

§ 1. Muusik on võim iluhelide läbi kõrva lõbustada ja kõlistada, süüdata ja rõõmustada, mõistust meelepäralisele tegevusele panna ja luuleväge üle ilma waewa paremasse taevalikumasse olekusse tõsta. — Muusikal on kaks osa 1) laul ja 2) mäng. Laul sünnib inimese häälega, mäng riistadega ehk pillidega. Muusik sünnib kõma ja kõla läbi. Kõlast sünnivad helid ehk toonid ja hääled. Kõige laulu ja mängu põhjus on siis kõla, heli, hää, mis selle läbi sünnib, et inimese häälepaelad ja keeletida või ka mänguriistade heli-heel õhu liikuma ehk laenetama panevad. Õhu lained puuduvad kõrva kuulmetesse, mis heli ajusse ja hingesse viivad.

§ 2. Kõige laulu ja mängu üleskirjutamiseks ei ole õieti rohkem helisid ehk toonisid waja kui 7, mille wahel weel 5 poolheli ehk pooltooni on. Kõigil lauludel ehk mängutükkidel ei ole siis rohkem helisid kui need 12, mis üks teise järele lauldud või mängitud kõik poolhelid on. Esimesed 7 heli on pää-helid, kuna teised 5 heli wahel-helid on. Kõik muusik, see on laul ja mäng, tekitab ja sünnib neist 12 helist muutmise ja teisendamise teel selle läbi, et neid 7 heli mitmesugusesse olekusse seatakse ja tarwilisel puhul 5 poolheli wahele pandakse.

§ 3. Kõma ja kõla tekitab, nagu üteldud, õhu liikumise ja laenetamise võimul, kuna laenetamine ise muud ei ole kui wärisemine ja wõbisemine, millesse kida või keel õhu on pannud. Kõmast ja kõlast sünnib heli ja hää. Kui mitu heli ühe korraga kõlawad, siis häätakse jeda kokku kõla, wõõra sõnaga harmonia. Kui üks ainus heli mitme teisega ühte heliseb, siis häätakse jeda kokku heli, wõõra sõnaga akkord. Kui hulk helisid ilusasti ja korra pärast üks teise järele seatud helisewad, siis häätakse jeda wiisiks, wõõra sõnaga melodia. Helide mitmesugune maksimus ehk wältus, see on pikkus ja lühedus, nimetatakse sõnaga rhytmus, nende pikkuse ja lüheduse pidamine on takt.

2. Helide wallast.

§ 4. Helide wald on korra pärast seatud toonid ehk toonide system. See tekitab selle läbi, et 7 pää-heli ja 5 wahel-heli järestikku pandakse, mis läbi heliredel sünnib. Helid ise on madalad, keskmiised ja kõrged. Kui nimetatud 7 pää-heli ja 5 wahel-heli on madalamal üks kord läbilauldud ehk läbimängitud, siis tulewad needsamad helid keskmiisel ja kõrgemal astmel teist, kolmandat, neljandat ja mitmendat korda uuesti. Sellel kombel sünniwad ligi sada madalamat, keskmiist ja kõrgemat heli, mis heliwalla wäljateewad.

§ 5. Iga heli tarwis on inimese häälel ja mänguriistadel isekõla olemas. Iga helile on, et teda äratunda, nimi antud. Seitsmel pää-helil on järgmiised tähed nimeks c, d, e, f, g, a, h. Italia keeles tarwitatakse nende 7 heli nimedeks üstikud silbid ehk hääud: do, re, mi, fa, sol, la, si. Need nimed on sellel, kes nootisid hoolega ja täiesti tundma tahab saada, jäädawalt päha õppida — kõige parem flaweri või orelil pääl neid katjudes.

§ 6. Tunneb õppija klaveri wõi orelil püäl need 7 heli, siis on temal weel nende wahelid juure hoolega tähele panna, muidu on muusika õppimine koguni puudulik. Helide wahed, ehk wõõra keeli nimega intervallid, on siis wäga tähtsad. Aga mis on siis helide wahest õppida? Helide wahedest on jeda õppida, et muist helidel täis=heli ehk täis-toon ja muist helidel pool=heli ehk pool-tooni wahet on; nõnda on c ja d (do ja re) wahel täis=heli wahet; d ja e (re ja mi) wahel on jälle täis=heli wahet; aga e ja f (mi ja fa) wahel on pool=heli wahet; f ja g (fa ja sol) wahel on jälle täis=heli wahet; g ja a (sol ja la) wahel niisamati täis=heli wahet; a ja h (la ja si) wahel ka täis=heli wahet; aga h ja järgmise uue c wahel on jälle pool=heli wahet. Nõnda näeme siis, et 7 püä=heli wahel 5 täis=heli (c ja d, d ja e, f ja g, g ja a, a ja h wahel) ja 2 pool=heli (e ja f, h ja a wahel) on. Need wahed täis-helidest ja pool-helidest on äraõppida ja unustamata meeles pidada.

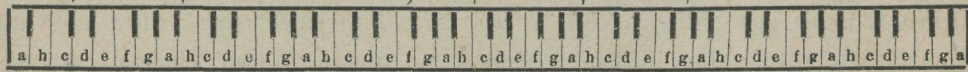
§ 7. Wiis pool=heli ehk pool-tooni, mis seitseme püä=heli wahele püäle enne nimeatud kahe pool=heli, tulewad panna, jünniwad kahel wiisil ja on neil jelle päraht igäühel ka kahetordne nimi. Alt ülemale minnes pandakse ühele helile, kui tast kui käes olewa ja järgmise heli wahele pool=heli peab tekkima, rist (R) ette ja silp -is tähe nime külge; nõnda on siis pool=heli nimi c (ja d) wahel cis, d (ja e) wahel dis, f (ja g) wahel fis, g (ja a) wahel gis, a (ja h) wahel ais, ja jelle järele on 5 pool=heli nimed, üles-pöole minnes: cis, dis, fis, gis, ais; e ja f ning h ja järgmise c wahel on juba ifegi pool=heli, jelle päraht ei ole jün ifeäralist märki ega heli tarwis, aga kui siisgi helide käigu päraht mõnikord rist e ja h ees seisab ja neile helidele cis ja his nimets annab, siis ei ole need helid (cis ja his) muud midagi kui f ja c. Ülemalt alla minnes pandakse ühele helile, kui tast kui käes olewa ja järgmise heli wahele pool=heli peab tekkima, be (B) ette ja silp -es tähe nime külge; nõnda on siis pool=heli nimi h (ja a) wahel õieti hes, mille asemel aga lühemini tähte b tarwitatakse, pool=heli nimi a (ja g) wahel õieti aes mille asemel aga lühemini as tarwitatakse, pool=heli nimi g (ja f) wahel ges, e (ja d) wahel e-es ehk lühemini es, d (ja c) wahel des, ja nõnda on siis 5 pool=heli nimed alla pöole minnes: b, as, ges, es, des; c (ja h) ning f (ja e) wahel on ifegi pool=heli, jelle päraht ei ole jün ifeäralist märki ega heli tarwis, aga kui siisgi helide käigu päraht mõni ford be c ja f ees seisab ja neile helidele ces ja fes nimets annab, siis ei ole need helid (ces ja fes) muud midagi kui h ja e. — Ristidega ja b-dega pool-helidid. kõrwu pannes näeme, et cis ja des, dis ja es, fis ja ges, gis ja as, ais ja b klaveri wõi orelil püäl just ühed helid on ja nende-jamade klahwidega mängitakse.

§ 8. Kõige paremini on wõimalik helidest aru jaada klaveri klahwidel, jst klaveril on kõigi mänguriistade jast kõige rohkem helidid sees, nõnda siis ka kõige rohkem klahwidid, ja orelil klahwidel on kõigest testmine pool osa klaveri klahwidest. Jgal klaveri klahwil on ife=heli, kui tema püäle sõrmega lööakse. Klaveri ja orelil klahwidel on just needsamad nimed, mis helidel ehk toonidel on, nõnda siis: c, d, e, f, g, a, h, ehk Italia keeli: do, re, mi, fa, sol, la, si; ja pool-helidel: cis, dis, fis, gis, ais; — b, as, ges, es, des.

§ 9. Klaveri klahwid on kahesugused: 1) alumised klahwid ja 2) ülemised klahwid. — Alumised pikad klahwid on täis-helid: c, d, e, f, g, a, h ehk do, re, mi, fa, sol, la, si; ülemised klahwid, mida ifta esiti 2 ja siis 3 kõrwu, on pool-helid — rist ette: cis, dis ja siis fis, gis, ais, ehk be ette: des, es ja siis ges, as, b. — Alumised klahwid on üksnes ülemiste läbi tunda. Kui pahemalt käelt paremale rida mööda läheme, siis on pahemat kätt kahte ülemist klahwi seisew alumine klahw c ehk do, järgmine kahe ülemise klahwi wahel seisew

alumine klahw d ehk re, järgmine paremat kätt kahte ülemat klahwi seisew alumine klahw e ehk mi, jälle järgmine pahemat kätt kolme ülemat klahwi seisew alumine klahw f ehk fa, järgmine g ehk sol, jelle järgmine a ehk la, ja wiimne paremat kätt kolme ülemat klahwi seisew alumine klahw h ehk si.

§ 10. Et 7 alumise ja 5 ülemise klahwiga mitte kõik helid ehk toonid, nõnda siis ka kõik klahwid otjas ei ole, sest mänguriistadel nii kui ka inimese kõril on hoopis rohkem helisid, siis tulewad pääle nende weel palju teisi helisid ja klahwisid, mis ifka jälle neidsamu nimesid kannawad, see on, kui c, d, e, f, g, a, h otjas on, siis tulewad jälle teised c, d, e, f, g, a, h, siis needsamad kolmandat ja neljandat, wiindat, kuendat ja seitsmendat forda. Nõnda kannab siis iga kahetasas heli jälle uuesti jedasama nime, mis 8 heli alamal helisew toon oli kandnud, ja jeda üle 8 heli käawat ulatust hüütakse *oktav*; nii on siis ühest c-st järgmise c-ni üks oktav, ühest d-st järgmise d-ni jälle oktav j. n. e. Sellel kombel jünniwad klaveril umbes 7 oktavi. Et neid oktavisid ühte teisest äratunda, siis antakse neile igapähele isenimi, kõige alumine oktav on *kontra-oktav*: c, d, e, f, g, a, h; järgmine on *suur oktav*: c, d, e, f, g, a, h; jälle järgmine on *wäike oktav*: c, d, e, f, g, a, h; siis tuleb *keskmine oktav* ehk *ühetriipsuline oktav*: c, d, e, f, g, a, h; siis tuleb *kõrge oktav* ehk *kahetriipsuline oktav*: c, d, e, f, g, a, h; siis tuleb *hele oktav* ehk *kolmetriipsuline oktav*: c, d, e, f, g, a, h; wiimaks tuleb *peenike oktav* ehk *neljatriipsuline oktav* mis enamasti enam täielik ei ole, waid: c, d, e, f, g, a. — Kõigil klaweritel ei ole täit kontra-oktavi, waid kõigest f, g, a, h, kuna teistel täiematel klaweritel pahemat kätt kontra-oktavi weel kaks *all-kontra-heli* on: a, h. — Paneme klaweri klahwid siia alla pilti ülesse:

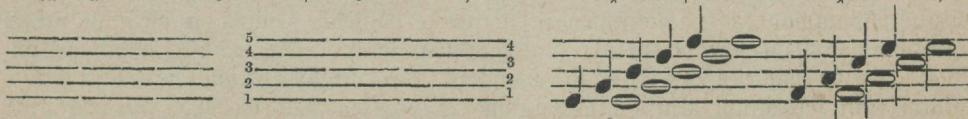
am-
kontra-
helid.
Kontra-oktav. Suur oktav. Wäike oktav. Kesk-oktav. Kõrge oktav. Hele oktav. Peenike oktav.

3. Helide kirjast ehk nootidest.

§ 11. Kõik helid kirjutatakse nootide abil paberisse. Noodid on siis helide kohta jedasama, mis tähed sõnade kohta, sest nagu sõnad tähtedega märgitakse, nii helid nootidega. Noodid on não poolest kahesuugused: 1) mustad ümmargused punktid ●●● ja 2) õõned ümmargused munamoodi ringid ○○○. — Igal nüsuugusel noodil on oma heli. Ümmargused noodid on kõik jabadega ehk kriipsudega: ♯.

§ 12. Et aga helid madalad, keskmiised ja kõrged on, siis on ka tarwis, et noodid madalamale, keskkohtale ja kõrwale kirjutataks. Et jeda woiks, on nootide tarwis jooned ehk liinid sündsad leitud. Neid jooni on alati 5 tükki kõrwu, ning neid wiit joont hüütakse *joonestik* ehk *liinide süstem*. Jooned on järgmiised:

Tühjad jooned: Jooned ise: Joonte wahed: Noodid joonte pääl: Noodid joonte wahel:

Nagu siit näha, on siis nootide kirjutamisel wãga tähele panna jooni endid ja joonte wahesid, sest neil on 5 joont, aga 4 joonte wahet; kõigealumene joon on 1., järgmine 2., jälle järgmine 3., weel järgmine 4. ja kõige kõrgem 5. joon; 1. ja 2. joone wahel on 1. wahe, 2. ja 3. joone wahel 2. wahe, 3. ja 4. joone wahel on 3. wahe, 4. ja 5. joone wahel 4. ehk kõige kõrgem wahe. Nagu ülemal näha, tulewad noodid muist joonte eneste pääle, muist joonte wahel kirjutada; jelle läbi woiwad 5 joone pääle ja 4 wahet sisse ühtekokku 9 heli märgitud olla.

§ 13. Et palju enam helisid olemas kui 9, siis ei wõi kõiki mitte 5 joone pääle ega 4 waheruumi sisse üleskirjutada, selle pärast on teiste madalamate ja kõrgemate helide tarwis, mis joontesse ega nende wahedesse ei mahu, kõrvalised ehk a b i - j o o n e d. Paneme süa abi-jooned joonestiku alla ja üle üles, mis nõnda wäljanäewad:

Nagu neist nähtustest näha, on abi-joontel niisama kui pää-joontel muist nootisid joonte pääl ja muist wahel. Abi-jooned joonestiku all on madalamate ja abi-jooned joonestiku üle on kõrgemate helide tähendada — ja nimelt nende madalamate ja kõrgemate helide tarwis, mis pää-joonte pääle ega wahele ei mahu. Seda wiisi on wõimalik kõiki helisid kirja panna, olgu nad madalad, keskmiised wõi kõrged.

4. Wõtmetest.

§ 14. Wõti on niijugune märk, mis joontele kirjutatakse, et näidata, kui kõrgelt wõi madalamalt helid, mis joontel märgitud, peawad lauldud wõi mängitud olema. Üks joon on see, mille pääl wõti seisab ja selle joone heli määrab, aga teised helid seisawad just selle heli järele ridastikku joontel igauks enese nime all.

§ 15. Kõige tarwilisemaid wõtmeid on kaks ja nimelt esiteks soprani wõti ja teiseks bassi wõti.

Soprani wõtmel on järgmine nägu: . Kui ta joonestiku ees seisab, siis tähendab see, et helid, mis joonestiku noodis on, peawad kõrgel häälel mängitud ehk lauldud olema. Soprani wõtmel on veel kaks teist nime: g-wõti, sest et tema ots just g-joone pääl seisab, ja wiuli wõti, sest et tema järele kõik wiuli noodid kirjutatud on.

Bassi wõtmel on järgmine nägu: . Kui ta joonestiku ees seisab, siis tähendab see, et helid, mis joonestiku noodis on, peawad madalal häälel mängitud ehk lauldud olema. Bassi wõtmel on veel üks teine nimi: f-wõti, sest et ta f pääl seisab ja f tema kafe täpi wahel on.

§ 16. Laulmisel on soprani wõtmes naesterahwa ja laste hääled ja bassi wõtmes meesterahwa hääled kirjutatud. Meesterahwa hääled on loomulikult madalamad kui naesterahwa ja poisikeste hääled. Enamasti on lugu nii, et meesterahwa hääle ühe oktavi oja naesterahwa ja poisikeste omast madalam on. Meesterahwa hääle ulatus käib enamasti suure oktavi e-st läbi suure ja wäikse oktavi kuni kesk-oktavi a-ni. Naesterahwa ja poisikeste hääle on sellest just üks oktav kõrgemal, ulatab siis wäikse oktavi e-st läbi selle ja kesk-oktavi kuni kõrge oktavi a-ni. Meesterahwa hääle on madaluse ja kõrguse järel muist bass ja bariton ja muist tenor. Bass ja bariton on madalad, tenor kõrge. Bass arwatakse suure oktavi e-st läbi suure ja wäikse oktavi kuni kesk-oktavi c-ni, ja üksnes, kui mõnel mehel ühe-äransis madal bassi hääle on, ulatab see all ka läbi terve suure oktavi. Bariton on aga kõigest paar heli kõrgem, nõnda siis suure oktavi g-st hakates läbi wäikse oktavi kuni kesk-oktavi e-ni. Tenori ulatus käib läbi wäikse oktavi kesk-oktavi helide a-ni;

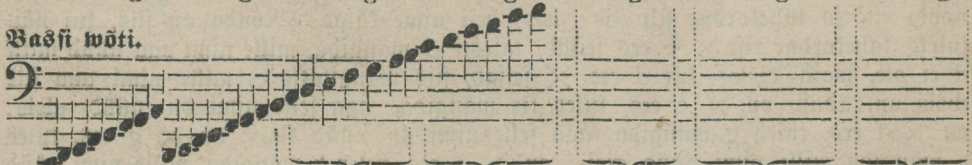
üksnes, kui mõnel mehel väga kõrge tenori-häääl on, ulatab see veel paar heli kõrgemale ja nimelt läbi terve keft-oktavi kuni helelata oktavi c-ni. Naesterahwa ja poisikefe häääl, mida ka distandi hääleks hiiütakse, on ka kahes osas, madalam ja kõrgem. Madalam osa on alt, mis wäitse oktavi e-st hakates läbi wäitse ja keft-oktavi kuni kõrge oktavi e-ni ulatab, ja kõrgem osa on sopran, mis läbi terve keft-oktavi kuni kõrge oktavi a-ni, mõnikord, kui mõnel naesterahwal iseäranis kõrge häääl, ka läbi terve kõrge oktavi kuni helelata oktavi e-ni ja f-ni käib.

Sellest näeb iga järelekatsuja, et meesterahwa kõrged helid naesterahwa ja poisikeste madalate helidega üheb on, ja nimelt on tenori helid weiksest ja keft-oktavist naesterahwa madalate helidega neist samadest oktavidest üheförgusel. — Kõige laiemale ulatav inimese häääl ulatab 2¹/₂ kuni 3³/₄ oktavist läbi.

§ 17. Just needsamad helid, mis klaveri klahwid, on ka neil kahel wõtmeil, kui alt bäsfi wõtmeist päälle hakatakse ja itka üles poole soprani wõtmesse mindakse. Paneme mõlemad wõtmed helidega siia klaveri klahwide alla tabelisse üles:

a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f g a

Soprano wõtme. Wäike oktav. Keft-oktav. Kõrge oktav. Hele oktav. Beenite oktav.

III- Kontra-oft. Suur oft. helid.

Need klahwid ja noodid, kus ja kuda nad liinidel seisawad, on igawesti päha õppida.

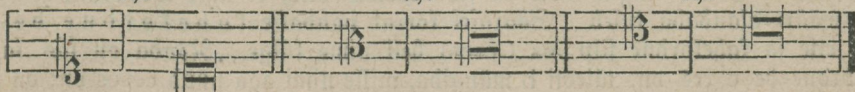
§ 18. Pääle soprani ja bäsfi wõtme on veel teisi wõtmeid olemas, mida aga laulmise juures ei tarwitata, waid üksnes mänguriistade juures. Kõigi nende wõtmete tarwis on aga üks ainuke märk ja nimelt $\text{||} \text{3} \text{ ehk ka } \text{||} = \text{||}$. Selle wõtmeiga näidatakse, kus kohal keft-oktavi c peab seisma. Misjuguusel joonel see wõtme seisab, jään on keft-oktavi c.

§ 19. Mitmesjuguused wõtmed nõuakstiwad, et heliredeli iga wõtme järele siia ülespanekstine, aga et see palju ruumi wõtub ja need wõtmed harwasti pruugitawad on, siis paneme üksnes keftmise oktavi c üksi siia üles; igakõige wõib siis ise selle järele terve heliredeli üles panna. Wõtmed on nimelt järgmised:

Distandi wõtme: ehk

Alti wõtme: ehk

Tenori wõtme: ehk

Diskandi, alti ja tenori võtmesse võib neid hääli kirjutada, kui tahab, aga seda sünnib harva. Diskant ja tihti ka tenor kirjutatakse soprani võtmesse. Nelja-häälses segafoori laulus kirjutatakse tenor bassi võtmesse, kus bass all. Nelja-häälses meesfoori laulus on I. ja II. tenor soprani võtmes, nii siis öieti oktavi võrt kõrgemal kui nende laulu hääli, aga I. ja II. bass bassi võtmes.

5. Kõrgendamise, alandamise ja lahtitegemise märgist.

(Lahtitegemise märk teise nimega keelamise märk.)

§ 20. Kõrgendamise märk on rist (♯), mis iga heli poolheli kõrgemaks tõstab ja heli nimele -is kõrva lisab, nagu see § 7 seletatud. Paremaks arusaamiseks paneme väikese ja keskmise oktavi heliredeli siia üles klaveri kahe oktavi vahvide alla:

cis	dis	fis gis ais			cis dis			fis gis ais								
c	d	e	eis	f	g	a	h	his	c	d	e	eis	f	g	a	h

c cis d dis e eis f fis g gis a ais h his   c cis d dis e eis f fis g gis a ais h

§ 21. Helide käigul võib seda sündida, et waja on ühte või mitut heli terve tooni väärt kõrgendada. Säärasel korral pandakse kahefordne rist (×) noodi ette ja kahefordne silp -is (-isis) heli nime külge. Nõnda on siis, kui näituseks kahefordne rist × c ees seisab, täiesti d mängida, mille nimi aga nüüd mitte d ei ole, vaid cisis; kui d ees × seisab, siis mängitakse e, mille nimi aga siis disis on, edasi on × e ees, tuleb fis mängida, aga selle nimi on nüüd eisis; on × f ees, tuleb g mängida, aga selle nimi on nüüd fisis; on × g ees, tuleb a mängida mille nimi nüüd gisis; on × a ees, tuleb h mängida, mille nimi nüüd aisis; on × h ees, tuleb cis mängida, mille nimi nüüd hisis.

§ 22. Alandamise märk on be (♭), mis iga heli pool-heli väärt madalamaks teeb ja heli nimele silbi -es juurde lisab — sel kombel, nagu see § 7 seletatud. Paremaks arusaamiseks paneme ka siin väikse ja keskmise oktavi heliredeli siia üles klaveri kahe oktavi vahvide alla:

des	es	ges as b			des es			ges as b								
c	d	e	fes	f	g	a	h	ces	c	d	e	fes	f	g	a	h

c des d es e fes f ges g as a b h   ces c des d es e fes f ges g as a b h

§ 23. Helide käigul võib ka seda tarwis olla, et ühte või mitut heli terve tooni väärt alandada tuleb. Säärasel korral pandakse kahefordne be (♭) noodi ette ja kahefordne silp -es (=eses) heli nime külge. Nõnda on siis ka, kui kahefordne be c ees on, täiesti b mängida, mille nimi aga nüüd ceses on; on kahe-

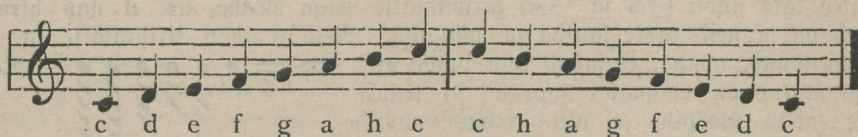
fordne be d ees, tuleb c mängida, mille nimi nüüd deses; on kahfordne be e ees, siis tuleb d mängida, mille nimi nüüd eses; on kahfordne be f ees, tuleb es mängida, mille nimi nüüd fesese; on kahfordne be g ees, tuleb f mängida, mille nimi nüüd geses; on kahfordne be a ees, tuleb g mängida, mille nimi nüüd ases; on kahfordne be h ees, tuleb a mängida, mille nimi nüüd (heses ajemel) bes on.

§ 24. Lahtitegemise märk (h) on niisuguse mõjuga, et ta siis, kui # wõi b noodi on ees olnud, aga nüüd jälle endine heli ilma ristita ja be-ta peab wälja tulema, noodi ette pandakse. Kui näituseks c ees on rist olnud, nõnda et sest helist cis on saanud, ja nüüd järgmises noodis tahetakse cis ajemel jälle c saada, siis pandakse märk h noodi ette, wõi kui h ees on b olnud ja h-st seda wiisi b saanud ning nüüd jälle järgmine heli peab h olema, siis pandakse jälle h noodi ette, näituseks:

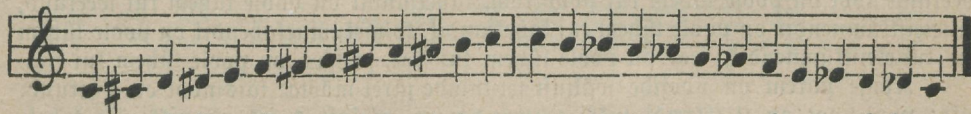
cis c ais a gis g fis f dis d b h as a ges g es e des d

§ 25. Kui heliredel lihtlabafelt 7 pää-heli enesesse wõtab ilma 5 wahelita, siis hüütakse teda tõuu-järeliseks ehk wõõra sõnaga diatoni ehk enharmononi heliredeliks. Niisugune heliredel on järgmine:

c d e f g a h c c h a g f e d c

§ 26. Kui heliredel täiesti kõigist 12 pool-helist läbi läheb ja kõik need helid enesesse wõtab, siis hüütakse teda tõuu-wastaliseks ehk wõõra sõnaga chromati heliredeliks. Niisugune heliredel on järgmine:

c cis d dis e f fis gis a ais h c c h b a as g ges f e es d des c

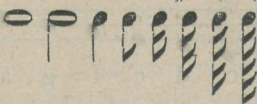
6. Helide maksmuusest, kestmuusest ehk wältmuusest.

§ 27. Helide maksmuus on nende pikkus ja lühedus, kestus ehk wältus. Saulmiljel ja mängimisel on sagedasti tarwis ühte heli kauemini kõlada! lasta, teist lühemini, kolmandat fognu lühedasti. Nõnda võib ühest helist pikk joru tulla, teine heli ei ole pikk ega lühike ning algab ja lõpeb warsti, kolmas on aga nii lühike, et ta nagu wält peab mööda minema ning uuele aset andma. Nii näituseks on kirikuforali wiisidel enamasti parajad ühepikkused helid, ja üksnes salmide ridade wiimast heli peetakse pikemini; aga ariatel ja muudel lauludel ning mängupaladel on pikki ja lühedaid helisid, ja mida mitmesugusem helide wältus, seda keerulisem ja kunstlikum on laul ja mäng. — Rootide järele laulmine ja mängimine nõuab kõige hoolikamat wältuse tähelepanemist, sest see on takt. Ilma taktita ei ole võimalik midagi laulda ega mängida. Takti pidamine on laulu ja mängu elu ning hing.

§ 28. Wältuse poolest on helide kirjal ehk nootidel kaheksa ühesugust märki, mida ühearanis nende jabast aratunda wõib, need on järgmised:

täis-noot ehk üks ühendif (numbriga kirjutatud $\frac{1}{1}$) ilma jabata,
 pool-noot ehk üks kahendif (numbriga $\frac{1}{2}$), ümmargune ring jabaga,
 weerand-noot ehk üks neljäandif (numbriga $\frac{1}{4}$), ümmargune punkt jabaga,
 üks kahesjäandif noot (numbriga $\frac{1}{8}$), ümmargune punkt lipufesega,
 üks kuuesteistkümnendif (numbriga $\frac{1}{16}$), ümmargune punkt kahe lipufesega,
 üks kolmekümnekahendif (numbriga $\frac{1}{32}$), ümmargune punkt kolme lipufesega,
 üks kuuekümmeneljäandif (numbriga $\frac{1}{64}$), ümmargune punkt nelja lipufesega ja
 üks sadakahesikümnekahesjäandif (numbriga $\frac{1}{128}$), ümmargune punkt wiie lipufesega.

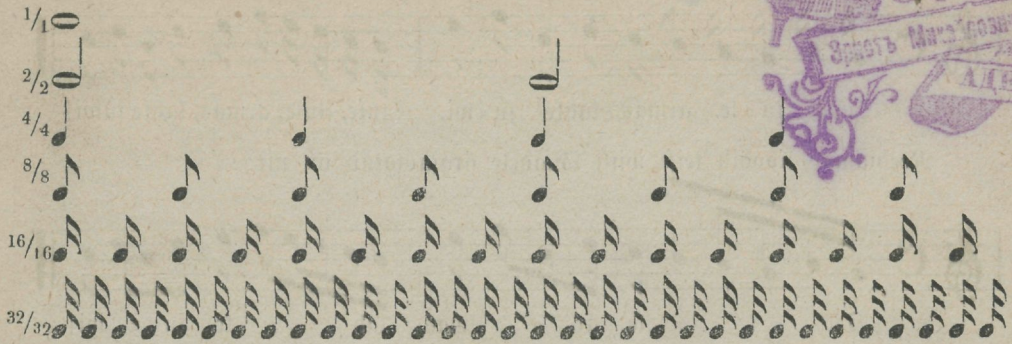
Wiimased kaks nooti ($\frac{1}{64}$ ja $\frac{1}{128}$) tarwitatakse väga harwa, sest et nad hirmus lühikesed on ja neid raske laulda ja mängida. Neid 8 nooti kirjutatakse ka, kui kirja ilu nõuab, nõnda, et jabad alla poole on: — Nelja häälega laulus on enamasti soprani ja tenori nootide jabad ülespidi ja alti ja basši nootide jabad allapidi.

§ 29. Wältuse poolest on neist kahesjast noodist iga järgmine noot poole lühem kui eelmine. Nõnda on siis pool-noot just poole lühem kui täis-noot, weerand-noot on poole lühem kui pool-noot, kahesjäandif on poole lühem kui weerand, kuuesteistkümnendif on poole lühem kui kahesjäandif, kolmekümnekahendif on poole lühem kui kuuesteistkümnendif, $\frac{1}{64}$ on poole lühem kui $\frac{1}{32}$, ja $\frac{1}{128}$ on poole lühem kui $\frac{1}{64}$.

Nõige parem on nootide wältust sekundide järel mõõta: täis-noot on 4 sekundi pikk; pool-noot on 2 sekundi pikk; weerand-noot on just 1 sekund pikk; üks kahesjäandif on $\frac{1}{2}$ sekundi pikk, see on ühe sekundi ajal tulewad kaks kahesjäandifku ($\frac{2}{8}$) laulda ehk mängida; üks kuuesteistkümnendif on $\frac{1}{4}$ sekundi, see on, ühe sekundi ajal tulewad neli kuuesteistkümnendifku ($\frac{4}{16}$) laulda ehk mängida; üks kolmekümnekahendif on $\frac{1}{8}$ sekundi pikk, see on, 1 sekundi ajal tulewad kahesjäandifku kolmekümnekahendifku ($\frac{8}{32}$) laulda ehk mängida; $\frac{1}{64}$ noot on $\frac{1}{16}$ sekundi ja $\frac{1}{128}$ noot on $\frac{1}{32}$ sekundi pikk.

Kus parajasti tiksuv seinakell on, jääb wõib weerandite wältust ka tiksude järele mõõta: 4 tiksu teewad täis-noodi, 2 tiksu pool-noodi ja 1 tiks weerand-noodi pikkuse, kahesjäandifkusid tuleb 2 tikki ja kuuesteistkümnendifkusid 4 tikki 1 tiksu kohta. Kellel tunnikella ei ole, see wõib ka sammudega nootide pikkust mõõta: kõndigu ta parajasti ja tehku joru: see joru, mis 4 sammu aega wältab, on täis-noot, see mis 2 sammu aega wältab, on pool-nooti, see mis kõigest 1 samm aega wältab, on weerand-nooti pikk; kahesjäandifkusid on juba 2 tikki ja kuuesteistkümnendifkusid 4 tikki ühe sammu ajal keelitseda.

§ 30. Paneme nüüd paremaks arusaamiseks kõik noodid oma wältuse poolest ühte teise kõrwale ehk alla, siis saame järgmise tabeli:

Üks täis=noot on just nii pikk kui kaks pool=nooti, need on just nii pikad kui neli weerandit, mis jälle just nii pikad on kui kaheksa kaheksandikku, need on jälle nii pikad kui 16 kuuesteistkümnendikku ja need nii pikad kui 32 kolmekümnekahendikku jne.

§ 31. Et lühemate nootide juures sabade lipufesjed rasked kirjutada on, selle pärast on nootide kirjutamisel fergitusti tarwis. Need on selle läbi võimalikud, et lipufesste asemel kaks ehk mitu nooti, kui waja, kriipsuga kokkutõmmatakse. Sel kombel wõime ülemal antud tabeli ka kokkuseada:

i. n. e.

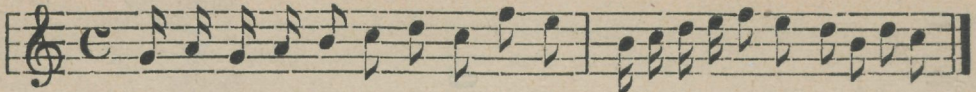
Kaheksandikud, kuuesteistkümnendikud ja kolmekümnekahendikud wõime ka iga teist wiisi ärajagada ja kokkutõmmata, kuda tarwis leiame, näituseks:

i. n. e.

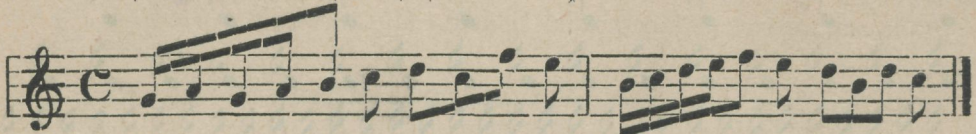
§ 32. Üks lipufene nootide küljes on siis just sellejama wältuse märk nagu üks kriips, mis nootifid köidab, kaks lipufest sedajama, mis kaks kriipsu, kolm lipufest sedajama, mis kolm kriipsu jne. Tähelepanna on siisgi, et lippudel iseäranis laulmise juures teine tähendus on kui kriipsudel, kuna wältus ühelt jääb. Laulmisel kirjutatakse igale lipuga noodile isefilp alla, kuna nootidel, mis kriipsuga, mitme kohta üks filp all on, näituseks:

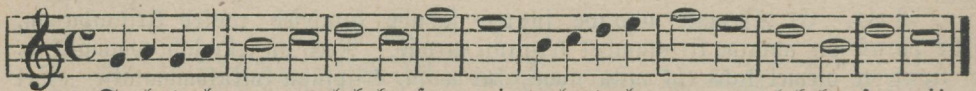
Tu=le, tu=le, armas, lahke su=wi, tule, tule, armas, lahke suwi!

Needsamad noodid teist wiisi sõnadele ärajaotatud on nii:

Tu = = = le, ar = = mas, lah = = ke su = wi!

§ 33. Kui täis-, pool- ja weerand-nootsid on tarvis mitu tükki ühe silbi alla kokkutõmmata, siis sünnib see wibu ehk poogna läbi, mis nootide wahete tõmmatakse; näituseks paneme ehti ülemal antud noodid lahtiselt, aga täis-, pool- ja weerand-nootides siia üles:

Tu=le, tu=le, ar=mas, lah=ke su=wi, tu=le, tu=le, ar=mas, lah=ke su=wi!

Needsamad noodid teist wiisi wibu abil sõnadele ärajagatud on nii:

Tu = = = le ar = = mas, lah = = = ke su = = wi!

§ 34. Mänguriistadega mängides on wibul seesama tähendus, mis laulmise juures, et nimelt helid kokkutõmmates tulewad sünnitada. Siin on kriipsudega kokkutõmmatud noodid lahtisteks arwata, ja üksnes wibu käseb neid ühel joonel kokkutõmmata, näituseks:

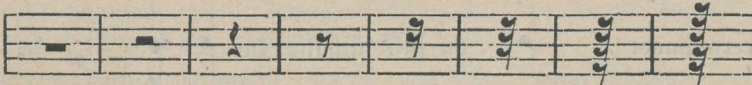
Wibu rohkemast tähendusest waata § 39 sees järele.

7. Pausidest ehk waitolemise märkidest.

§ 35. Laulmisel ja mängimisel on muist puhkamise ja muist häälekäigu ning muist ilu pärast pausid ehk waitolemise wahemärgid hoolega tähele panna. Seda on jelle pärast iseäranis tarwis, et kord kõik foor, kord ka mõni üksik hääle peab wait olema, kuna teised helisewad, siis on waitolemise pikkust aramäärata, sest miudu läheb laul ehk mäng ühest ära raisku, kui waitolemise aega ära ei määrata.

§ 36. Pausid on wältuse poolest just niisama pikad nagu noodid. Nõnda on täis=paus, neljakandiline paks kriips joone all, 4 weerandit; pool=paus, neljakandiline paks kriips joone üle; weerand=paus on r-jarnane lipute; fa h e f a n d i f = p a u s on fabeli jarnane haagite; f u e t e i f t k ü m n e n d i t =

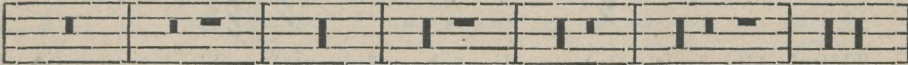
kolme kümne kahendit, kuue kümne neljandit ja sadakahet kümne kahesandit-pausi, kahe-, kolme-, nelja- ja viiefordse kaubi sarnane märk. Paneme nad siia noodijoonesse üles:

$1/1$ -pauis $1/2$ -pauis $1/4$ -pauis $1/8$ -pauis $1/16$ -pauis $1/32$ -pauis $1/64$ -pauis $1/128$ -pauis.

Õhimejed 6 pausfi on tihti tarvitatawad, aga $1/64$ - ja $1/128$ -pauis wäga harwa leida.

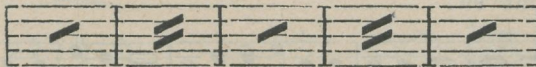
§ 37. Kui lauljal ehk mängijal mitu täis-pausfi wait olla on, siis on selles mitmefordsed pausi-märgid, ja nimelt nõnda:

2 täispausfi 3 täispausfi 4 täispausfi 5 täispausfi 6 täispausfi 7 täispausfi 8 täisp. jne.

Uga et jeda wiisi natuke kunstlik pausfiid lugeda ja meeles pidada on, siis on uue ajal palju lihtlasemal wiisil nõnda pausfiid kirjutama hafatud, et paks kriips takti kriipsu wahese tehtahe ja üle selle kirjutatahe, mitu takti pausfi lugeda tuleb, nõnda:

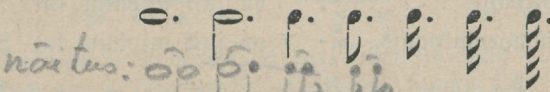
10 ehk 10 20 31 42 jne.

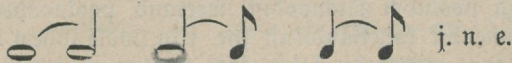
See tähendab et 10, 20, 30, 40 täispausfi ehk 40, 80, 124, 168 weerandit pausfi pidada ja lugeda on, kui jälle laulda ehk mängida tuleb, kuna teised hääled edasihelisewad.

8. Täpist ehk punktist noodi ehk pausi kõrwal ja wibuist.

§ 38. Helide poole pikkuse määramiseks on nootide kõrwal täppi, ehk wõõra nimega punkti, tarwitama hafatud. Täppiga noodi kõrwal tähendab, et noot on oma päris wäärtuse poole oja pikemaks weni-
n u d, ning lauldes ja mängides tuleb jeda wäga tähele panna. Täppiga noodid on järgmised:

§ 39. Kui kahte wõi mitut nooti tahetaks ühte siduda, nii et nad ühes kõlawad, siis tõmmatahe kõwer joon ehk w i b u üle nende nootide ehk nende alla. On faks ehk mitu nooti ühe ja sellejama joone pääl wibuga kokkutõmmatud, siis tohib ainult esimest nooti laulda ehk mängida, kuna teised üksnes pidada tulewad, nagu ei oleks nad ise-noodid, waid eelkäiwa noodiga kokkusulanud:

j. n. e.

§ 40. Seletame nüüd ligemini täppiga nootifid wibuga nootide abil, siis wõime järgmise tabeli üles panna:

täpiga täisnoot . . .		on just niipalju kui		ehf $\frac{1}{1}$ + $\frac{1}{2}$
täpiga poolnoot . . .		on just niipalju kui		" $\frac{1}{2}$ + $\frac{1}{4}$
täpiga weerandnoot . . .		on just niipalju kui		" $\frac{1}{4}$ + $\frac{1}{8}$
täpiga kahesandif . . .		on just niipalju kui		" $\frac{1}{8}$ + $\frac{1}{16}$
täpiga kuueteistkümnendif		on just niipalju kui		" $\frac{1}{16}$ + $\frac{1}{32}$
täpiga kolmekümnekahendif		on just niipalju kui		" $\frac{1}{32}$ + $\frac{1}{64}$

Wältuse läbi ärafeletatud on asi nõnda: täpiga täisnoodi ajal on 6 sekundi, lõõki wõi sammu pidada, sest täisnoot ise on 4 ja täpp tema kõrwal pool sellest, see on 2 sekundi pikk; täpiga poolnoodi ajal on 3 sekundi lugeda, sest poolnoot ise on 2 ja täpp tema kõrwal 1 sekund; niisamati on täpiga weerandnoot 1 ja $\frac{1}{2}$ sekundi ehk ka 3 kahesandifnooti; täpiga kahesandif on 3 kuueteistkümnendifku; täpiga kuueteistkümnendif on 3 kolmekümnekahendifku jne.

§ 41. Paremaks arusaamiseks anname siin näitused, kuda täpiga noodid ilma täpita kirjutatud on:

ilma täpita kirjutatud:

mängida ja õigesti kirjutada:

§ 42. Just niisamati nagu nootide kõrwal, nii on ka pauside kõrwal niisamaõige wältusega täpid, mille järele järgmise tabeli wõime ülespanna:

täpiga täispaus joone all . . .		on just niipalju kui	
täpiga poolpaus joone üle . . .		on just niipalju kui	
täpiga weerandpaus		on just niipalju kui	
täpiga kahesandifpaus		on just niipalju kui	
täpiga kuueteistkümnendifpaus		on just niipalju kui	
täpiga kolmekümnekahendifpaus		on just niipalju kui	

9. Kolmikuteft ja sarnasteft nootide teisendusteft.

§ 43. Et iga poolnoot täisnoodist, weerand poolnoodist, kahesandif weerandist, kuueteistkümnendif kahesandifkust jne. ikka poole lühem on, seda teab õppija. Nõnda siis tuleb iga täisnoodi kohta kaks poolnooti, iga poolnoodi kohta kaks weerandnooti, iga weerandi kohta kaks kahesandifku, iga kahesandifku kohta kaks kuueteistkümnendifku, iga kuueteistkümnendifku kohta kaks kolmekümnekahendifku jne.

Alga laulmisel ja mängimisel juhtub sagedasti, et waja on täisnooti kolmeks ühepikkuseks noodiks, niisamuti ka poolnooti, weerandit, kaheksandikku, kuuteistkümnendikku ~~ine kolmeks ühepikkuseks noodiks ehk kolme teha~~, mis just nii ruttu on laulda ehk mängida, nagu kahtegi. Niisugust kahe asemel kolmeks jagatud nooti hüüatakse kolmik ehk wõõra sõnaga triol.

§ 44. Kolmikute jagamine sünnib selle järel üsna hõlpsasti ja loomulikult nõnda:

ajemel: ehf: ehf: ehf: jne.

 " " " " "

 " " " " "

 " " " " "

 " " " " "

 " " " " "

 " " " " "

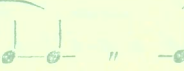
 " " " " "

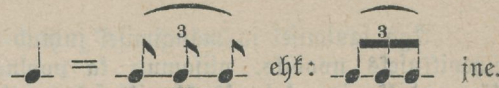
 " " " " "

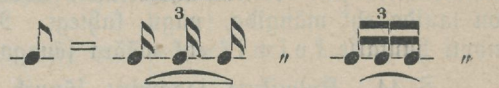
Sellest tabelist näeb õppiija, et igal kolmikul wibu üle (wõi ka alla) käib, mille alla nummer 3 kirjutatakse, et kolmiku loomu selle läbi näidata. Lauldes wõi mängides on hoolega tähele panna, et kolmiku kolm nooti just ühepikkuselt helisewad ja et mitte esimene ehk wiimne noot lühem ehk pikem ei ole, kui teised.

§ 45. Kui kolmikud wäärtuse järele kokkuseame, siis saame järgmise tabeli ühes kolmikute nimedega:

terwe noodi kolmik nootides nii: ehf: jne.

poolnoodi kolmik nootides nii: " "

veerandnoodi kolmik nootides nii: jne.

kahesjandiku kolmik nootides nii: "

kuueteistkümnendiku kolm. noot. nii: "

Jseenesest mõista on, et igast noodist, nõnda siis ka igast helist, võib kolmikult sünnitada.

§ 46. Aga ei mitte üksnes kolmikud ole muusikas pruugitavad. Ühte või mitut nooti võib nelja, viide, kuude, seitsmesse ja rohkemasse osasse ärajaotada, ja seda viisi sünnivad laulus ja mängus nelikud (quartolid), viiekud (quintolid), kuuekud (sextolid), seitsmikud (septolid) ja nõnda edasi. Nelik sünnib, kui neli ühepikkust nooti ühe või kolme noodi asemel helisewad, viiek sünnib, kui viis ühepikkust nooti ühe, kolme või nelja noodi asemel, kuuek sünnib, kui kuus ühepikkust nooti ühe, nelja või viie noodi asemel, seitsmik sünnib, kui seitse ühepikkust nooti ühe, kolme või kuue asemel helisewad. Paneme sellest järgmise tabeli üles:

 nelikud jne.

 witeknud j. n. e.

 kuueknud j. n. e.

 seitsmikud j. n. e.

Just nagu kolmikute juures, nii tõmmatakse ka siin ikka wibu üle nootide ja nummer 4, 5, 6, 7 wibu jässe, et sellega tähendada, mitmik noot on.

§ 47. Ka seda juhtub nootides küllalt, et kolme ühepikkuse noodi asemel kaks ühepikkust nooti seisab ja seda viisi kaksik (duol) sünnib; niisamati sünnib nelja noodi asemel kolmik, viie asemel nelik, kuue asemel viiek jne. Muidugi teada tulewad need noodid, mis enama asemel vähem helisid annawad, wähke pikemini laulda ehk mängida, see on kaksikus tuleb kaks nooti just nii pikal ajal kui nende asemel olewad kolm päris nooti laulda ehk mängida. Nootides on kaksikud, kolmikud, nelikud, mis rohkematest nootidest sünniwad, niisamati, nagu enne ülemal näidatud.

 j.n.e.

§ 48. Kolmikuid ja sarnaseid noodi-teisendusi ei tarwitata lauludes ja mändudes mitte väga sagedasti, aga nad on suureks iluks muusikale, sest nad aitavad helikäiku mitmesugusemaks ja selle mõjul ilusamaks teha ning annavad heliloojale vabadust helisid nõnda jagada, kuida need kõige ilusamini helisewad. Anname siin näituse efiti ilma nende helieheteta:

ja siis seesama helikuju kolmikute- ja kuuekutega:

10. Kergitusest nootide kirjutamisel.

§ 49. Helid wõiwad, iseäranis flaveril, nii madalasse wõi kõrgesse minna, et nende kirjutamine raskeks läheb, sest et väga palju abijooni tarwis tuleb. See tuleb sellest, et mida madalamale wõi kõrgemale helid lähewad, seda enam on abijooni waja. Et mitte nii palju abijooni tarwis ei oleks, selle pärast on märk 8 ehk 8va (nimega *octava*) tarwitada. Kui nimelt see märk joonestiku all seisab, siis tähendab ta, et ühte wõi mitut nooti, mille all ta seisab, peab oktaw alamalt mängitama kui kirjutatud, ja kui see märk joonestiku üle seisab, siis tähendab ta, et ühte wõi mitut nooti, mille üle ta seisab, tuleb oktaw kõrgemini mängida, kui kirjas on. Nõnda on näituseks:

	<i>8va</i>		
Kirjutatud on nõnda:		Mängida on aga nõnda:	
Kirjutatud on nõnda:		Mängida on aga nõnda:	

Kui nõnda peatsime kirjutama, nagu siin näituses mängida on, siis jääkwad filmad paljude abijooni pärast üsna kirjaks.

§ 50. Sagedasti on tarwis oktawides mängida — ja nimelt nõnda, et helid kas oktaw ülewal wõi all ühes mängitakse. Seda tuleb nõnda teha, et sõna *all 8va* joonestiku üle wõi alla pandakse, näituseks:

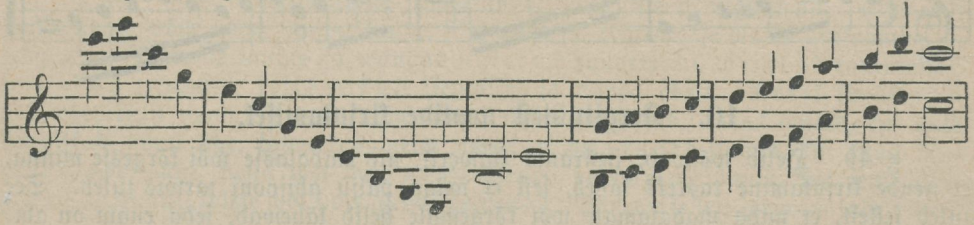
	<i>all 8va</i>		
Kirjutatud on nõnda:		Mängida on aga nõnda:	
	<i>all 8va</i>		

§ 51. Tähele on panna seda täpilist joont, mis *8va* või *all8va* järel seisab: ..... ehk ~~~~~. See tähendab, et nii kaugele, kui see täpiline joon ulatab, tuleb oktav ülemalt ehk alamalt mängida või ka oktav niisamati ülemal ehk alamal ühes mängida, ja kui seda joont enam ei ole, siis on jälle niisamati mängida, nagu kirjutatud on, näituseks:

Kirjutatud on nii:

Mängida on aga nii:

§ 52. Kui hulk kaheksandikka, kuuteistkümmendikka või kolmekümnekahendikka järestitku ühel ja samal joonel seisavad, siis võib neid lühendatud kombel kirjutada, nõnda et maksimuse kriips täis-, pool- ehk weerandnoodi alla tõmmatakse, siis on vähem waeva kirjutamisel ja vähem ruumi noodil tarvis, näituseks:

Dieta nii mängida ja kirjutada:

aga palju lühemini ja kergemini nii kirjutada:

siis ka dietti nii mängida ja kirjutada:

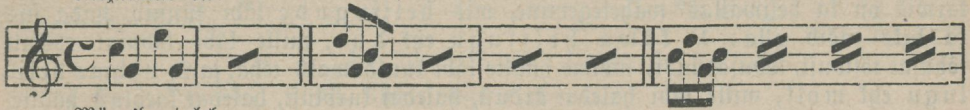
aga palju lühemini ja kergemini nii kirjutada:

Kui noodid nõnda ärajagatud ja väga lühikesed, kuuteistkümmendikud ja kolmekümnekahendikud on, nagu viimastes kahe näituses, siis kirjutatakse ka sõna tremolo ehk tremando (lühendatud trem.) nootide alla, see tähendab võibemist ehk värisemist, see on, et heli muud ei ole, kui paljas kõlaline wirtwendamine.

§ 53. Juhtub ka seda, iseäranis mängides, et üks noodikeerutus mitu korda järgi mööda tuleb mängida, siis ei ole tarvis iga kord täit keerutust uuesti kirjutada, vaid see sünnib kriipsude abil nõnda:

Kirjutatud on:

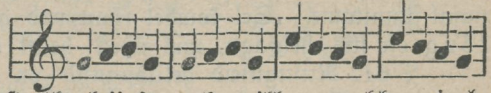
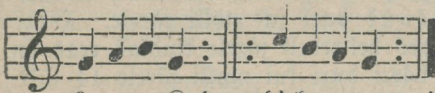
Mängida tuleb:

§ 54. Tihti sünnib seda lauldes ja mängides, et ühte osa laulust või mängust on tarvis teist korda laulda või mängida, et mitte seda osa kahte korda kirjutada tarvis ei oleks, selleks on kordamise märk, see on kahekorndne kriips, kaks täppi kõrval, joonestikust läbitõmmatud, nõnda:

Kirjutatud on nii:

Mängida on aga nii:

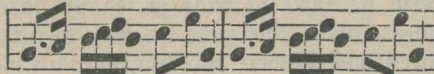
§ 55. Kui noodikeerutus, mis just üks kriipsu-wahe pikk on, rohkem ei ole mängida kui kaks korda, siis võib ka nõnda teha, et wibu üle tõmmatakse ja wibu alla sõna „bis“ (see tähendab „kaks korda“) kirjutatakse, nõnda:

Kirjutatud:

bis

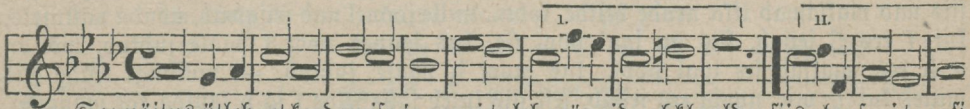
Mängida tuleb:

ehk küll ka nõndagi:

Kus palju lühikesti rutulisti nootijid kirjutada, jääb teeb säärase lühendamise wiis töö mitu korda vähemaks.

§ 56. Kui wiisi järkusid korratakse, millel üksnes lõpp teist nägu on, siis tehtakse kordamise punktid, ja lõpp kirjutatakse nende tahta:

See näitus ütleb, et kordamise joonele tuleb mängida ehk laulda, siis alguseni tagasi minna ja sinna kohta mängida, kus *I* algab, siis *I* wahele jätta ja *II* mängida ehk laulda.

§ 57. Kui terve laul ehk mängutükk uuesti tuleb mängida, siis kirjutatakse lõpule *d. c.* ehk *D. C.*, see on *da capo*, mis nii palju tähendab kui „eest otsast“. — Kui laul või mäng otsas on, siis võib seda ka sõna *fine* läbi kirjutada, mis nii palju tähendab kui „ots“ ehk „lõpp.“ Seda on iseäranis siis tarvis, kui kordamisel laulu ehk mängu ots feik kohal on. Säärasel puhul kirjutatakse ka *D. c. al fine* ehk *Da capo al fine*, see tähendab: „uuesti eest kuni otsani“, ehk teiste sõnadega: laul-ehk mäng on terwelt läbi laulda ehk mängida, siis uuesti eest otsast pääle hakata ja selle kohani laulda ehk mängida, kus sõna „*Fine*“ ehk „ots“ seisab, siis alles on lõpp käes.

§ 58. Kui laul ehk mängutükk mitte eest otsast ei tule uuesti laulda ehk mängida, vaid ainult üks osa esimesest jaost, siis kirjutatakse korratawa osa ette otsa märk ♩ ehk ka mõni muu märk ja lauldakse ehk mängitakse nüüd sellest märgist jaandi osa uuesti kuni sinna kohta, kus see märk uuesti kirjutatud on, või ka kus *fine* ehk *dal segno* (see tähendab märgist jaandi) seisab.

11. Helisugudest ja helitõugudest.

§ 59. Paul ja mäng on loomu ehk laadi poolest kahesugune: 1) lõbus (ka rõõmus, tõsine, lustiline) ja 2) hale (ka ärras, kurblik, kaebaw). — Kumbagi tarwis on ka heliwallas wahetegemine, mis helisugude läbi sünnib, mida siis ka kaks wõib olla: 1) lõwa helisugu ehk dur, mille läbi lõbusat rõõmu lõbusat tõsidust, lõbusat lusti wõime hääle läbi kuuldawaks teha, ja 2) pehme helilugu ehk moll, mille läbi haledat ärduft, haledat kurbtust, haledat kaebtust häätel awaldada wõime. Wahetegemine duri ja mollis wahel wõib üksnes heliredeli läbi sündida: kui ühe oktavi helide wahega duris ja mollis ülespaneme, siis leiame järgmist, et:

duril on: 1, 1, $\frac{1}{2}$, 1, 1, 1, $\frac{1}{2}$ heli-wahet (intervalli) oktavis, aga mollil on: 1, $\frac{1}{2}$, 1, 1, 1, 1, $\frac{1}{2}$ heli-wahet (intervalli) oktavis.

Nimetada on, et mõned heliloojad mollis heliredelit weel kahte teist wiisi tarwitawad ja nimelt ülespoole minnes järgmiste heliwahedega: 1, $\frac{1}{2}$, 1, 1, $\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$ aga ülevalt allapoole lauldes wõi mängides: 1, 1, $\frac{1}{2}$, 1, 1, $\frac{1}{2}$, 1.

§ 60. Kui helisugusid nootide läbi tahame märkida, siis ei wõi meie seda muul kombel teha, kui et ühest helist algame ja selle pääle heliredeli ülemal (§59) antud heliwahede najal sünnitame. Sel kombel sünniwad helitõuud duri ja mollis järele. Helitõug on siis helijagu, mis ühest helist algades heliredeli järele kindlas reas on.

§ 61. Riisuguseid helitõugusid on nii hästi duri kui mollis järele 14 tükki, mis ristide (♯) ja be-de (♭) ettepanemise läbi sünniwad — üleüldse siis ühes c-duriga ning a-molliga 30 tükki, need on järgmised: ilma ristita ja be-ta c-dur, ristidega: g-, d-, a-, e-, h-, fis-, cis-dur ja ilma ristita ja be-ta a-moll, ristidega: e-, h-, fis-, cis-, gis-, dis-, ais-moll ning be-dega f-, b-, es-, as-, des-, ges-, ces-dur ja d-, g-, c-, f-, b-, es-, as-moll, mida kõiki järgi mööda järgmises tähele paneme.

§ 62. Iga dur tekkib ise enese märkide ja seaduse järele, kuna iga moll ühe duri märkide järele sündides käib. Iga moll on enese durist poolteist heli, ehk teise sõnaga, nagu seda ferge orelil wõi flaveril näidata, on alati neljandal pool helil madalamal seismas. — Durid on (nagu seda juba eelkäiwast § näha) kahesugused: 1) ristidega (♯) ja 2) be-dega (♭), mollid muidugi niisamati. Mitu risti ja be-de iga duri ja mollis ette käib, seda õpetawad järgmised paragrahwid.

§ 63. Ristidest ja be-dest on ütelda, et kui need joonestiku ees otsas on kirjutatud, siis nad maksawad ikka nende helide kohta, mille joonel nad seisawad, nõnda näitufeks, kui f ees ♯ seisab, siis on igal pool fis, kus iganes noot f pääle juhtub, wõi on h h ees, maksab see igal pool, kus noot h pääle juhtub, — muidugi teada siis mitte, kui ♯ otse noodi ees seisab, sest siis tuleb jälle selge f ja h laulda ehk mängida.

Paneme nüüd kõik helitõuud oma eesmärkidega ja wahedega (intervallidega) siia üles:

§ 64. Helitõug c-dur, ilma eesmärkideta:

c d e f g a h c c h a g f e d c

1 1 $\frac{1}{2}$ 1 1 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ 1 1 1 $\frac{1}{2}$ 1 1

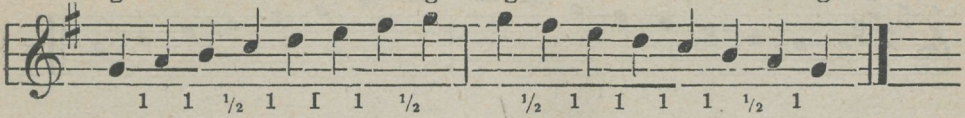
§ 65. Helitõug a-moll, ilma eesmärkideta:

a h c d e fis gis a a g f e d c h a

1 $\frac{1}{2}$ 1 1 1 1 $\frac{1}{2}$ 1 1 $\frac{1}{2}$ 1 1 $\frac{1}{2}$ 1

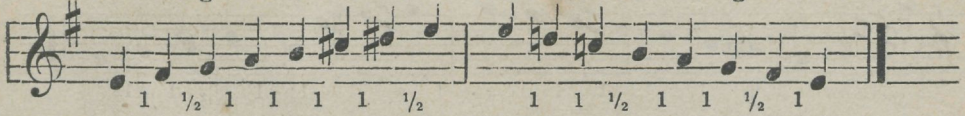
§ 66. Helitõug g-dur, ühe ristiga f ees:

g a h c d e fis g g fis e d c h a g

§ 67. Helitõug e-moll, ühe ristiga f ees:

e fis g a h cis dis e e d c h a g fis e

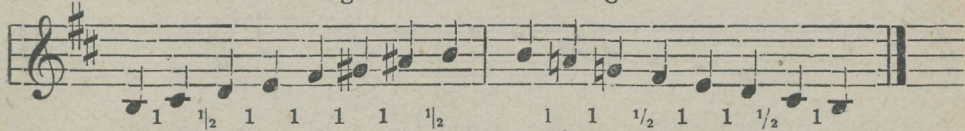
§ 68. Helitõug d-dur, kahe ristiga f ja c ees:

d e fis g a h cis d d cis h a g fis e d

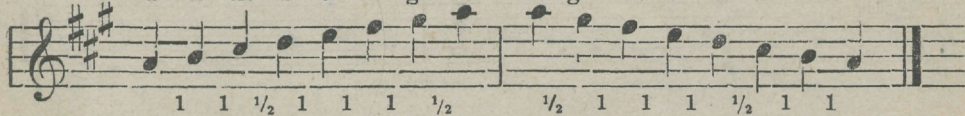
§ 69. Helitõug h-moll, kahe ristiga f ja c ees:

h cis d e fis gis ais h h a g fis e d cis h

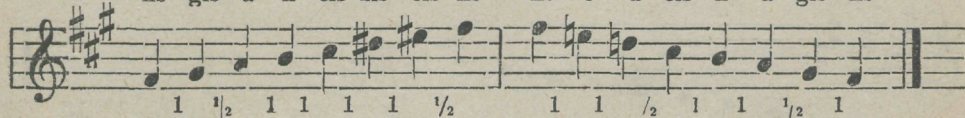
§ 70. Helitõug a-dur, kolme ristiga f, c ja g ees:

a h cis d e fis gis a a gis fis e d cis h a

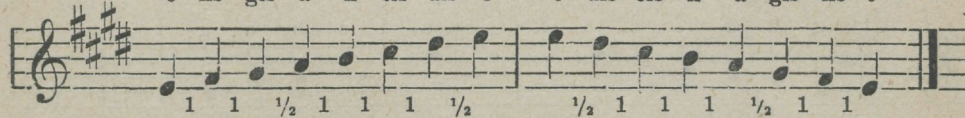
§ 71. Helitõug fis-moll, kolme ristiga f, c ja g ees:

fis gis a h cis dis eis fis fis e d cis h a gis fis

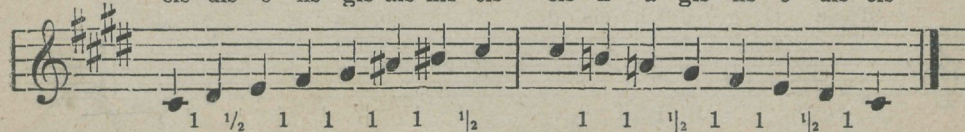
§ 72. Helitõug e-dur, nelja ristiga f, c, g ja d ees:

e fis gis a h cis dis e e dis cis h a gis fis e

§ 73. Helitõug cis-moll, nelja ristiga f, c, g ja d ees:

cis dis e fis gis ais his cis cis h a gis fis e dis cis

§ 74. Helitõug h-dur, viie ristiga f, c, g, d ja a ees:

h cis dis e fis gis ais h h ais gis fis e dis cis h

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/2 1 1

§ 75. Helitõug gis-moll, viie ristiga f, c, g, d ja a ees:

gis ais h cis dis eis fisis gis gis fis e dis cis h ais gis

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/2 1 1

§ 76. Helitõug fis-dur, kuue ristiga f, c, g, d, a ja e ees:

fis gis ais h cis dis eis fis fis eis dis cis h ais gis fis

1 1 1/2 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/2 1 1

§ 77. Helitõug dis-moll, kuue ristiga f, c, g, d, a ja e ees:

dis eis fis gis ais his cisis dis dis cis h ais gis fis eis dis

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1 1 1/2 1 1 1/2 1

§ 78. Helitõug cis-dur, seitsme ristiga f, c, g, d, a, e ja h ees:

cis dis eis fis gis ais his cis cis his ais gis fis eis dis cis

1 1 1/2 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/2 1 1

§ 79. Helitõug ais-moll, seitsme ristiga f, c, g, d, a, e ja h ees:

ais his cis dis eis fisis gisis ais ais gis fis eis dis cis his ais

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1 1 1/2 1 1 1/2 1

§ 70. Helitõug f-dur, ühe bega h ees:

f g a h c d e f f e d c h a g f

1 1 1/2 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/2 1 1

§ 81. Helitõug b-moll, ühe be-ga h ees:

d e f g a h cis d d c b a g f e d

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1 1 1/2 1 1 1/2 1

§ 82. Helitõug b-dur, kahe be-ga h ja e ees:

b c d es f g a b b a g f es d c b

1 1 1/2 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/2 1 1

§ 83. Helitõug g-moll, kahe be-ga h ja e ees:

g a b c d e fis g g f es d c b a g

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1 1 1/2 1 1 1/2 1

§ 84. Helitõug es-dur, kolme be-ga h, e ja a ees:

es f g as b c d es es d c b as g f es

1 1 1/2 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/2 1 1

§ 85. Helitõug c-moll, kolme be-ga h, e ja a ees:

c d es f g a h c c b as g f es d c

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1 1 1/2 1 1 1/2 1

§ 86. Helitõug as-dur, nelja be-ga h, e, a ja d ees:

as b c des es f g as as g f es des c b as

1 1 1/2 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/2 1 1

§ 87. Helitõug f-moll, nelja be-ga h, e, a ja d ees:

f g as b c d e f f es des c b as g f

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1 1 1/2 1 1 1/2 1

§ 88. Helitõug des-dur, wiie be-ga h, e, a, d ja g ees:

des es f g as b c des des c b as ges f es des

1 1 1/2 1 1 1 1/2 1/2 1 1 1 1/2 1 1

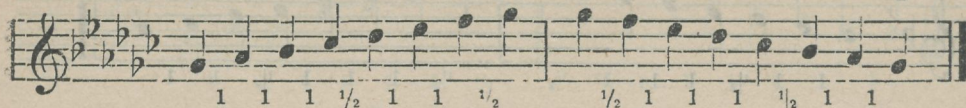
§ 89. Helitõug b-moll, wiie be-ga h, e, a, d ja g ees:

b c des es f g a b b as ges f es des c h

1 1/2 1 1 1 1 1/2 1 1 1/2 1 1 1/2 1

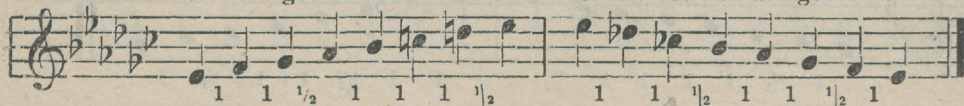
§ 90. Helitõug ges-dur, kuue be-ga h, e, a, d, g ja c ees:

ges as b ces des es f ges ges t es des ces b as ges

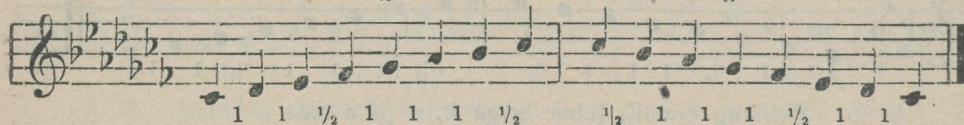
§ 91. Helitõug es-moll, kuue be-ga h, e, a, d, g ja c ees:

es f ges as b c d es es des ces b as ges f es

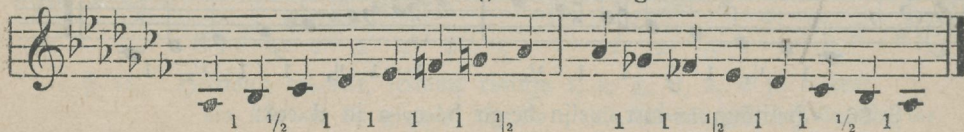
§ 92. Helitõug ces-dur, seitse be-ga h, e, a, d, g, c ja f ees:

ces des es fes ges as b ces ces h as ges fes es des ces

§ 93. Helitõug as-moll, seitse be-ga h, e, a, d, g, c ja f ees:

as b ces des es f g as as ges fes es des ces b as

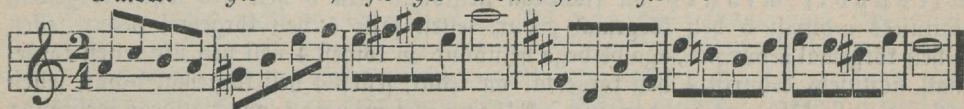

§ 94. Kuda sünnivad helitõund? Seda peab õppija äramõistma. Helitõugude abil võime kõrgemalt ja madalamalt laulda ja mängida ja ühest helitõundist teisesse minnes ehk moduleerides laulu ja mängu hästi mitmesugusets ja selle läbi mõjusaks, mõnusaks, lõbusaks, ilusaks teha. Zuba enne oleme ütelnud, mis helitõund on. Kuda nad sünnivad, seda võib terane õppija heliredelist ja nimelt helivahedest väljasaada. Et näituseks duril oftavi helivahed järgmised on: 1, 1, 1/2, 1, 1, 1, 1/2 ja mollil järgmised: 1, 1/2, 1, 1, 1, 1, 1/2, siis võime nende vahede najal iga duri ja molli sünnitada. Tahame nelja ristiga e duri sünnitada, siis peame e-helist algama; e järele tuleb f, e ja f vahel on kõigest 1/2 heli, aga heliredel nõuab siin duris 1 täisheli, nõnda siis tuleb # f-le ettepanna ja f-st fis teha, siis on e ja fis vahel 1 täisheli; nüüd on edasimindes fis ja g vahel jälle kõigest 1/2 heli, aga heliredel nõuab siingi täisheli, seega tuleb ka g-le # ettepanna ja taft gis teha; edasimindes on gis ja a vahel isegi 1/2 heli, nagu heliredel nõuab, nõnda jääb siis a ilma # eesmärgita; kõrgemale minnes on a ja h vahel jällegi 1 täisheli, nagu heliredel nõuab, nii jääb siis ka h ilma eesmärgita; h ja järgmise c vahel on kõigest 1/2 heli vahet, kuna heliredel 1 täisheli nõuab, nii tuleb siis c-le # ettepanna ja taft cis teha; cis ja järgmise d vahel on jälle kõigest 1/2 heli, aga peab 1 täisheli olema, tuleb ka d-le # ettepanna, nii et seft dis saab; ja nüüd viimaks on dis ja järgmise e vahel juba isegi 1/2 heli, nagu heliredel nõuab. Seda viisi on e-dur valmis. Suft sellel kombel tekkivad nagu ülenejett kõik helitõund. Kes siis helivahetid meeles ei pea ega neist aru ei saa, see ei saa ka durist ja mollist aru ja ei oska neid sünnitada, kuna terane mõistja mõtleja hõlpsasti iga st helist algades heliredeli järel duri või molli võib sünnitada.

§ 95. Iga dur on nii hästi ülespoole minnes kui alla poole tulles kui ka tema helitredelis üfifuid helisid üles või alla wõttes heliwahede poolest itka täiesti ühefugune: 1, 1, $1\frac{1}{2}$, 1, 1, 1, $1\frac{1}{2}$ heli. Mitte nii ei ole lugu molliga, waid mollil on ülespoole minnes hoopis teine helide järg: 1, 1, $1\frac{1}{2}$, 1, 1, 1, $1\frac{1}{2}$ kui allapoole tulles: 1, 1, $1\frac{1}{2}$, 1, 1, $1\frac{1}{2}$, 1, ja üfifuid helisid teh'es: 1, $1\frac{1}{2}$, 1, 1, $1\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{2}$. Üfifuid helisid m'angides on siis wahed isefugused, näituseks m'angitagu ehk lauldagu a-molli järele järgmise üfifuid helid ette: a, h, c, h, c, d, e, d, e, f, e, f, e, gis, a, siis on selgesti aru saada, kuida f ja gis wahel $1\frac{1}{2}$ heli on.

§ 96. Iga moll wõt'ab ülespoole minnes enesele pä'ale enese duri märkide jellest durist, mille nime ta kannab, weel eesmärkisid, mida aga joonestiku ette ei kirjutata, waid heli nootide eneste ette — ja nimelt on need eesmärgid helitredeli järele kuuenda ja seitsmenda heli ees — näituseks c-duri j'arel olew a-moll on a-durist enesele nime saanud, nõnda wõt'ab ta siis a-durist ka kuuenda ja seitsmenda heli fis ja gis enesefse üles, kus muidu c-duri järele paljas f ja g peaks seisma. Sellesama muutuse järele leiab terane wõrdleja igas mollis kuuendas ja seitsmendas heliwahes eesmärkisid, mis joonestiku ees ot'sas kirjutatud ei ole, olgu need $\sharp$ või $\flat$. — Niijamati kirjutatakse alati $\sharp$ heli ette, kui $\sharp$ või $\flat$ ajemel päris heli tahetakse wõtta. Näituseks paneme järgmise noodi-rea:

a-moll: gis f fis gis d-dur: fis fis c cis

Siit on näha, kuida iga märk on ette kirjutada, mis joonestiku ees ei seisja.

§ 97. Et iga moll jellest durist, mille järele ta käib $1\frac{1}{2}$ heli madalamal on ehk alla minnes neljandal poolhelil seisab, siis kannab ta seda nime kui parallel-helitõug; nõnda on siis c-duri parallel-helitõug a-moll, g-duri parallel-helitõug e-moll ja nõnda edasi.

§ 98. Seda sünnib tihti, et üks osa laulus või m'angus on ühes ja teine teises helitõuus. Niijugusel puhul tehtakse paks kriips kahe osa waheks, ja järgmise osa algusel tehtakse $\sharp$ märgi läbi endise osa eesmärgid tühjaks ja pandakse uued eesmärgid ette, näituseks:

endise osa lõpp d-duris:

uue osa algus b-duris:

Siin on endise osa d-dur kats risti kahe $\sharp$ -märgi läbi tühjaks tehtud ja uue osa kats $\flat$ -märgi ettekirjutatud. — Kui $\sharp$ või $\flat$ ühe heli ees on, siis ei maksa ta kauge-male kui selles ainsas taktis, kus teine noot selle liini pä'ale juhtub ja kui $\sharp$ ette ei ole pandud. (Enamasti on aga järgmistes taktides itka wana märk ette pandud, et laulja ja m'angija ei eksiks, nagu § 95 näituseks.)

§ 99. Kas üks laul või m'ang duris või mollis on, seda on wõimalik üks-nes tema rõõmsuse või haleduse, siis aga alguse või lõpu, aga kõige hõlpsamini muidugi tema helitredeli, üleskirjutamise läbi äratunda.

Tähele panna on, et neid helitõugusid, millel palju eesmärkisid on, palju harwemini tarwitatakse kui neid, millel wähe eesmärkisid on. Nõnda tarwitatakse näituseks neid helitõugusid, millel kuni 4 risti ehk be-d ees on, ühtepuhku, aga wiie risti- ja be-ga m'angud ja laulud on harwa, kuna kuue ja seitsme risti- ja be-ga m'angud ja laulud wäga harwa leida on, sest et rohked eesmärgid m'angimist ja laulmist raskendawad.

12. Helitõugude sugulusest.

§ 100. Et ühest helitõuust hõlpsasti teisesse minna ehk ühe sõnaga moduleerida, selleks on tarwis helitõugude sugulust tunda, sest helitõuud on iseeneste keskes üks teisega ligemalt ja kaugemalt sugulased. Ligemalt sugulased on helitõuud, millel 5 või 6 heli üks teisega ühed ja needsamad on; kaugemalt sugulased on helitõuud, millel kõigest 1, 2, 3 või 4 heli ühed ja needsamad on. Nii on näituseks c-dur g-duriga ning f-duriga ligemalt sugulane, sest et g-duril fis ja f-duril b nii siis kõigest üks ainus heli teine on kui c duril, kuna kõik teised helid ja nende tähed ühed ja needsamad on. Niisamati on näituseks a-moll e-molliga ja d-molliga ligidalt sugulased. Kaugemalt sugulane on näituseks c-dur a-duriga ja es-duriga, sest viimastel on kõigest neli heli, mis c-duriga ühed on. Mida juurem eesmärkide arvu wah, seda kaugemalt on helitõuud üks teisega sugulased, kuna ristidega helitõuud sugugi be-dega helitõugude sugulased ei ole või waga wah on. Mida kaugemalt helitõuud sugulased, seda kunstlikum on moduleerimine.

§ 101. Ühest helitõuust teisesse minemise ja suguluse määramise juures on jeda tähele panna, kui kaugel üks helitõug teisest kõrgemal või madalamal seisab: Ülespoole minnes on ristidega helitõuud ikka 5 heli üks teisest kõrgemal, näituseks c-durist 5 heli kõrgemal g-dur, sellest jälle 5 heli kõrgemal d-dur, sellest 5 heli kõrgemal a-dur jne., aga be-dega helitõuud on kõigest 4 neli heli üks teisest kõrgemal, näituseks c-durist 4 heli kõrgemal on f-dur, sellest 4 heli kõrgemal b-dur, sellest jälle 4 heli kõrgemal es-dur jne. Allapoole minnes on ristidega helitõuud ikka 4 heli üks teisest alamal, näituseks c-durist 4 heli alamal on g-dur, sellest 4 heli alamal d-dur, sellest 4 heli alamal a-dur, sellest 4 heli alamal e-dur jne.; be-dega helitõuud on üks teisest 5 heli alamal, näituseks c-durist 5 heli alamal on f-dur, sellest 5 heli alamal b-dur, sellest 5 heli alamal es-dur, sellest 5 heli alamal as-dur j. n. e.

§ 102. Kõige selgemini wõime üfsikute helitõugude sugulust ära näha, kui kõik 30 helitõugu ühte teise kõrwale, ikka 5 heli igauis teisest kaugele ehk teise sõnaga kõrgemale, järgmisel wiisil üleskirjutame:

	$\flat=ga$	$\flat=ga$	$\flat=ga$	$\flat=ga$	$\flat=ga$	$\flat=ga$	$\flat=ga$	määrigita	$\sharp=ga$	$\sharp=ga$	$\sharp=ga$	$\sharp=ga$	$\sharp=ga$	$\sharp=ga$	$\sharp=ga$
	7	6	5	4	3	2	1		1	2	3	4	5	6	7
durid:	ces	ges	des	as	es	b	f	c	g	d	a	e	h	fis	cis
mollid:	as	es	b	f	c	g	d	a	e	h	fis	cis	gis	dis	ais.

Selles tabelis on kõik need helitõuud üks teisega ligidalt sugulased, mis üks teisega kõrwu või üks teise all või üle seisawad; kõik teised helitõuud, mida kaugemal nad seisawad, seda kaugemal on nad üks teise sugulased. Wõtame näituseks c-duri, siis on tema ümber seiswad f- ja g-dur ning a-, d- ja e-moll tema ligemad sugulased, kuna e-dur või as-dur juba koguni kaugel on. Wõtame edasi e-duri, siis on tema ümber seiswad a- ja h-dur ning fis-, cis ja gis-moll temaga ligemalt sugulased; niisamati on as-duri ligemad sugulased des ja es-dur ning f-, b- ja c-moll, ja nõnda on iga teise helitõuga lugu ülemal tabelis. Veel on ütelda, et iga dur enese nimelise molliga õige ligidalt sugulane on, nõnda on siis näituseks c-dur c-moll, e-dur e-moll, g-dur g-moll sugulane jne., kui need helid ka ülemal antud tabelis üks teisest wah kaugel seisawad ja rihti ühest helitõuust teisesse minnes neist helitõugudest peawad läbiminema, mis tabelis nende wahel on.

13. Helide astmetest ja wahedest.

§ 103. Aste tähendab seda kohta, mis helil helirebelis on. Wõtame näituseks c-duri, siis on c esimene aste, d teine aste, e kolmas aste, f neljas aste, g viies aste, a kuues aste, h seitsmes aste, c oktavis kahetasaste, d üle oktavi üheksas aste, e üle oktavi kümnes aste ja nõnda edasi.

§ 104. Neil astmetel on ka Ladina keeli nimed ja nimelt: 1. aste prim ehk tonica, 2. aste secund, 3. aste terz ehk mediant, 4. aste quart, 5. aste quint ehk dominant, 6. aste sext, 7. aste septim, 8. aste octav, 9. aste non, 10. aste decim, 11. aste undecim, 12. aste duodecim, 13. aste terzdecim, 14. aste quartdecim. Need nimed, nii hästi Cesti kui Ladina keeli, on meeles pidada, sest muudu ei tea, misjugune aste on mõeldud. Ka tuleb tähele panna, et need astmed igal helitõuul isejugused on, nõnda g-duril g, a, h, c, d, e, fis, g; d-duril d, e, fis, g, h, cis, d; f-duril f, g, a, b, c, d, e, f; b-duril b, c, d, es, f, g, a, b, jne. — just nii, nagu juba helitõugude rebelis seda rida mööda on õpetatud.

§ 105. Enamasti loetakse astmeid alt ülesse. Aga kui neid ühest helist jaandi alla poole tahetakse lugeda, siis pandakse sõna „all“ ehk „alumine“ juurde, nõnda all esimene aste, all teine aste, all kolmas aste jne., ehk Ladina keeli all secund, all-terz, all-quart, all-quint jne.

§ 106. Iga heli on kas täisheli ehk poolheli (nagu seda juba § 6 õpetatud). Igal täishelil on enese all pool seiswast helist niisugune wahel (intervall), milles üks poolheli seisab. Aga poolhelil ei ole midagi enam wahel, sest weerand-ega kahesandik-helisiid ei ole meie mäguriistadel ega häätel olemas. Harwa juhtub ka seda, et ühel heliwahel kaks poolheli on; see sünnib nimelt siis, kui täisheli ülemist poolheli risti (♯) läbi weel ühe poolheli wõrt kõrgemale tõstetakse. Wõtame näituseks c ja d wahel, mis täisheli wõrdne on, ja d on täis teine aste ehk täis sekund; aga kui rist (♯) c ette pandakse, siis on cis ülendatud esimene aste ehk prim; pandakse be (b) d ette, siis on d alandatud teine aste ehk alandatud sekund; ning pandakse rist (♯) d ette, siis on dis ülendatud teine aste ehk ülendatud (ülemöödune) sekund.

§ 107. Ristide ja be-de ettepanemisega (nagu seda eelkawas § 106 oleme näidanud) tekkivad igas duris ja mollis mitmesugused astmed, mille iseloomu kõige hõlpsamini sõnadega f u u r ja p u h a s, w ä i k e, w ä h e n d a t u d, ü l e m ö ö d u n e m ä r g i t a k s e. Nõnda näituseks on ühes oktavis c-st g-ni suur ehk puhas quint (viies aste), aga c-st ges-ni wähenatud quint ja c-st gis-ni ülemöödune quint jne. Paremaks arusaamiseks paneme siia nootides heli wahede tabeli c=duris üles.

Primid			Sekundid			Terzid											
puhas prim	wähenatud prim	ülemöödune prim	puhas ehk suur sekund	wähenatud sekund	ülemöödune sekund	puhas ehk suur terz	wähenatud terz	ülemöödune terz									
c	c	c	ces	c	cis	c	d	c	des	c	dis	c	e	c	es	c	eis
Quartid			Quintid			Sextid											
puhas ehk suur quart	wähenatud quart	ülemöödune quart	puhas ehk suur quint	wähenatud quint	ülemöödune quint	puhas ehk suur sext	wähenatud sext	ülemöödune sext									
c	f	cis	f	c	fls	e	g	c	ges	c	gis	c	a	c	as	c	ais

Septimid			Ottavid			Nonid		
suur septim	wäike septim	wähendatud septim	täis ehk puhas ottav	wähendatud ottav	ülemöödune ottav	täis ehk suur non	wähenda- tud non	ülemöödune non
c	h	c	b	cis	b	c	h	cis
c	c	cie	c	d	c	des	c	dis
j. n. e.								

Muidugi teada on õppija asti nüüd igas duris niisugused heliwahed ülesleida. Siin kohal wõtaks liiga suurt ruumi, kui iga helitõuu heliwahed ülespaneksimine. (Need on aga § 64 kuni 93 üsna täiesti tähendatud ja all märgitud.)

§ 108. Heli-loomise ja sünnitamise juures on tarwis teada, mis siis tuleb, kui primid, sekundid, terzid jne., mis põhjusheli kõrwal seisawad, ühe oktaavi wõrt alamale pandakse, sest siis tulewad hoopis teised heliwahed wälja: primitst saab oktav, sekundist saab septim, terzist saab sext, quartist saab quint j. n. e. Näituseks olgu tabel:

j. n. e.

Sellest tabelist on selgesti näha, kudas all pool suurem wahel on, kui ülemal pool wäiksem wahel on olnud, ja mida suuremaks ülemal pool helide wahel läheb, seda wäiksemaks jääb ta all pool, kui seefama heli oktaavi wõrt allapoole pandakse.

Tahab keegi heli-loomjaks saada, siis on tal seda kõike wäga kindlasti meeles pidada.

§ 109. Tähele on ka panna, et ümberpööraniisel allapoole ka ikka wastand-heli saab; nõnda nimelt: suurest saab wäike, wähendatust saab ülemöödune, ülemöödusest wähendatud heli, aga puhtast helist saab ta ümberpööraniises ikka puhas heli. Näituseks olgu: c ja des (wähendatud sekund), pandakse des oktav allapoole, on ta ülemöödune all-septim; c ja f on puhas quart, pandakse f oktav allapoole, saab taast puhas all-quint, c ja g wahel on puhas quint, pandakse g oktav allapoole, saab taast puhas all-quart jne.

§ 110. Kõigest sellest heliwahede õpetusest õpime seda, et iga heli, mis teisest poolheli wõrt eemal teisel astmel seisab, on wäike ehk wähendatud sekund (c—des); mis kahe poolheli wõrt kõrgemal seisab, on suur ehk puhas sekund (c—d), aga mille teine aste risti läbi ülendatud on, on ülemöödune sekund (c—dis); aga heli, mis teisest kahe poolheli wõrt kolmandal astmel seisab, on wähendatud ehk wäike terz (c—es), mis kolmandal astmel kolme poolheli wahel järele seisab, on suur ehk puhas terz (c—e), aga mis kolmandal astmel risti läbi on ülendatud, on ülemöödune terz (c—eis); iga heli, mis teisest lugeda kuues poolheli kõrgemal on, on puhas quart (c—f), aga on see puhas quart risti läbi ülendatud, siis on ta ülemöödune quart (c—fis); iga heli, mis teisest kaheksa poolheli eemal seisab, on suur quint (c—g), on quint be läbi alandatud, siis on ta wähendatud quint (c—ges), on ta risti läbi ülendatud, siis on ta ülemöödune quint (c—gis); iga heli, mis teisest kümne poolheli wõrt eemal seisab, on puhas ehk suur sext (c—a); on sexti ülem heli poolheli wõrt be läbi alandatud, siis on ta wähendatud sext (c—as), on ta risti läbi ülendatud, siis on ta ülemöödune sext (e—ais); iga heli, mis teisest kahesteftkümne

poolheli võrt eemal seisab, on suur ehk puhas septim (c—h), on ülem heli be läbi alandatud, siis on ta vähendatud septim (c—b) jne. Sellest näeme, et ülendatud prim on vähendatud sekundiga üks heli, niisamuti ülemõõdune sekund vähendatud terziga, ülemõõdune quart vähendatud quintiga, ülemõõdune quint vähendatud sextiga, ülendatud sext vähendatud septimiga.

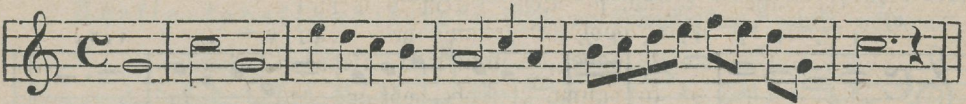
Neid astmeid võib igati õppija ise iga heli päält hakates sünnitada ja nimetada.

14. Taktist.

§ 111. Takt on üksikute helide vältuse ehk kestuse, pikkuse ehk lüheduse mõõt (nagu juba § 27 näidanud). Et helide vältust ühte wiisi ärajagada, tõmmatakse joonestiku nootidest iga ühepikkuse helide järgu järel peenike kriips läbi; nii jaguseid kriipsusid hääldatakse takti-kriipsudeks, ja juba nootide oja, mis kahe kriipsu vahel on, hääldatakse takti-waheks ehk lühemini ka taktiks.

§ 112. Takti-wahed ehk taktid wõiwad wältuse poolest mitmesugused — nii hästi lühemad kui pikemad — olla. Selle läbi sünniwad siis takti-tõuud. Kõige pruugitawam takti tõug on neli-weerand-takt ($\frac{4}{4}$), sest et siin just täisnoot ehk selle võrt muid nootisid kriipsu-wahedesse mahub; temast poole lühem tõug on kaks-weerand-takt ($\frac{2}{4}$); ja poole pikem harwa leitaw kaheksa-weerand-takt ($\frac{8}{4}$). Teised pruugitawad takti-tõuud on kolm-kahesandik ($\frac{3}{8}$), kolm-weerand- ($\frac{3}{4}$), kuus-kahesandik- ($\frac{6}{8}$), kuus-weerand- ($\frac{6}{4}$), üheksa-kahesandik- ($\frac{9}{8}$), kaksteist-kümme-kahesandik- ($\frac{12}{8}$) takt; mäga harwa juhtuwad $\frac{9}{4}$ ja $\frac{12}{4}$ ning $\frac{9}{8}$ ja $\frac{5}{4}$ -takt.

Näituseks olgu siin üks lühike laulujärg neli-weerand-taktis:

Siin on esimeses taktis täisnoot, see on neli weerandit; teises taktis on kaks pool-nooti, see on ka neli weerandit; kolmandas taktis on juba niisamuti neli weerandit; neljandas taktis on pool-noot ja kaks weerandit, mis kokku neli weerandit on; viiendas taktis on kaheksa kahesandikku, mis jälle neli weerandit kokku teeb; kuueandas taktis on pool-noot täpiga ja weerand-paus, mis jällegi kokku neli weerandit annab.

Niisamuti peab $\frac{3}{4}$ -taktil iga kahe kriipsu vahel itka kokku kolme weerandi võrt nootisid, $\frac{6}{8}$ -taktil kuue kahesandiku võrt, $\frac{2}{4}$ -taktil kahe weerandi võrt nootisid olema ja nõnda edasi kõigil teistel takti-tõugudel oma võrt.

§ 113. Igal takti-tõuul on ka oma nähtaw kirjutatud märk, mis otse selle laulu wõi mängutükki eesotsjas seisab, sest enamasti käib iga laul wõi mäng ühe ainsa takti-tõuu järele, harwemini ja ijeäranis pikemates lauludes ja mängudes leitakse ka mitu takli-tõugu tarwitatud olewat. Takti märgid paneme siin üles, nagu nad laulude ja mängude joonestiku ees seisawad:

$\frac{4}{4}$ -takti märk: $\frac{2}{4}$ -takti märk: $\frac{3}{4}$ -takti märk: $\frac{6}{4}$ -takti märk: $\frac{3}{8}$ -takti märk: $\frac{6}{8}$ -takti märk: $\frac{9}{8}$ -takti märk: $\frac{12}{8}$ -takti märk: $\frac{5}{4}$ -takti märk:

j. n. e.

§ 114. Kõige raskem on takti-tõugusid, wiisi pääst nootidesse kirjutades wõi uut wiisi luues, äratunda, ja algajad langewad siin jägedasti

waletakti sisse. Ainus abinõuu takti-tõugu äratunda on rõhk, mis ühe noodi kohas rohkem, teise kohas kergem olla võib. Rõhk on siis waotus, mis ühte nooti rohkem surub kui teist. Need helid ja noodid, mida see waotus enam surub, on rõhuga helid ja noodid, aga teised helid ja noodid, millel seda waotust sugugi ei ole, on rõhuta helid ja noodid.

Järgmises tähendame rõhuga noodid märgiga ' , rõhuta noodid olgu märgiga ° . Wõetagu takti-kepp kätte ja löödagu rõhuga noodid kõwemini ja rõhuta noodid tjemini wastu lauda, siis saab asi selgeks.

§ 115. Neli-weerand-takt on loomu poolest niisugune, et tal esimene ja kolmas weerand rõhuga, teine ja neljas weerand rõhuta on, ja ka siis, kui weerandid on täis- või poolnootides kokku tõmmatud või kahesandikudeks ehk kuueistkümnendikudeks lahutatud, maksab see seadus. Paneme näituse nootides üles:

a)

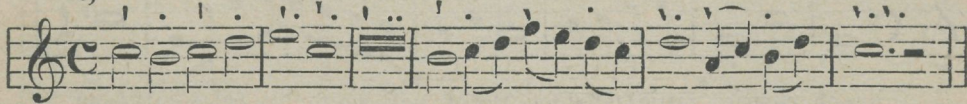
Raks-weerand-takt ei ole muud midagi, kui kõik siin antud noodid poole lühemaks tehtud sedasama viisi rõhuga ja rõhuta pruugitud:

b)

Just seesama lugu on rõhuga ka $\frac{3}{4}$ -taktis, milles weerandite asemel pooled noodid jne., kõik poole pikemini, tulewad seisma:

c)

Wimases näituses antud taktis on enamasti wana kiriku-muusik kirjutatud, sest ta käib õige pikka mööda ja tõsiselt. Siin on kahe täisnoodi pikkus $\ominus \ominus$ nõnda kirjutatud $\equiv$. On aga ka muusikat, milles see takti-tõug nii ruttu käib, nagu neli-weerandgi, aga siis kirjutatakse sõna *alla breve* talle ette. Kui neli-weerand-taktile *alla breve* ettekirjutatakse, siis käib ta weel rutemini kui $\frac{2}{4}$ -takti muusik.

§ 126. Kolm-weerand takt on loomu poolest niisugune, et esimene weerand rõhuga, kuna teine ja kolmas ilma rõhuta on, üks kõik, kas need kolm weerandit üheks, kaheks või kolmeks või ka mitmeks on tehtud. Paneme näituse, ülemal antud viisikese, selle takti-tõuu nootidesse üles:

a)

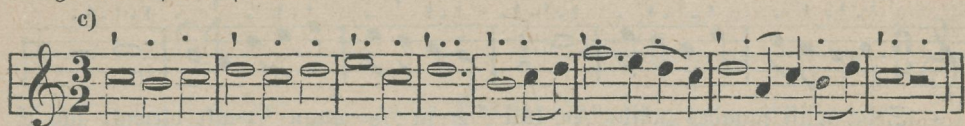

Kolm-kahesandik-takt ei ole muud midagi kui poolrutemini käiw $\frac{3}{4}$, nõnda siis iga noot ka poole lühem:

b)

Juust niisamati on ka kolm-kahendit-takt pool pikalisem $\frac{3}{4}$ -taktist, nõnda siis ka iga noot poole pikem:

Ka jeda wiimast takti-tõugu tarwitatakse harwa kiriku-wiisides. Kui teda ruttu tahetakse wõtta, siis kirjutatakse *alla breve*.

§ 117. Kuus=neljandit-takt on kahefordne kolm-weerand takt; kuus=kahesjandit-, üheksa=kahesjandit- ja kaksteistkümmed=kahesjandit-takt on kahe-, kolme- ja neljafordne kolm-kahesjandit-takt, ei muud midagi.

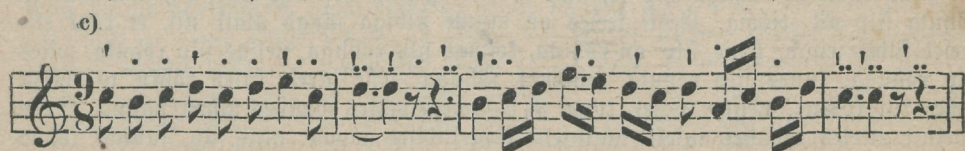
Järgmises näituses on kuus=neljandit-taktis ($\frac{6}{4}$) ülemaal antud wiisike üleskirjutatud:

Kuus=kahesjandit-takt ($\frac{6}{8}$) ei ole muud midagi, kui kahefordne $\frac{3}{8}$ -eht poole lühendatud $\frac{6}{4}$ -takt, näituseks:

Üheksa=kahesjandit-takt ($\frac{9}{8}$) on kolmekordne $\frac{3}{8}$ -takt, näituseks:

Kaksteistkümmed=kahesjandit-takt ($\frac{12}{8}$) on neljafordne $\frac{3}{8}$ -eht kahefordne $\frac{6}{8}$ -takt, näituseks:

Takti-tõuud $\frac{9}{4}$ ja $\frac{12}{4}$ on ka küll olemas, aga neid pruugitakse nii harwa, et jün ei maksa nende üle pikemini rääkida; ka on nad paljalt poole pikalisemad kui $\frac{9}{8}$ ja $\frac{12}{8}$.

§ 118. Takti-tõugudel $\frac{6}{4}$ ja $\frac{6}{8}$ on weel teist moodi rõhk olemas, kui ülemaal (§ 117) õpetatud. See teine rõhk on nõnda, et ta esimese, kolmanda ja wiienda weerandi ja niisamati esimese, kolmanda ja wiienda kahesjandiku üle on. Näituseks olgu $\frac{6}{4}$ -taktis:

Seejama näitus $\frac{6}{8}$ -taktis:

b)

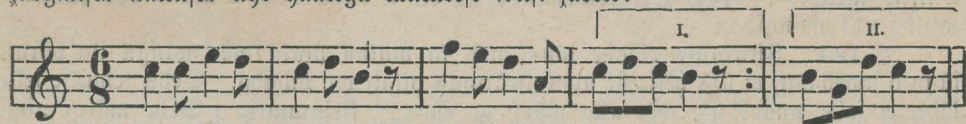
Seda viisi jagades näib $\frac{6}{4}$ kull $\frac{3}{2}$ ja $\frac{6}{8}$ nagu $\frac{3}{4}$ -takt olewat, aga ei ole ometigi. — (Tuletame veel kord meelde, et § 115—118 kommasid ja punktisid üksnes rõhumärgiks oleme pruukinud; nootides neid nii ei pruugita. Nootides pruugitakse aga komma ja punkti *staccato* ja *staccatissimo* tarwis, nagu § 125 õpetab, millel hoopis teine tähendus on.)

§ 119. Antud seletusi tähele pannes näeme, et takti-tõuud loomnu poolest kahefugused on: 1) paaris-tak-ti-tõuud ja 2) kolmi-tak-ti-tõuud. Paaris-tak-ti-tõuud on säärased, millel ifka üks heli rõhuga ja teine rõhuta on, nimelt $\frac{4}{2}$, $\frac{4}{4}$ ja $\frac{2}{4}$ -takt, aga kolmi-tak-ti-tõuud on säärased, millel ifka üks heli rõhuga ja kaks rõhuta on, nimelt $\frac{3}{2}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{6}{4}$, $\frac{6}{8}$, $\frac{9}{8}$ ja $\frac{12}{8}$ -takt. Paaris-takt käib siis ifka: ehk ; aga kolmi-takt ifka: ehk . — Siisgi on võimalik paaris-takti ka kolmi-takti loomuliseks teha, kui üks paar helisid kokkutõmmatakse ja teine lahthjäetakse, nii ehk ehk . Niisamati on võimalik kolmi-takti paaris-takti loomuliseks teha, kui näituseks esimene heli kaheks jagatakse, nii ehk ehk .

§ 120. Kui nootidele sõnu allajäetakse, siis peab see ka nii hästi helide kui ka sõnade rõhu järele sündima, see on, kus rõhuga heli ehk noot on, sääl all peab ka sõna rõhuga silp seisma, ja kus rõhuta heli ehk noot on, sääl peab ka rõhuta silp all seisma. Gesti keeles on mitme silbiga sõnad alati nii, et rõhk esimesel silbil seisab, teine silp on rõhuta, kolmas silp rõhuga, neljas silp rõhuta, viies silp rõhuga, kuues silp rõhuta, seitsmes rõhuga: selle järele tuleb rõhku nii hästi kahe- kui kolme-, nelja-, viie-, kuue- ja seitsmes-silbistes sõnades tähele panna. Seda õpetust meeles pidades tuleks näituseks kahe-silbised sõnad: alus, ilu, kaunis, lõbus jne. nõnda nootidesse ehk wõi ka nii ehk kolme-silbised sõnad: armastus, kewade, imelik, heldene jne. nii: ehk ; wõi ka nii: ; nelja-silbised sõnad: inimene, kaunifene jne. nii: wõi ka: wõi ehk jne. ehk ; kuue-silbised sõnad: inimeselikust, karjapoisikene jne. ehk ; seitsmes-silbised sõnad: inimeselijesti, kaunirjalijesti jne. ehk . Ühe-silbised sõnad wõiwad rõhuga ja rõhuta olla; enamasti rõhuga nootide all seisawad sõnad, millel rõhkem kui kaks tähte sees, üleüldse nimesõnad, näituseks: paik, seis, paun, ruum, pais, täis, ränk, õõ, tee jne., kuna teised lähikesed rõhuga ja rõhuta wõiwad olla, näit.: ma, ta, ja, ka, see, on, oh jne. (Waata rõhust sõnades ligemini: Dr. K. U. Hermann'i „Gesti keele grammatik“ § 27—30.) Et igas taktis, milles mitu nooti on, alati rõhuga

noot takti-kriipsu järel seisab, siis on ka õige, et iga takti kriipsu järel noodi all kas uus sõna algab või vähemalt rõhuga silp seisab.

§ 121. Kuda wiisi salmiku sõnad nootide alla seisma tulewad, sellest anname järgmises näituses ühe häälega laulukese wiisi järele:

Tule, kaunis ke-wa-de, haljaks tee ja mu = = rud,
pa-ne õitsma õi-e = ke, naerma lil-le- ku = = rud!

Selles näituses on $\frac{6}{8}$ -takt nõnda ära jaotatud, et ta paaris-taktiks on muu-
tunud. See on nii saanud, et ikka kaks kaheksandikku, mille seas rõhuga noot, on
ühte tõmmatud ja kolmas kaheksandik üksi seisab. Rõhuga silbid seisawad siin
rõhuga nootide ja rõhuta silbid rõhuta nootide all. Kordamise kriipsu ees ja taga
on ühe silbi tarwis kolm nooti.

15. Tempo ehk ajamõõt.

§ 122. Pääle helide ehk nootide wältuse on laulus ja mängus weel teist
wiisi ajamõõt, mis laulu ja mängu loomust sünnib ja mis wõõra sõnaga tempo
hüütakse. See on ju selge, et rõõmulised laulud ja mängud rutemini ja kurwad,
ärdad pitalisemini kuuldawale toodakse; kiriku-laul ei tohi tantju taktis ega polka
jurnalaulu pikkuses ettekantud olla. Nõnda siis loetakse kurwa loomuga lauludes
ja mängudes weerandid pikemini, kui rõõmsa loomuga lauludes ja mängudes. Seks
kirjutatakse laulu ehk mängu ette, kuda ta loomu poolest peab olema. Seks pruugi-
wad paljud helimeistrid ka Stalia keeli sõnu, nõnda: *largo* pikalt — *larghetto* wähe
pikkamisi — *lento* wäga pikalt — *grave* rängalt — *adagio* pikkamisi — *andante*
käies, parajalt pikka — *andantino* wähe pikalt käies — *allegretto* wähe rutemini,
tergelt — *allegro* ruttu — *moderato* parajalt — *vivace* elawalt, tulist — *viva-
cissimo* wäga elawalt — *presto* wäga ruttu — *prestissimo* nii ruttu kui aga iganes
wõimalik. Neile sõnadele pandakse weel teised sõnad ligi, nõnda: *assai* wäga —
allegro assai wäga ruttu — *un poco* wähe — *piu* enam — *meno* vähem —
troppo liialt — *non troppo* ei liialt — *ma non troppo* aga ei liialt — *molto* palju.

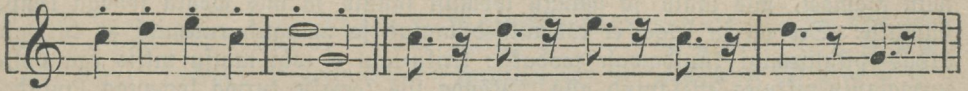
§ 123. Ühe laulu ja mängu sees tuleb, et see hästi kõlaks, tihti tarwis ühte
jätku taja, teist waljusti, kolmandat paisudes, neljandat kahanedes, mõnda nooti pikalt,
teist äkisti jne. mitmesuguste muutustega kuuldawale tuua; selleks on jälle isesugused
sõnad ja märgid olemas ja nimelt: *f* see on *forte* waljult — *ff* see on *fortissimo*
wäga waljusti — *fff* see on *forte fortissimo* nii waljult kui wõimalik — *mf* see
on *mezzo forte* pool waljult — *pf* see on *poco forte* wähe waljult — *p* see on
piano taja — *pp* see on *pianissimo* wäga taja — *ppp* see on *piano pianissimo*
nii taja kui wõimalik — *piu p* see on *piu piano* wähe tasemini — *sf* see on
sforzando äkisti waljult ehk kõwasti. — Kui laul või mäng peab aega mööda pai-
suma, see on, tasemast waljemaks minema, siis tuleb märk $\llcorner$ *cresc.* ehk *crescendo*
kaswades, paisudes, ja kui ta peab wähenema, siis märk $\lrcorner$ *decresc.* ehk *de-
crescendo* kahanedes, ka *dimin.* ehk *diminuendo* wähenedes, nootide alla panna. Teised
sarnased sõnad on *perdendosi* kadudes — *smorzando* kustudes — *morendo* jurres —
ritenuto ehk *riten.* tagasi hoides — *ritardando* ehk *ritard.* wiivitades — *rallen-
tando* ehk *rall.* pikendades — *calando* rahuliselt — *accelerando* rutates — *strin-
gendo* edasi tungides — *piu stretto* äkisti rutates — *tempo rubato* waba wiisi
(laulja ehk mängija meelt mööda) — *senza tempo* ilma ajamõoduta (see on, kus

laulja ehk mängija takti ei pruugi pidada) — *a piacere, ad libitum*, meelt mööda (see on ka ilma taktiita laulja ehk mängija tahtmisest mööda) — *recitativo* rääkides (see on küll nootide järele, aga mitte waljus taktis, waid kuda sõnad nõuawad) — *a tempo* waljus taktis — *legato* kokkütõmmatud (see on wiibuga noodid hästi koos ja taktis laulda ehk mängida).

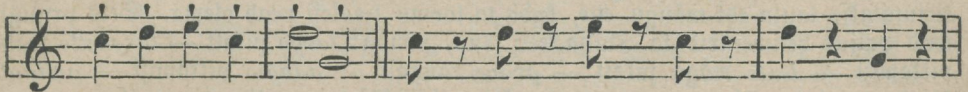
§ 124. Iseäranis ridade lõpul wõi ka muidu laulu wõi mängu ilu pärast sünnib jagedasti, et üks heli ehk noot iseäranis pikalt on pidada. Seda tehtakse selle läbi, et selle noodi üle wõi alla märk $\smile$ ehk $\frown$ kirjutatakse. Selle märgi nimi on *fermate* „pide,“ ja tuleb teda iga kord hoolega tähele panna ja pidada. — Kui *fermate* pauzi kohal seisab, siis tuleb muidugi mõista ka pauzi pikemini pidada, kui ta muidu *a tempo* maksab.

§ 125. Iseäraline ilu on neil laulu wõi mängu kohtadel, mille kohal seisab sõna *staccato* murtud ja *staccatissimo* wäga murtud. Iga kord ei kirjutata siin aga mitte sõna *staccato* ega *staccatissimo*, waid *staccato* asemel pandakse täpid ja *staccatissimo* asemel kommad ehk talwad nootide kohta. Sõna *staccato* tähendab, et iga noodi wahele peab wäike waitolemise wahe jääma, mis umbes noodi neljanda osa pikkune on ja *staccatissimo* tähendab jedašama, aga wahe peab umbes nootide poole wältuse pikkune olema.

Kirjutatud on *staccato* nii: Laulda wõi mängida tuleb see *staccato* nii:

Kirjutatud on *staccatissimo* nii: Laulda wõi mängida on see *staccatissimo* nii:

Sellest on siis näha, et *staccato* ja *staccatissimo* just jeda wastandit nõuab, mis wibu ehk *legato* tähendab. Drelil wõi flaweril tuleb *staccato* nõnda mängida, nagu oleksiwad klahwid palawad ja *staccatissimo* juures kuumad, et ruttu iga noodi järel sõrmed ära wõtta on. Laulus tuleb häält iga heli wahel kinni pidada.

16. Synchronid ehk suruhelid.

§ 126. S u r u h e l i d ehk wõõra keeli synchronid on säärased rõhuga noodid, millest üks osa wõi kõik on arawõetud ja rõhuta noodi sisse pandud, mis läbi rõhuta noot rohkem rõhutud ehk surutud on, kui ta muidu oleks. Niiugused suruhelid wõiwad nii hästi lühemate kui pikemate nootide, nii hästi ükšikute nootide kui taktiosade juures tekkida ja on muusikat luues tihti tarwitatud. Paneme wiisikese näituseks üles ja nimelt esiti lihtlabastes helides:

Needsamad noodid suruhelides:

Selsamal kombel sünnivad suruhelid ka veel lühematest nootidest:

Needsamad helid suruhelides:

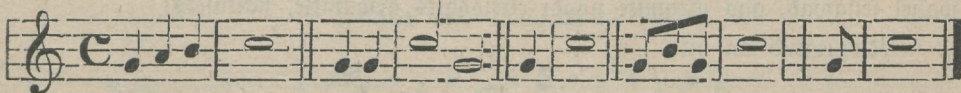
§ 127. Teine kombe suruhelisiid sünnitada on jeda wiisi, et rõhuta helisiid kõwemini laulmise wõi mängimise läbi, sagedasti ka kõrgemal kohal, kuuldawaks tehtahe wõi kokkutõmbamise läbi neile suurem rõhk antakse, näituseks:

Selle läbi tõuseb nagu helide lonkamine, mis aga mõnel kohal üsna sünnis on.

§ 128. Ühte moodi suruhelid on ka alg- ja lõpp-taktid, mis täismõõdulised ei ole. Seda sünnib nimelt sagedasti, et mõni laul wõi mängutükk mitte terve taktiga ei alga, waid üksnes ühe osaga. Niisuguseid algamisi paneme siia mõne üles:

ehk: ehk: ehk: ehk:

Enamasti on sääraseid algamised rõhuta wõi ferge rõhuga noodid, mille alla niisama rõhuta wõi ferge rõhuga sõnad panna on.

Tähele on ka panna, et alg-takt laulu wõi mängu lõpp-taktiga ühe terve takti peab tegema, jee on: kui algtahtis on $\frac{3}{4}$ nooti, siis lõpp-taktis üks weerand, on algtahtis $\frac{1}{4}$, siis lõpp-taktis $\frac{3}{4}$ jne.

17. Heli-ehetest.

§ 129. Heli-ehetud on hääle ilustused ja kaunistused, mis helide kõrwa wõi fiske pandakse, nagu küünlad ja iluasjad jõulupuusse, et selle läbi rõhkem lõbulist waheldust sünnitada. Heli-ehetud on mitmesugused ja nimelt: 1) ettelööb, 2) keere, 3) triller, 4) pralltriller ja 5) wilkstriller.

Wanemate heliloojate nootides on sääraseid heliehteid palju tarwitatud, aga uuemad heliloojad ei tarwita neid enam nii tihti ja kirjutatwad enamasti nii, nagu nad laulda ehk mängida on.

§ 130. Ettelöögid on noodid, mis teiste nootide ette löbdakse ja kolme sugused: 1) pikad, 2) lühikesed, 3) wahelised.

§ 131. Pikad ettelöögid ei ole muud, kui et pool noodi wäärtust enne nooti ühe heli wõrt ülemalt lauldakse wõi mängitakse, näituseks:

Kirjutatud on nii:

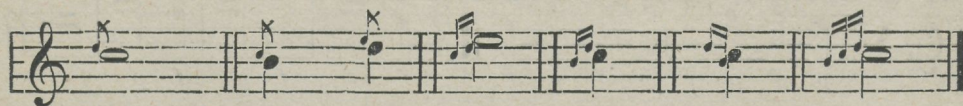
Laulda või mängida tuleb seesama nii:

Küüdsel ajal ei tarvitata pikki ettelöögisid enam, vaid kirjutatakse neid selgesti üles. Üksnes endise aja heliloojatel on neid.

§ 132. Lühikesed ettelöögid on ühe noodi ees üks, kaks või kolm väikest nooti, mis nii ruttu tulevad laulda või mängida, et järgmine pikem noot enese pikkusest kas ei sugugi kaota või aga karvakeste lühemaks jääb, näituseks:

Kirjutatud on nii:

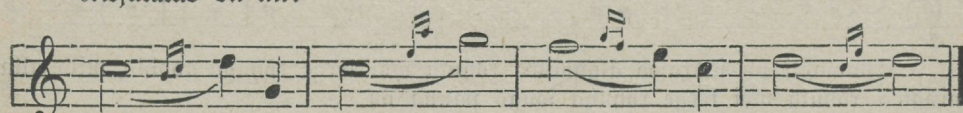

Laulda või mängida tuleb seesama nii:

§ 133. Wahelised ettelöögid on lühikesed noodid, mis kahe noodi wahel seisawad, aga järgmise noodi ettelöögiks arwatakse, näituseks:

Kirjutatud on nii:

Laulda või mängida tuleb see nii:

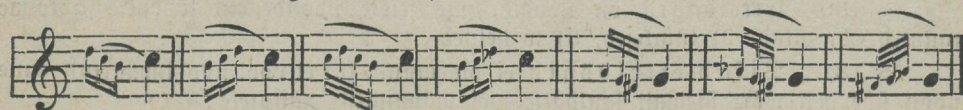

§ 134. Keere on kolme noodiga lühikese ettelöögi sarnane heliwigur või ~, mis pikema noodi üle seisab ja tema ette ruttu tuleb liita, näituseks:

Kirjutatud on nii:

Lauldes või mängides tuleb see nii:

Kagu neist näitustest näha, on wigur nõnda tähele panna: kui wiguri esimene ots ülemal ja tagumine all on $\sim$, siis tuleb keerde esimene noot ka üks heli ülemale ja tagumine üks heli alla, aga kui wiguri esimene ots all ja tagumine ülemal on $\sim$, siis tuleb ka keerde esimene noot alla ja viimne ülemale, ja kui $\#$ või $\flat$ kumbasgi otsas on, siis need ülemal või all pibada.

Mõnigi kord on keere kahe noodi wahel, näituseks:

Kirjutatud on nii:

Laulda või mängida on see nii:

Keerdeid juhtub ka nüüdsel ajal nootides tihti.

§ 135. Triller ei ole muud midagi kui lauldaw ehk mängitaw noot ja temast ülemal seisew noot nii ruttu üks teise järel kuuldawale toodud, kui iganes võimalik ja laulja häälel või mängija sõrm juudab. Teda kirjutatakse noodi üle nõnda *tr.* — Triller on viit sugu: 1) lihtlabane *tr.*, 2) ettelbögiga *tr.*, 3) päraltbögiga *tr.*, kahefordne *tr.* ja 5) triller-ahel. — Trillerid laulda võivad üksnes harjunud või kunstlauljad, mängida üksnes osawad muusikamehed, sest ta on raske.

§ 136. Lihtlabane triller ei ole muud kui wäristamine kahe heliga, näituseks:

Kirjutatud:

Laulda või mängida on see nii:

§ 137. Ettelbögiga triller on jäärane, millel ettelbögi noodiga tuleb algada ja siis edasi trillerdada, näituseks:

Kirjutatud:

Laulda või mängida on see nii:

§ 138. Päraltbögiga triller on jäärane, millele laulja või mängija lõpuks ühe noodi alla või üles juurde lööb, et triller paremini järgmise heliga kokkujünnib, näituseks:

Kirjutatud:

Laulda või mängida tuleb see nii:

§ 139. Kahefordne triller on jäärane, milles kaks heli üks teise all on trillerdatud, näituseks:

II.

Kokkukõla-õpetus

ehf

lühike juhatus laulusid ja mängusid komponeerida

nii kui ta

mänguriistu tarwitada ja laulu ja mängu juhatada.

1. Muusika loomisest üleüldse.

§ 1. Kes uut laulu- või mängu-wiisi loob ja seda teiste häältega kokku kõlama paneb, see sünnitab iluhelisiid, see on wõõra sõnaga ta komponeerib. Komponeerimise juures on kõige päält waja harmonia- see on kokkukõla-õpetust põhjast põhjani tunda. See õpetus teeb meid affordidega, see on üksikute kokkuhelidega, tutwaks. Sellest ei või siis ka meie mööda minna, waid saame kokkuhelisiid ühes häälte sünnitamisega õpetama. Siin olgu aga esiti nimetatud, et komponeerimine kahesugune on: 1) wiisi-loomine (melodiseerimine) ja 2) kokkukõlastamine (harmoniseerimine).

§ 2. Wiisi-loomine sünnib selle läbi, et heli-loomja (see on komponist) oma pääst ühe koguni uue hääle (wiisi, melodia) kas sõnade (texti) laulmise või ka pillide (instrumentide) mängimise tarwis wäljamõtleb. See wiis ei tohi muidugi mõne teise jarnane olla, mis teised meistrid enne on loonud. Wiisi loomist õpetada on wõimatu, sest et see ande asi on. Wiis ei ole loomu poolest muud kui helide järg, mida kõrgeandeline inimene paremini mõistab sünnitada kui teine, kel annet ei ole. Kes kokkukõla-õpetuse läbi teeb, oskab ka ilusamad wiisid luua. Seda saame alles edespidi tähele panema. Et wiisi-loomjal kõigest 7 heli ja 5 poolheli tarwitada on, siis peab ta muidugi osaw ja kõrgeandeline inimene olema, et ta neist helidest ikka oskab uusi armsaid hääli wäljaleida. Wiis on enamast jaost alati soprani ehf diskanti hääles olemas, aga on ka seda, et wiis altis, tenoris ja bassis leitakse, kui komponist teda sinna paneb. On soprani wiis, siis on teised hääled nagu saatjad, niisamati on lugu, kui wiis mõnes teises hääles on.

§ 3. Kokkukõlastamine sünnib selle läbi, et wiiside teised hääled komponeerimise seaduse järele kõrwupandakse. Need hääled, mis wiisi kõrwa seatakse, on saatjad hääled, ja nemad wõiwad üksnes nõnda kõrwupandud olla, et nad wiisiga ilusasti kokkukõlawad. Iga heli kohta wiisi sees tuleb kas üks afford ehf mitu.

2. Kolmkõladest.

§ 4. Kõigi affordide põhi ehf ülem kokkuheli on kolmkõla. Teda hüütakse selle pärast nõnda, et temas kolm heli ehf tooni üksteise üle kõlawad ja iga heli wahelt üks ära jääb. Igal kolmkõlal on faks ü m b e r p ö b r e t. Meie paneme kõik kolmkõlad ühes ümberpööretega c-duris siia üles:

Neis nootides on iga takti wahel kolm affordi. Igal pool, kus 0 all seisab, jääb on kolmköla ise; igal pool, kus 1 seisab, jääb on kolmköla esimene ümberpöore; igal pool, kus 2 seisab, jääb on kolmköla teine ümberpöore.

§ 5. Kõigi kolmköladepõhi on I. (0) all ja nimelt alt lugeda: c, e, g. Tema esimene ümberpöore (1) sünnib selle läbi, et alumine heli c üks oktav kõrgemale pandakse: e, g, c, ja teine ümberpöore sünnib jällegi selle läbi, et esimese ümberpöörde alumine heli e üks oktav kõrgemale pandakse: g, c, e. Just niisamuti on lugu II. (1) üll olewa kolmkölagaga: d, f, a, mille esimene ümberpöore (1): f, a, d, ja teine ümberpöore (2): a, d, f. Kõigi teiste kolmköladega on ikka jälle lugu nõnda, et alumine toon esimeses ja teises ümberpöordes oktav ülemale pandakse.

§ 6. Veel on aga tähele panna, et ülemal antud nootides kolmköla I. all esimesel astmel ehk primi pääl, kolmköla II. all teisel astmel ehk sekundi pääl, kolmköla III. all kolmandal astmel ehk terzi pääl, kolmköla IV. all neljandal astmel ehk quarti pääl, kolmköla V. all wiendal astmel ehk quinti pääl, kolmköla VI. all kuendal astmel ehk sexti pääl, kolmköla VII. all seitsemendal astmel ehk septimi pääl seisab.

§ 7. Ülemal nootides (§ 4) antud kolmköladest, nagu üleüldse kõigis helitõugude kolmköladest, on kolme jugu kolmköladid, ja need on: 1) dur-kolmkölad: I., IV. ja V. all, 2) moll-kolmköla: II., III. ja VI. all ja 3) wähen datud kolmköla: VII. all. Mis wahe on aga dur-kolmköla ja moll-kolmköla wahel? See wahe, et duril kolmas heli 5 poolheli alt lugeda kõrges seisab, aga mollil kõigest 4 poolheli. Wõtame näituseks I. kolmköla: c, e, g: jelles on c-st lugeda e just wiies poolheli (c, cis, d, dis, e); just seesama lugu on kolmkölagaga IV. ja V. all (f, fis, g, gis, a — ja g, gis, a, ais, h); aga II. kolmköla d, f, a on hoopis teist wiisi, ja sellel on paljalt d ja f wahel 4 poolheli (d, dis, e, f); seesama lugu on ka kolmköladest III. ja VI. all (e, f, fis, g, ja a, ais, h, c). Nõnda leiame siis järgmise wäga selge wahe: dur-kolmkölas on alumisest keskmise helini lugeda 5 poolheli (c, cis, d, dis, e — I. all) ja keskmisest kõrgema helini 4 poolheli (e, f, fis, g); aga moll-kolmkölas on lugu just ümberpööratud, sest jääb on alumisest keskmise helini 4 poolheli (d, dis, e, f — II. all) ja keskmisest helist kõrgema helini 5 poolheli (f, fis, g, gis, a — II. all). — Koguni teist jugu kolmköla on VII. all nimelt: all wähen datud kolmköla; sellel on alamast helist keskmiijeni 4 poolheli (h, c, cis, d) ja keskmisest kõrgemani jälle 4 poolheli (d, dis, e, f). — Lühedalt ütelda: Dur-kolmkölal on suur terz all ja wäike terz pääl; moll-kolmkölal on wäike terz all ja suur pääl; wähen datud kolmkölal on all ja pääl wäike terz.

Need kolmkölad on sellel, kes komponeerimist õppida tahab, wäga hoolega äraõppida. Kuda neid ja teisi affordidid kokkukölastamise juures tarwitada, sellest räägime edespäidi (§ 9 ja 11 ja pärast).

Siin paneme üksnes mõned neljahäälsed kokkuhelid laiemas ulatuses ja nimelt soprani ja bassi wõtmes üles:

Kolmkõla ise esimesel astmel, kuid mitme-suguses ulatuses:

Kolmkõla esimene ümberpõõre mitmes ulatuses:

Kolmkõla teine ümberpõõre mitmes ulatuses:

I. II. III.

Need kottuhelid on kõik neljahäälsed, kuid kolmehelised, sest et üks heli ikka kahte korda on leida. Alumine heli näitab, mis kottuheli õieti on: on alumine heli c, siis on kottuheli esimesel astmel; on alumine heli e, siis on kottuheli kolmkõla esimene ümberpõõre; on alumine kottuheli g, siis on kottuheli kolmkõla teine ümberpõõre.

Niisamuti võime ka teise astme kolmkõladest d, f, a ümberpõõrdeid laiemas ulatuses sünnitada, näituseks:

I. II. III.

Siin on I. all päris kolmkõla teisel astmel, II. all teise astme kolmkõla esimene ja III. all teine ümberpõõre. Kõigis neis näitustes ei ole muud, kui paljad esimese ja teise astme kolmkõla helid, kuid on juba palju kottuhelisiid. Niisamati võib õppija ise kolmanda, neljanda, viienda, kuueenda ja seismenda astme kolmkõladest ümberpõõrdeid sünnitada.

§ 8. Just niisama, nagu § 4 c-duri kohta kolmkõlasid õpetatud, sünnivad ka a-mollis, mis c-duri järele käib, kolmkõlad, näituseks:

Nagu jeda õppija võrreldes näeb, on c-duri ja a-molli kolmkõlad pääle kahe kõik needsamad, ning wahed on wäikesed; üksnes kolmkõlade jär g on a-mollis teine kui c-duris. Õppija ise sünnitagu ümberpõõrded kitsamas ja laiemas ulatuses.

§ 9. Mitme häälega laulud ja mängupalad ei ole muud midagi, kui põhjus-
teaduste järele käivad ridastikku seisvad kottuhelid. Paneme näituseks siin ühe
lühikeste laulujärgu üles, milles c-duri kolmkõlade kottuhelid ettetulevad:

Waatame selle laulujärgu pääle ja paneme tema kottuhelid c-duri kolmkõla-
dega § 4 kõrwu, siis leiame, et 1 kohal on I. astme kolmkõla; 2 kohal on I. astme
kolmkõla 1. ümberpööre; 3 kohal III. astme kolmkõla; 4 kohal on IV. astme kolm-
kõla; 5 kohal on II. astme kolmkõla 1. ümberpööre; 6 kohal on II. astme kolm-
kõla; 7 kohal V. astme kolmkõla; 8 kohal VII. astme kolmkõla 2 ümberpööre;
niisamuti 9 kohal; 10 kohal VII. astme kolmkõla 1. ümberpööre; 11 kohal on
VI. astme kolmkõla; 12 kohal on I. astme kolmkõla; 13 kohal on I. astme kolm-
kõla 1. ümberpööre; 14 kohal on IV. astme kolmkõla; 15 kohal IV. astme kolm-
kõla 1. ümberpööre; 16 ja 17 kohal V. astme kolmkõla; 18 kohal on I. astme
kõla. Et kolmkõlal, nagu ta nimigi näitab, kõigest kolm heli on, siis on nelja
häälega laulul kolmkõlas ikka üks heli kahekordne, nõnda 1 kohal c, 2 kohal ka
c, 3 kohal e, 4 kohal f jne.

Tähele on panna, et kolmkõlad § 4 kitsas ulatuses (ühel joonestikul),
kuna nad siin 4-häälses laulujärgus laias ulatuses on (kahel joonestikul),
sest igas kolmkõlas on võimalik kahte kõrgemat heli ka kaugematest oktaavidest võtta.

§ 10. Tseenejests mõista on iga duri ja molli seitsmel astmel kolmkõlad.
Meie paneme siin sõrdlemiseks üksnes g-duri kolmkõlad ühes ümberpööretega nooti üles:

Paneme selle kolmkõlade rida § 4 c-duri kolmkõladega kõrwu, siis on heli-
astmete poolest kõik kolmkõlad ühesugused, see on I. all on ühesugused, II. all
jälle ühesugused, III. all jällegi ühesugused kolmkõlad jne. kuni VII-ni. Aga vaatame
helinimede pääle, siis leiame teistsugust ühendust: meie leiame nimelt, et g-duri
I. astme kolmkõla g, h, d just seesama on, mis c-duri V. astmel seisab, g-duri II.
astme kolmkõla on c-duri VI. astme kolmkõlaga üks, kuna g-duri III. astme kolmkõla
h, d, fis c-duris olemas ei ole; aga edasi on g-duri IV. astme kolmkõla c-duri
I. astme kolmkõlaga üks, aga g-duri V. astme kolmkõla d, fis, a ei ole c-duris olemas,
g-duri VI. astme kolmkõla e, g, h on c-duris III. astme kolmkõla, kuna g-duri
VII. astme kolmkõla fis, a, c c-duris ei ole. — Sellest seletusest on näha, et c-duril
ja g-duril on neli kottuheli ühed ja need samad, ja kõigest kolm
on isesugused. Just seesama wahel on ka d- ja g-, a- ja d-, e- ja a-, h- ja e-

fis- ja h-, cis- ja fis-, c- ja f-, f- ja b-, b- ja es-, es- ja as-, as- ja des-, des- ja ges-, ges- ja ces-duri vahel. Niijamati on ka mollidel iseeneSte ja duride vahel kofkühelisiid, aga õppija peab neid ise jünnitama ja wõrdlema.

§ 11. Paremaks arusaamiseks paneme siia § 9 seest laulujärgu g-duris üles:

Wõrreldes näeb õppija, et see laulujärg § 9 omaga üks ja seefama on, üksnes g-duri järele helidel ja neli heli madalamal. Seda wiisi wõib iga laulu ja mängu igas duris kirjutada, kuida just paras kõrgus wõi madalus nõuab. — Harjutagu end õppija ühte laulu wõi mängu mitmes helitõuus üleskirjutama.

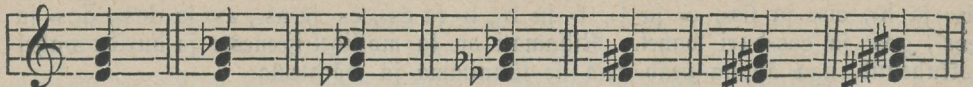
§ 12. Kui see, kes komponeerimist õpib, hästi hoolega on tähele pannud, kuida heliwahed (intervallid) c-duris on, siis peab ta seda ka teistes helitõugudes tegema. Küll on heliwahede õpetus kerge kätte saada, aga kes teda ei taha õppida, see jätku komponeerimise katsegi tegemata.

Kõik durid on hoolega läbimängida ja tähele panna, et igas ühes üks ja seefama wahel on. Kui see selge on, siis on jällegi hoolega kolmkõlad kõige oma ümberpõõretega igas duris üles õfida. See jündigu nõnda, et õppija kõigi duride ja mollide (noodi-õpetuses § 64 kuni 92) iga heli kohta kolmkõla jünnitab jelle läbi, et igale helile terzides kats heli juurdeltjab. Meie paneme siia alla kõik kolmkõlad, mida wõimalik jünnitada, nootidesse ülesse, ja iga kolmkõla alla paneme kirja, mitme duri ehk molli järele kolmkõla käib, ja mitmendal astmel kolmkõla kufagil duris wõi mollis on, seda näitab Ladina nummer helitõuu kõrwal.

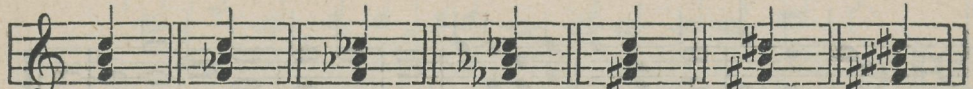
c-dur I	c-moll I	des-dur VII	ces-dur I	d-dur VII	cis-moll I	cis-dur I
g-dur IV	g-moll IV	b-moll II	ges-dur IV	b-moll VII	gis-moll IV	fis-dur V
f-dur V	f-moll V		es-moll VI	h-moll II	fis-moll V	fis-moll V
a-moll III	b-dur II		as-moll III		a-dur IV	gis-moll IV
f-moll V	es-dur VI				e-dur VI	
e-moll VI	as-dur III				h-dur II	

d-moll I	es-dur VII	des-dur I	ces-dur II	d-dur I	e-dur VII	h-dur III
g-moll V	es-moll VII	as-dur IV	as-moll V	g-dur V	e-moll VII	fis-dur VI
f-dur VI	c-moll II	ges-dur V		a-dur VI	cis-moll II	gis-moll V
a-dur II		f-moll VI		h-moll III		dis-moll I
b-dur III		b-moll III		fis-moll VI		
a-moll VI				g-moll V		

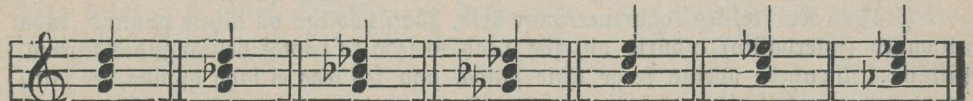

e-moll I f-dur VII es-dur I es-moll I e-dur I fis-dur VII cis-dur III
 a-moll II f-moll VII b-dur VI as-moll V a-dur V fis-moll VII ais-moll V
 h-moll VI d-moll II as-dur V ges-dur VI h-dur IV gis-moll VI
 c-dur III e-moll III ces-dur III cis-moll III
 g-dur VI g-moll VI a-moll V
 d-dur II

f-dur I f-moll I ges-dur VII ces-dur IV g-dur VII fis-moll I fis-dur I
 b-dur V b-moll V es-moll II es-moll VI g-moll VII h-moll V h-dur V
 c-dur IV e-moll VI as-moll VI e-moll II cis-moll IV cis-dur VI
 d-moll III es-dur II d-dur III h-moll V
 a-moll VI as-dur III a-dur VI dis-moll III
 des-dur VI e-dur II

g-dur I g-moll I as-dur VII ges-dur I a-moll I b-dur VII as-dur I
 c-dur V e-moll V as-moll VII des-dur IV e-moll IV b-moll VII es-dur IV
 d-dur IV d-moll IV f-moll II ces-dur V d-moll V g-moll II des-dur V
 e-moll III f-dur II es-moll III c-dur VI f-moll III
 h-moll VI b-dur IV g-dur II c-moll VI
 e-moll V es-dur III f-dur III

ges-dur II a-dur I h-dur VII fis-dur III c-dur VII b-dur I b-moll I
 ces-dur VI d-dur V h-moll VII cis-dur VI e-moll VII f-dur VI f-moll IV
 es-moll IV e-dur IV gis-moll II gis-moll II a-moll II es-dur V e-moll V
 fis-moll III dis-moll VI g-moll III as-dur II
 cis-moll VI ais-moll I es-moll V des-dur VI
 d-moll V d-moll IV ges-dur III

ces-dur VII h-moll I h-dur I cis-dur VII
 es-moll V e-moll V e-dur V cis-moll VII
 fis-moll IV fis-dur IV
 g-dur III gis-moll III
 d-dur VI dis-moll VI
 a-dur II e-moll V

Kõik need on klaveri ehk orelil klavbidel hoolega läbi mängida ja igaühel
 ikka esimene ja teine ümberpöörde seda viisi, leida et mängides alumine heli oltav
 ülemale pändakse, sest et raamatuis ruumi puuduse pärast kõiki ümberpöördeid ei
 võinud avaldada.

3. Nelikõladedest.

§ 13. Kolmkõla kõrwas on kõige tähtsam afford see, mida muusikamehed septim- ja dominant-affordiks nimetawad, mida meie aga lihtlabaselt nelikõlaks hüüame, sest et tema sees loomulikult ikka neli heli üks teise üle on. Nelikõlasid on, nagu kolmkõlasidgi, 7 tükki. See on iga heli jaoks üks. Kõige tähtsam nelikõla on see, mis wiendal astmel — kui c-duri wõtame, siis g pääl — seisab. See on-gi, mis dominant-affordiks nimetatakse, kuna teised üksi septim-affordid on.

V   VI   VII   I   II   III   IV

0 1 2 3   0 1 2 3   0   0   0 1 2 3   0 1 2 3   0

Selles tabelis on nelikõlad kõik näha. Dominant-afford (V. see on wiendal astmel ehk g pääl) on siin kõige enne pandud, sest et see kõige tähtsam nelikõla on. Selles tabelis on 0 kohal igal pool nelikõla ise, 1 kohal esimene, 2 kohal teine ja 3 kohal kolmas ümberpööre. Nelikõladedest VII., I. ja IV. on ümberpöördes wäga wähe pruugitawad, selle pärast ei ole me neid siin üles pannud. (Õppija otstigu c-duri järel juba siin kõik nelikõlad ka muudes helitõugudes üles, seda ei tohi jätta.)

Kes komponeerimist soowib õppida, peab ka need kõikuhelid wäga hoolega tundma saama. Kuda neid ja endiseid laulu luues tarwitada, seletame kohe.

§ 14. Tähele on panna, et iga nelikõla niisamati, nagu iga kolmkõlalagi, fitšamas ja laiemas ulatuses wõib tarwitatud olla. Paneme siia näituseks dominant-affordi laiemas ulatuses üles:

Selles näitusel ei ole pääle wiimse noodi mitte muud kui paljas dominant-afford c-duris oma ümberpööretega, sest igas kõikuhelil ei ole muud kui helid g, h, d, f sees, aga mitmesuguses ulatuses. — Sääraseid kõikuhelisiid püüdku õppija ise igast nelikõlast ja ümberpöördest sünnitada.

§ 15. Et nelikõlad just niisamati, nagu kolmkõladgi, lauludes ja mängudes tarwitada tulewad, on ijenejeste mõista. Paneme siia näituseks tükkise nelja häälega laulu ette, milles kolmkõlade kõrwal nelikõlad on tarwitatud:

Sellest näitusest näeme, et: 1 kohal on kolmköla põhjusnäol; 2 kohal on neliköla I. astmel 3. ümberpööre; 3 kohal neliköla II. astmel 2. ümberpööre; 4 kohal on dominantakkord see on neliköla V. astmel; 5 kohal on kolmköla VI. astmel; 6 kohal on neliköla VI. astmel 2. ümberpööre; 7 kohal on kolmköla II. astmel; 8 kohal on neliköla II. astmel 3. ümberpööre; 9 kohal on neliköla VII. astmel; 10 kohal on dominantakkord 3. ümberpööre; 11 kohal on kolmköla III. astmel; 12 kohal on neliköla III. astmel; 13 kohal on neliköla II. astmel 1. ümberpööre; 14 kohal dominantakkord; 15 kohal kolmköla 1. astmel, aga ilma ülemise helita (see on ilma g-ta).

§ 16. Tseenejast mõista on ka mollidel, nagu duridelgi, eneste nelikölad, mis peaaegu needsamad on kui durides. Paneme siin näituseks a-molli nelikölad üles:

Paneme need nelikölad c-duri omadega (§ 13) kõrva, siis leiame, et muidu kõik nelikölad ühte sünnivad, aga üksnes c-duri g asemel on a-mollis igal pool gis; muidu on c-duri V. a-molli VII., c-duri VI. a-molli I., c-duri VII. a-molli II., c-duri I. a-molli III., c-duri II. a-molli IV., c-duri III. a-molli V., c-duri IV. a-molli VI.

§ 17. Just niisama, nagu kolmköladega, on ka neliköladega teha. Ka need on igas duris ülesotsida ja õige hästi kätte õppida. Meie paneme alamal tabelis neliköla dominant-akkordi kõigis durides ja mollides tähtedega üles (sest iga dominant-akkord on igas duris ja mollis üks ja seesama), ja õppija peab nad klaveril wõi orkil ije üleskatsuma:

	c-dur	g-dur	d-dur	a-dur	e-dur	h-dur	f-dur	b-dur	es-dur	a _g -dur	des-dur
Neliköla	f	c	g	d	a	e	b	es	as	des	ges
	d	a	e	h	fis	cis	g	c	f	b	es
	h	fis	cis	gis	dis	ais	e	a	d	g	c
	g	d	a	e	h	fis	c	f	b	es	as
	c-moll	g-moll	d-moll	a-moll	e-moll	h-moll	f-moll	b-moll	es-moll	as-moll	des-moll

Nagu üteldud, on dominant-akkordidel, nagu igal teisel nelikölal, kolm ümberpöoret. Gesseiswa tabeli järele on nad wäga hõlpsad leida — tuntud wiisil selle läbi, et alumine heli ikka oltav ülemale pandakse. Seda wiisi saab õppija praegu antud tabeli järele weel kolm korda niipalju kookuhelilid juurde, kui siin ülemal seisawad

§ 18. Just nagu näidatud dominant-affordiga wiendal heliredeli astmel, niisamuti on ka lugu kõigi teiste nelikõladega igal teisel astmel. Kõik need tulevad c-duri eeskujul ka teistes durides ja mollides ülesotfida ja neist ümberpöörbed sünnitada. Kõiki nelikõlaid süia nootides üleskirjutada võtaks liiga ruumi, sest neid on veel rohkem kui kolmkõlaid. Selle pärast paneme ainult mõne ainja kofkuheli tähtedega ette, mille järele õppija neid ise nootideks kirjutagu niihästi kitsas kui laias ulatuses. Näituseks: g=duris esimejel astmel g, h, d, fis, teisel a, c, e, g, kolmandal h, d, fis, a, neljandal c, e, g, h, wiendal astmel, a, c, kuuendal e, g, h, d, seitsemendal fis, a, cis, e; d=duris esimejel d, fis, d, fis, a, cis, teisel e, g, h, d, kolmandal fis, a, cis, e, neljandal g, h, d, fis, wiendal a, cis, e, g, kuuendal h, d, fis, a, seitsemendal cis, e, g, h; a=duris esimejel astmel a, cis, e, gis, teisel h, d, fis, a, kolmandal cis, e, gis, h, neljandal d, fis, a, cis, wiendal e, gis, h, d, kuuendal fis, a, cis, e, seitsemendal gis, h, d, fis,; e=duris esimejel astmel e, gis, h, dis, teisel fis, a, gis, e, kolmandal gis, h, dis, fis, neljandal a, cis, e, gis, wiendal h, dis, fis, a, kuuendal cis, e, gis, a, seitsemendal dis, fis, a, cis; h=duris esimejel astmel h, dis, fis, ais, teisel cis, e, gis, h, kolmandal dis, fis, ais, cis, neljandal e, gis, h, dis, wiendal fis, ais, cis, e, kuuendal gis, h, dis, fis, seitsemendal ais, cis, e, gis — jne. — f=duris esimejel astmel f, a, c, e, teisel g, b, d, f, kolmandal a, c, e, g, neljandal b, d, f, a, wiendal c, e, g, b, kuuendal d, f, a, c, seitsemendal e, g, b, d; b=duris esimejel astmel b, d, f, a, teisel c, es, g, h, kolmandal d, f, a, c, neljandal es, g, b, d, wiendal f, a, c, es, kuuendal g, b, d, f, seitsemendal a, c, es, g; es=duris esimejel astmel es, g, b, d, teisel f, as, c, es, kolmandal g, b, d, f, neljandal as, c, es, g, wiendal b, d, f, as, kuuendal c, es, g, b, seitsemendal d, f, as, c; as=duris esimejel astmel as, c, es, g, teisel b, des, f, as, kolmandal c, es, g, b, neljandal des, f, as, c, wiendal es, g, b, des, kuuendal f, as, c, es, seitsemendal g b des f; des=duris esimejel astmel des, f, as, c, teisel es, ges, b, des, kolmandal f, as, c, es, neljandal g, b, des, f, wiendal as, c, es, ges, kuuendal b, des, f, as, seitsemendal c, es, ges, b — jne. Kõnda võib õppija juba lugemata hulga kofkuheliid ehk affordiidid luua, millest antavate põhjõpetuste järele laulud ja mängud kofkupandakse. Komponeerides on aga tähele panna, et kui tarwis, siis võib helilooja ühte heli nelikõlast wälhajatta laulu või mängu lüues, ning seda wälhajätmist ei loeta weaks.

§ 19. Seni ajani oleme hulga kofkuheliidid läbiwõtnud. Kes neist kofkuheliidest on aru saanud, see on suure hulga materjali enesele kogunud, millest laulud ja mängudid võimalik sünnitada. Kes neist kofkuheliidest mitte aru ei ole saanud, see ei või ka komponeerimisest aru saada. Sest iga õpetus ja iga kofkuheli peab küll kümme ja sadagi korda katsutud olema, et ta ise ja ta nimi õppijale päha jääb. On kõik kofkuheliidid püüdnud, siis võtku õppija üks laul, üks kõik misjõgune, ette ja püüdku iga kofkuheli laulus ära tunda ja neile nime anda. Meie jaame seda veel jägawalt näitama.

4. Wiiskõladest.

§ 20. Kui dominant-affordidele veel üks suur terz ülesse juurdelisatasse, siis tuleb sellest wiie-häälne kofkuheli, mida meie lihedalt wiiskõlaks hüüame, aga mis muidu non-affordi nime all tuttav on. Paneme näituseks üles:

Meist näitustest näeme, kuida wiiskõla tuleb sünnitada: 1 kohal on wiiskõla ise, mis üksnes wiie häälelise laulu sisse jellel kujul sünnib — iseenejst mõista niisasti jelles kitsas kui ka iga laias ulatuses; 2 kohal on wiiskõla näha, millest üks heli, h, on wäljajäetud, sest jeda on alati tarwis, kui non-affordi neljahäälses laulus wõi mängus tarwitatakse, nagu jeda ka 4, 5, 6 ja 8 kohal on näidatud. Wiiehäälselt wõib non-affordi harwa juhtuwas wiiehäälses laulus wõi mängutükides hulga riistade tarwis pruukida. Ka on meelde tuleb, nagu jeda ka õppija katsudes ise näeb, et wiiskõla mitte kõigis ümberpööretes sünnitada ei wõi, waid aga mõnes mõõdaminewas kokkuhelis.

§ 21. Tegi mõista tuleb ka non-afford igas duris ja mollis ülesotsida. Nõnda näituseks on ta g-duris d, fis, a, c, e; d-duris a, cis, e, g, h; a-duris e, gis, h, d, fis; e-duris h, dis, fis, a, cis; h-duris fis, ais, cis, e, gis; f-duris c, e, g, b, d; b-duris f, a, c, es, g; es-duris b, d, f, as, c; as-duris es, g, b, des, f; des-duris as, c, es, ges, b jne. Igas mollis on wiiskõla kõige kõrgem heli poolheli duri omast madalam, näituseks a-mollis e, gis, h, d, f (kuna a-duris on fis), f-mollis c, e, g, b, des (f-duris d) ja nõnda jarnaselt ka teistes helitõugudes. Seda tuleb ülesotsida ja meelde panna.

5. Sega- ja meestefoori wahest.

§ 22. Igaüks, kes komponeerib, peab nimelt teadma, mis wahel on segafoori ja meestefoori, laste, naeste ja meeste hääle, siis aga üleüldse laulu ja mängu nootide wahel.

Segafoor on nimelt see, kelles naesed, lapsed ja mehed ühes koos laulawad. Naeste ja laste hääled on oma heli poolest ühed ja ühefõrgused ja on alati meeste häälelt ühe oktavi kõrgemad. Inimese hääle ulatab enamasti läbi kahe oktavi, mõnel ainjal inimesel üks wõi kaks, wäga harwa kolm heli üle selle. Lugu on nüüd nii, et naeste ja laste hääled ühe oktavi wõrt kõrgemale ulatawad kui meeste hääled, aga meeste hääled ulatawad oktavi wõrt madalamale kui laste ja naeste hääled, kuna üks oktavi kõrgem ühe kõrgune on, ja see on nimelt meesterahwa kõrgem oktavi, mis juht naeste ja laste madalama oktaviga ühel kõrgusel kõlab. Nootides näha on inimese häälel järgmine ulatus:

harwa

Naeste ja laste hääle ulatus.

harwa

Meeste hääle ulatus.

harwa

Selld, mis naeste, laste ja meeste häälel ühes koos.

§ 23. Et nüüd kõigest inimlikust häälest üks oktavi nii hästi naeste ja laste kui ka meeste pärast ühes koos on, siis on loomulik, et segafoor peab ja wõib kolme oktavi ulatuse helides olla. Aga meestefoor ei wõi rohkem kui kahest oktawist läbi ulatada. Segafoori kõige kõrgem hääle naesterahwale wõi lastele on sopran, mõned hüütawad jeda ka diskant, teine madalam hääle naestele wõi lastele hüütakse alt, kolmas hääle, mis meesterahwale kõrgem on, nimetatakse tenor, ja neljas hääle

mis madal meeste hääl on, kutsutakse bass; - meestefooris on kaks kõrgemat häält esimene ja teine tenor, ja kaks madalat häält esimene ja teine bass; meeste laulu võivad naesed ja lapsed ka oktaavi kõrgemini laulda, ja siis on esimese ja teise tenori nimed esimene ja teine sopran ja esimese ja teise bassi nimed esimene ja teine alt. Nüüd on lugu nõnda, et segafoori sopran ja alt ning meestefoori esimene ja teine tenor viiuli- ehk soprani-võtmesse, aga segafoori tenor ja bass ning meestefoori esimene ning teine bass bassi-võtmesse kirjutatakse. Segafooris on see täitsa õige, sest nõnda viisi just lauldakse. Aga meestefooris on nüüdse kirjutuseviisi järel esimene ja teine tenor alati oktaavi kõrgemale kirjutatud, kui teda lauldakse. Õiguse pärast peaks meestefooris kõik neli häält bassi-võtmesse kirjutatama. Üksnes selle pärast, et bassi-võtmes väga palju abiliiniseid vaja oleks I. ja II. tenorit kirjutada, on mõlemad oktaavi kõrgemasse soprani-võtmesse kirjutatud. Komponeerija peab aga meestefoori laulu alati nõnda looma, et see üksnes bassi-võtmesse sünnib. Et meestefoori laul kahe oktaavi laiusele kõigest ulatab, siis võivad ka teda neli naist või last laulda, mis tihti sünnib.

§ 24. On sega- ja meestefoori wahel käes, siis on õppijal võimalik laulude loomise juurde minna. Ta mõtelgu üks viis mõne laulu sõnade kohta välja ja katfugu siis teisi häält juurde panna. Aga see teiste häälte juurdepanemine peab täitsa nende kokkuheli (see on akordide) abil toimetatama, mis meie juba oleme tundma õppinud. Iga heli juures on see kokkuheli võtta, mis selle tooniga kõige paremini kokkusünnib. Kui näituseks keegi c-duris ühe laulu komponeerib ja pääle hakkab c-ga, see on esimese astme heliga, siis peab ta muidugi teada kolmkõla esimesel astmel võtma (see on c-e-g), sest teised helid ei sünni hästi laulu loomuga ühte. Kui nelja häälega laulu komponeeritakse, siis on kolmkõla liig wähe, sest et tema sees üksnes kolm heli on, aga nelja on tarwis, selle pärast wõetakse neist kolmest helist üks kahetõrdset. Nelikõla juures ei ole seda tihti vaja, sest nelikõlal on isegi neli heli, nii et igasse häälede üks tuleb.

6. Wigade tegemisest heliloomisel.

§ 25. Häälte juurdepanemisel tuleb kangesti wigade eest hoida. Aga mis on wead? Seda seletame lühedalt ära.

Kahte sugu wigasid on olemas, mille fätte algaja tihti armuta langeb, need on 1) oktaavide paralleelid ja 2) quintide paralleelid. — Oktaavide parallel on siis olemas, kui mõni hääl teisega kaks ehk enam nooti järgi mööda üks ja seesama heli oktaavi alamal ehk ülemaal on, ja quintide parallel on siis olemas, kui kaks häält ühes laulus kaks ehk enam nooti järgi mööda teine teisest 5 heli kaugel on. Näituseks olgu:

Siin on esimese koha $\times \times$ juures oktaavide paralleelid, sest sopranis ja kõige alumises hääles on e ja d järgi mööda; teise koha $+$ $+$ juures on quintide paralleelid, sest a ja h sopranis ning d ja e alumises hääles on üks teisest kumbgi just viisi heli kaugel; kolmanda koha $\equiv \equiv$ juures on nii hästi oktaavide kui quintide paralleelid. Kõik kolm näitust näitavad hirmsaid wigasid, mis üksigi komponeerija ei tohi teha.

§ 26. Teine näitus, korali hakatus: „Oh anna tuhat keelt ja mulle,“ wigaselt:

Sellel wiisil on sääräfel näol mitu hirmsat wiga sees: 1, 2 ja 3 kohas on nii hästi soprani kui tenori ühed ja needsamad helid, d, e, d, nõnda siis oktavide paralleelid; 4 ja 5 kohal on tenori d ja a ning bassi g ja d, nõnda on siis siin quintide paralleelid; 6 ja 7 kohal on soprani ja tenori h ja a, nõnda siis oktavide paralleelid; 7 ja 8 wahel on tenori a ja h ning bassi d ja e, nõnda siis quintide paralleelid; 8, 9 ja 10 kohal on alti ja bassi e, fis ja g, nõnda siis jälle oktavide paralleelid.

§ 27. Juba enne oleme seda ütelnud, et komponeerimine muud midagi ei ole, kui ühe wiisi otsimine ja sellele hääle juurdepanemine. Wiisi ostab see muudugi kõige paremini otsida, kellel selleks annet on. Teisi hääli peab sellel kombel juurde osatama panna, et nad mitte kokkuliitmise jeaduse wastu ei eksi ega wigased ei ole, ja jarnaseid wigasid, nagu oleme näidanud, ei tohi kunagi ette tulla. Need wigad püüawad wägisi fisiselisebada, ja kui mitte kahes kõrwu olewas hääles, siis nõnda et teised hääled wahel on ja wiga warjawad. Kui näituseks soprani kaks heli järgi mööda on h ja a, nende all altis e ja d, siis on sellest wigast wäga kerge aru saada; aga kui seesama wiga on soprani ja bassi wahel ja päälegi nõnda, et alt ja tenor sääl wahel on ning wiga warjawad, siis langewad sagedasti ka juba üsna õppinud wiisi-loomjad nende wigade sisse. Wigade eest hoidmine heliloomisel ei ole siis sugugi nii hõlbus, nagu mõni arwab, kes walmis on komponeerima, kuid wigasid ei tunne.

7. Harmoniseerimisest ehk kokkukõlastamisest.

§ 28. Kokkukõlastamise, see on teiste hääle juurdepanemise, juures on komponistil wäga hoolega tähele panna, et igale helile, mis wiisis ette tuleb, ka loomulik afford ehk kokkukõlastamine leitakse. Eest see just on-gi komponeerimise wõidus ja wõim. Ei pea mitte niisuguseid kokkukõlastamisi wõetama, mis liialt kaelamurdwad on, see tähendab, mis nii ühelt helilt teise pääle kaugele kargawad, et inimese hääle ega mängija näpp neist jagu ei saa. Sellega ei ole sugugi üteldud, et kõik helide wahed peaksiwad koguni lähikesed ja wäikesed olema: Dsaw laulukooja wõib sagedasti ühte häält õige kaugele karata lasta, aga ta ei tee seda millalgi, et wiis selle läbi enam soraw ega ilus laulda ei ole. Iga hääle peab ka nõnda olema, et ta nagu wiis iseenelele on ja et teda hästi laulda wõi mängida wõib.

§ 29. Kuda sündsad affordid igale helile ühe wiisi sees juurdepanakse, seda wõib tähelepanija õppija iga nelja-hääle laulu juures õppida. Ta wõtku siis üks laul ette ja püüdku iga kokkukõlastamise ehk affordi äratunda ja nimetada. Wõtame näituseks ühe tuntud laulu hakatuse, nimelt: „Minge üles mägedele jne.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 me.

Waatame selle laulu pääle, kuida ta on tehtud, siis leiame siin, et kõik need affordid, mis oleme tundma õppinud, ka laulus leida on. Nõnda leiame, et kofkuheliid 1, 2 ja 3 muud ei ole, kui kolmkõla esimesel astmel, see on f pääl, sest et laul on f-durist; üksnes põhjusheli, see on f, on kahetordselt leida, niihästi altis kui bassis. Seda tuleb lagedasti, et mõni heli kahetordselt on võetud, nimelt selle pärast, et kolmkõlal ju rohkem helisid ei ole kui kolm: kui kord nelja häält on tarwis sünnitada, siis ei saa muudu, kui üks heli peab kahetordselt olema. Nelikõla juures ei ole seda tihti vaja, sest selles on juba neli heli olemas. Kofkuheli 4 ei ole ka muud kui seesama, mis 1, 2 ja 3 oliwad, üksnes sopran ja tenor on oma kohta vahetanud. Afford 5 on esimese astme kolmkõla esimene überpööre. Kofkuheli 6 on wiienda astme kolmkõla teine überpööre (c, e, g, mis ju f-duris wiendal astmel seisab). Kofkuheli 7 on jälle kolmkõla esimesel astmel, üksnes põhjusheli f on kahetordselt. Kofkuheli 8 on esimese astme kolmkõla teine überpööre. Kofkuheli 9 on kolmkõla wiendal astmel, alumine häält kahetordselt. Kofkuheliid 10, 11, 12 on nõnda hüütud non-afford, mis nelikõlast wiendal astmel selle läbi on tehtud, et weel üks terz ülemale helile juurde pandi. Kofkuheli 13 on nelikõla kuendal astmel. Kofkuheli 14 on wiienda astme kolmkõla esimene überpööre, milles teine heli kahetordselt. Kofkuheli 15 on nelikõla wiendal astmel ehk teise nimega septim-afford, millel aga g wahelt puudub, selle eest on alumine heli kahetordne. Kofkuheli 16 on jälle kolmkõla esimesel astmel, f aga kahetordselt.

Kui õppija on hoolega meie endised seletused kofkuheliidest ja kofkuheliid ise tähele pannud ja meelde võtnud, siis ei saa tal raske olema kõiki laulude affordisid nõnda seletada. Et ta hästi osawaks selles võiduses lähets, püüdku ta paljudes lauludes kofkuheliid ära tunda.

8. Moduleerimisest ehk ühest helitõuust teisesse minemisest.

(Gesti keeles: muundamine ja muundus.)

§ 30. Et laul ja mäng ilus saaks ja mitte igawust ei teeks ega üksluiseks ei lähets, on heliloojal selle eest hoolt kanda, et päris põhjushelitõug (dur ehk moll) teiste helitõugude tarwitamise läbi kenamaks ja ilusamaks lähets. See tähendab: helilooja ei pea mitte üksnests sellest helitõuust helisid pruukima, milles ta kirjutab ehk komponeerib, waid peab osawal wiisi ka oskama muudest helitõugudest affordisid sissepõimida, siis on laulul mõnu. Kui ta näituseks c-duris komponeerib, siis võib ta ka g-, d- ja a-duri wõi ka f-, b- ja es-duri helisid tarwitada wõi mõnest muust helitõuust. See aga kõik peab muusika seaduste järele sündima ja mitte huija-päisja. Kui c-durist laul on, siis peab ta c-duris algama, mõnes kohas teispäigas mõnda muud helitõugu siin ja seal tarwitama, ning siis lõpuks jälle oma endisesse duri tagasi minema. Wõtame ühe näituse:

Selles näituses on 1, 2 ja 3 kohas täitsa puhas c-duri kolmköla esimesel astmel näha ja kuulda, aga 4 ja 5 kohal tuleb äkisti üks kottuheli, mida c-duris ei olegi, sest et gis ei tule c-duris jugugi ette. Mis on siis see afford 4 ja 5 kohal? See on a-duri kolmköla viimisel (VII.) astmel; nõnda on siis ka loomulik, et a-duri kolmköla esimesel astmel 6 all näha ja 7 kohal niisamati, muud kui teine ümberpöövre, kuna 8 all juba dominant-afford on, mis d-duri päralt; 9 kohal on ka juba d-duri kolmköla, kuna 10 kohal g-duri dominant-afford ilmub. Nüüd on 11 kohal c-duri kolmköla kolmandal astmel, mille järele koha 12 all jälle c-duri dominant-afford tuleb ja lõpp c-durist on. See on õpetlik näitus muundusest.

§ 31. Moduleerimise eht ühest helitõuust teisesse minemise juures on väga tähtjas see wahe, mis duride ja mollide wahel on, ja seda on tarwis tähele panna. Juba enne oleme õpetanud, et iga moll ühepaljuste märkidega durist poolteist heli madalamal seisab, see on neljandal pooltel helil kohalitsest durist. Nõnda on siis näituseks c-dur ning a-moll ilma eesmärkideta; g-dur ning e-moll ühe #ga; d-dur ning h-moll kahe #ga; a-dur ning fis-moll kolme #ga; e-dur ning cis-moll nelja #ga; h-dur ning gis-moll viie #ga; — f-dur ning d-moll ühe b-ga; b-dur ning g-moll kahe b-ga; es-dur ning c-moll kolme b-ga; as-dur ning f-moll nelja b-ga; des-dur ning b-moll viie b-ga jne. Mis wahe on aga duri ja molli wahel nootides? Kolmkölad on koguni teist wiisi. Wõtame näituseks c-duri ja c-molli:

Sellest tabelist näeme, et duris ja mollis üksnes kaks ainult kolmköla, nimelt 5. ja 7. astmel ühed on, aga teised kolmkölad on koguni teist wiisi: 1. astmel on wahemine heli duris e, aga mollis es; 2. astmel on duris ülemine heli a, aga mollis as; 3. astmel on duris alumine heli e ja ülemine h, aga mollis es ja h; 4. astmel on duris keskmine heli a, aga mollis as; 6. astmel on duris alumine heli a, ülemine e, aga mollis as ja es. Just sellejama wiisi järele ja kohaselt on ka igas teises helitõuus nimetatud helid mollis poolheli madalamad. Otsigu õppiia kõik kolmkölad mollides üles neid duride omadega kõrwu pannes.

§ 32. Just nagu kolmkölad, nõnda on ka nelikölad (septim-affordid) mollides väga teist wiisi kui durides. Paneme siia näituseks tabeli üles:

Õppiia saab järele mõeldes sellest antud nooditabelist isegi hõlpsasti wälja, mis wahe siin duri ja molli nelikölad wahel on. Uurigu ta ise järele, otsigu hoolega nelikölad kõigis durides ja mollides üles ja pidagu nad unustamata mees!

§ 33. Komponeerimine mollides sünnib just sellamal viisil, nagu ühenimelistes durides. See tähendab, näituseks: a-mollis käivad helid kookukolades niisamati nagu a-duris — nõnda, et ühte ja sedasama laulda, mis a-duris komponeeritud, ka väga hästi a-mollis on võimalik mängida. Muidugi teada kolab laul ehk mäng iga kord koguni isemoodi, sest et eesmärgid kumbalgi hoopis teised on, niisama ka affordid: a-duril on ju kolm risti, kuna a-mollil ei ühtegi risti ega be-d ei ole. Tseenesest mõista ei ole sünnis, kui ühte ja sedasama laulu kord mollis ja kord jälle duris laulda või mängitaks: Tselaulud on duris ja iselaulud mollis komponeeritud, sest molli-laulu loomus ei kolba duri-laulule ega duri-laulu loomus molli-laulule.

§ 34. Läheme nüüd mooduleerimise juurde tagasi. Tuba enne oleme ütelnud, et kui laul ühes ainsas duris või mollis on komponeeritud, see on, kui sugugi teiste duride või mollide affordid temas ette ei tule, siis on ta igaw ja üksluine. Tgawat ja üksluist laulu ei armasta keegi. Selle pärast on komponistil waja neid muusika seadusi tunda, mille järele ühest durist või mollist on võimalik teisesse minna. Kuda võib ta seda? See ei ole mitte kirjalikult kerge õpetada, siisgi tahame katkuda seda teha.

Tgal duril ja mollil on mõndagi kookuheli (affordi), mis teiste duride kookuhelidega, kui ka teisel astmel, üks ja seesama on. Paneme siin näituseks kolmkolad c-, g- ja d-duris üles:

c = duris							g = duris							d = duris						
g	a	h	c	d	e	f	d	e	fis	g	a	h	c	a	h	cis	d	e	fis	g
e	f	g	a	h	c	d	h	c	d	e	fis	g	a	fis	g	a	h	cis	d	e
c	d	e	f	g	a	h	g	a	h	c	d	e	fis	d	e	fis	g	a	h	cis
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7

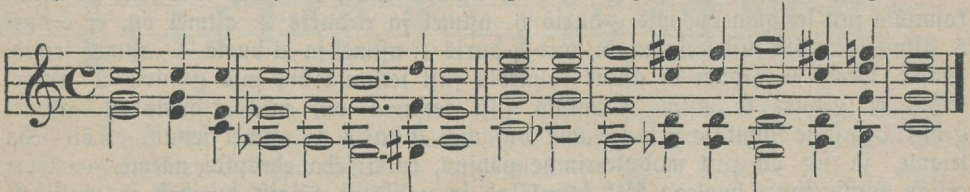
Kui neid affordidid tähele paneme, siis leiame näituseks, et c-duri 1. astme kolmkola just seesama on, mis g-duris 4. astmel seisab, niisama, et c-duri 3. astme kolmkola just seesama on, mis g-duris 6. astmel ja d-duris 2. astmel on, et c-duri 5. astme kolmkola just seesama on, mis g-duris 1. astmel ja d-duris 4. astmel seisab, leiame weel, et c-duri 6. astme kolmkola just seesama on, mis g-duris 2. astmel leida, et g-duri 5. astme kolmkola just seesama on, mis g-duris 2. astmel g-duri 5. astme kolmkola just seesama on, mis d-duris 1. astmel seisab. Kõik seda leiame, ja see on just moduleerimise põhjus, kuida seda edespidi näeme. — Tsiiti otfigu õppija suure hoolega kõik kolmkolad ja nelikolad kõigist duridest ja mollidest üles, kirjutagu nad paberis ja waadaku järele ning õppigu päha, mis sugused teiste duride ja mollide omadega ühed on.

§ 35. Dn see, kes tahab komponeerima õppida, kõik kookuhelid äraõppinud, nii et ta täiesti teab, mis sugused kolmkolad ja nelikolad igal duri- ja molli-tõuul on ja nimelt ka, mis sugused kolmkolad ja nelikolad ühes duris ehk mollis just ühe sugused on teiste duride- ja mollidega, siis on temal muundamise põhjus käes. Paneme siin ühe näituse noodis üles:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18

Mis õpime sellest noodi-näitusest? Ei muud midagi kui seda, mis enne oleme õpetanud, et nimelt: kui ka helduri üks kofküheli juhtub, siis võime sellest kas wanašse duri tagasi minna või koguni teise duri sisse minna. Nõnda on näituseks 1 ja 2 ning 4 ja 5 all just ühesugused kofkühelid, aga 3 all on mäng wanašse c-duri tagasi läinud, kuna ta 6 all hoopis uue kofküheli on võtnud. Kust see tuleb, ja mis see tähendab? See ei tähenda muud midagi kui seda, et kofküheli, mis 2 ja 5 all on, nii hästi c-duri kui g-duri päralt on; c-duris on ta kolmkõla wiiendal astmel, aga g-duris on ta kolmkõla esimesel astmel: g, h, d. Nõnda saame siis selle kofküheli järele kas wanašse c-duri sisse, nagu 3 all, või uude g-duri sisse, nagu 6 all, sest kui ühe niisuguse kofküheli oleme tarwitanud, mis kahes või kolmes helitõuus leida on, siis võime selle kofküheli järele ka neid kofkühelisiid tarwitada, mis neil helitõugudel mitte ühed ei ole. — Just seejama lugu on teiste näitustega ülemal noodis: 7 ja 10 all on d-duri esimese astme kolmkõla; 8 ja 11 all on kofküheli, mis d-duri ja a-duri päralt võib olla, sest ta on d-duri kolmkõla wiiendal, aga a-duris kolmkõla esimesel astmel, nõnda võime temast siis d-duri sisse tagasi, nagu 9 all, või a-duri sisse, nagu 12 all, minna. Just sellejama seaduse põhjusel näitab näitus 13 kuni 18 all, kuida f-durist f-duri sisse tagasi ja f-durist ka c-duri wälja mindakse. — Seda wiisi katsugu õppija kõigist 13 durist ligema duri või molli sisse moduleerida.

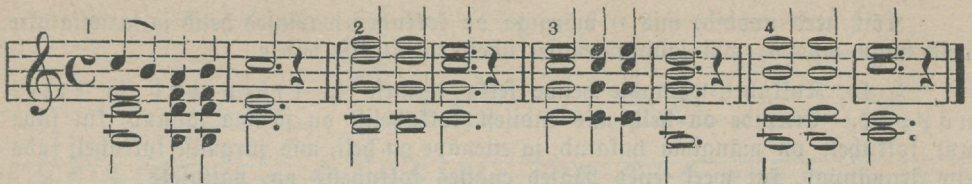
§ 36. Moduleerimise juures on täiesti lubatud, et helilooja durid ja mollid ühte teisega wahetab, see on, ta võib ühte kofküheli durist ja teist mollist wõtta, nagu ta seda ise tarwiliseks arwab ja nagu laulu või mängu loomus nõuab. Nõnda siis näituseks kui keegi c-duri kolmkõla on tarwitanud, võib ta wahel ühte teist kofküheli tarwitada, mis c-duri järel on ja siis, kui tahab, kohe c-molli kolmkõla jne. Kõige sedasama võime ka nelikõladest ütelda ja on komponeerimise õppijal seda tähelepanna. — Moduleerimises võib iga kofküheli teise järele tarwitada, milles üks heli eelkõik kofkühelist seisma jääb, nagu seda ka § 35 näitus täitsa selgetes teeb.

Mis helitõugu neis kahes näituses mäng lähleb, seda püüdku õppija ise seletada. Püüdku ta ka hulgaft muudest lauludest ära mõista, kuhu helitõugu need lähewad.

9. Seijunõudwateft ja käigunõudwateft kofkühelidest ja lõppudeft.

§ 37. Seijunõudew, ehk wõõra sõnaga consoneeriw, kofküheli on säärane, mis oma loomu poolest ühtegi järgmist kofküheli enese järele ei nõua; niisuguseid kofkühelisiid ei ole aga mitte palju, waid neid on kõigest igas duris ja mollis üks ainuke, ja nimelt kolmkõla esimesel astmel oma ümberpöõretega. Käigunõudew, ehk wõõra sõnaga dissoneeriw, kofküheli on säärane, mis oma loomu poolest ühte järgmist kofküheli enese järele nõnab; niisuguseid kofkühelisiid on palju, ja need on nimelt kõik kofkühelid pããle esimese astmel kolmkõla, nõnda siis kõik kolm-, nelj- ja wiiskõlad. — Kõige selle järele on ühegi mõista, et üks laul või mäng üksnes esimese astme kolmkõlaga w õ i b l õ p p e d a, sest et see kolmkõla teisi kofkühelisiid enese järele ei nõua, kuna kõik muud kofkühelid üksnes läbiminewad on ja selle päraft üksigi laul ega mäng nende pããle l õ p p e d a e i w õ i. Paneme näituse üles:

Selles näituses on 1 ja 2 all viimases noodis kolmköla lõpp, mis enese järele enam kofküheli ei nõua; niijugust esimeje järgu kolmköla lõppu nimetame t ä i s - l õ p p. Teises kahes kohas 3 ja 4 all on viimases noodis käigunõudew kofküheli, mis enese järele weel teisi kofkühelisiid nõuab; kui niijugune kofküheli laulus wõi mängus ühe jao lõpp on, siis peab laul ja mäng weel edasiminema; niijugune lõpu nimi, mille järele laul wõi mäng edasiläheb, on p o o l i k l õ p p.

10. Helilistest teisendamistest.

§ 38. Ühte wõi mitut kofküheli on wõimalik mitmel wiisil teisendada (figureerida ehk varieerida) selle läbi, et tema helisiid lühematesse nootidesse muudetakse; näituseks:

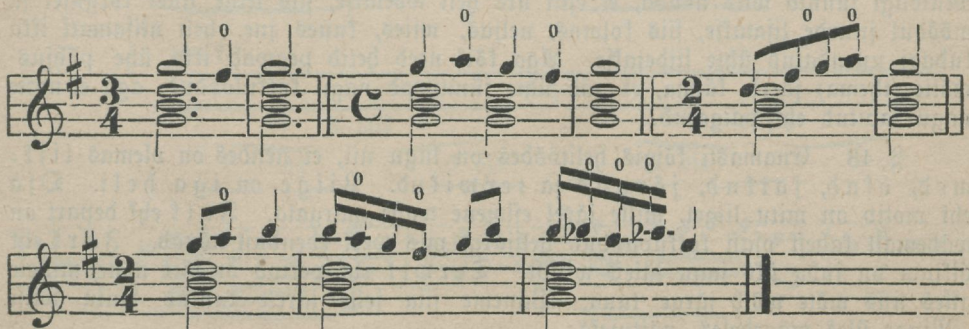
Kofkühelid: Teisendada wõib seda nõnda: ehk:

Säärane teisendamine sünnib kõige rohkem nootides ehk helitöödes, mis mängu-riistadele on loodud, kuna laulus teda rassem on tarwitada ning sünnib see ka harwa.

11. Kofküheli-wastastest helidest.

§ 39. Kofküheli-wastastest helid on säärased, mis ühe kofküheli (akkordi) siisse õieti ei sünni, waid üksnas mööda- wõi läbi-minewad helid nagu täienduseks on olemas; näituseks:

Kõik need noodid, mis 0 märgiga on kofküheli-wastased helid ja tarwitatakse neid nagu mööda- või läbi-minemisel ühest kofkühelist teisele.

§ 40. Kofküheli-wastaste helide seffa loetakse ka ettepided ja ette-
näpped. Etteptide on heli, mis endisest kofkühelist on seisma jäänud, kui juba
uut kofküheli on mängima hakatud, ja ettenäpe on heli, mis järgmise kofküheli juba
ette äranäppab, kui weel teised hääled endises kofkühelis on, näituseks:

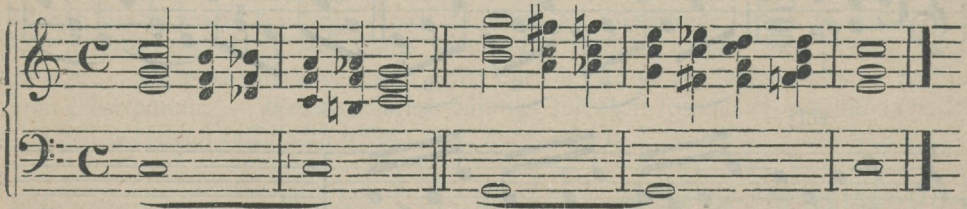
Etteptide ülevalt. Etteptide alt. Ettenäpe ülevalt. Ettenäpe alt.

Etteptidesid võib igal pool, nii hästi laulus kui mängus, keskkohal ja lõpuks tarwitada, kuna ettenäpped kõige rohkem lõpuks sündjad on.

§ 41. Väbiminewate helide seffa tuleb ka see helide järg arvata, mida orelit
täpiks hüütakse. Orelitääpp on nimelt heltde järg, milles esimene kofküheli kofku-
kõla järele on, aga teised mitu kõik wõörad helid ja eeswiimane ning mõnikord üksi
wiimane jälle kofkukõla järele on, kuna bassis ikka üks ainus heli peetakse, näituseks:

Orelitääppi tonika ehk primi pääl. Orelitääppi quinti ehk domiuandi pääl.

Orelitääppi võib niihästi laulus kui mängus, aga kõige ilusamini orelit-
mängus, tarwitada.

12. Wiisi-loomisest ehk melodiseerimisest.

§ 42. Zuhatust anda, kuda ühte laulus- või mängu-wiisi luua, ei ole öieti
wõimalik, sest et see iga inimese ande asi on ilusamat ehk inetumat wiisi teha.
Muidugi sünnib wiis nõnda, et esiti üks heli wõetakse, siis teine uuel kõrgusel ja
möödul juurde lisatakse, siis kolmas, neljas, viies, kuues jne. heli niisamati ikka
kudagi uuendatud ühte liidetakse. Aga kõik need helid peawad ikka ühe põhjus-
mõtte (thema) järele käima, et nad ühte sünniwad nagu kulkuloodud, aga ei mitte
nagu lapitud ehk paigatud.

§ 43. Enamasti kõigis helitöödes on lugu nii, et nendes on olemas liik-
med, osad, jatkud, järgud ja terwikud. Liige on iga heli. Osa
ehk motiw on mitu liiget, mille järel esimene wahel märgata. Jatk ehk depart on
wähemalt kahest osast kokkupandud helijärg, mis weel edendust nõuab. Järf ehk
dikum on juba üks jagu täiest wiisist. Terwik ehk period on täis mõte, millele
alles uus mõte võib järke tuua. Paneme siia selle järele tuntud laulu wiisi
„Winge üles mägedele“, näituseks:

Ter =

1. järf.

1. jatk. 2. jatk.

1. osa. 2. osa. 3. osa. 4. osa.

w i f

2. järf.

3. jatk. 4. jatk.

5. osa 6. osa 7. osa 8. osa

jue.

Mõnda siis näeme sest, et mitu liiget on üks osa; kaks osa on üks jatk; kaks jatkku on üks järf; kaks järku on üks terwik, millele pärast jedaama wiisi arwates teine, kolmas wõi mitmes terwik tuleb juurde lisada, kui ühest terwikust laulukts wõi mänguks küllalt ei ole ega kui üks terwik täit lõppu ei tee.

S gas terwikus on loomu järele kaheksa takti. Ainult mõnikord juhtub, et osaw helilooja sellest arwust lahtub ja wähema wõi suurema arwuga terwikuid loob, aga see sünnib harwa ja enamasti selle läbi, et mõni osa wõi jatk wõi järf teist korda lauldaske wõi mängitakse, see on korratakse.

§ 44. Paremaks arusaamiseks paneme siia weel Beethoveni ühe mängu hakatuse üles, mis ilma algaktiita on ja ka selgesti seda ärajaotust näitab:

Ter =

1. järf.

1. jatk. 2. jatk.

1. osa 2. osa 3. osa 4. osa.

w i f

2. järf.

3. jatk. 4. jatk.

5. osa 6. osa 7. osa 8. osa

Tähele pannes leiab õppija, et osadel ikeskestes mõtete sugulust on, nõnda nimelt 1., 3., ja 7. ning jälle 2., 4., 6. ja 8. osal. Need osad on siis üks teisega põhjusemõtte ehk thema poolest sugulased. See ongi, mis laulu või mängu põhjusemõtteks on.

§ 45. Ruda üks osa teise põhjus, eeskujul, mudel, on olnud, seda näitab ka järgmine mänguke Robert Schumanni sülest:

Selles mängus on kõigest 2 osa põhjusemõtet; kõik teised on põhjusemõtte järele tekkinud, ja meie nimetame neid selle pärast järjestikuks, võõra keeli sekuenz. Siin näituseks on 1. põhjusemõttel 8 järjestikku ja 2. põhjusemõttel kõigest 1 järjestik. — Järjestik on siis pea ikka sedasama, mis osa on.

§ 46. Et helliloojal waba on iga sugu mõtteid üles panna ja tarwitada, on muidugi mõista, ja sagedasti ei ole mõtted muud kui rütmuse poolest üks teisega sugulased, näituseks:

Siin on nelja esimese takti mõtted üksteisega sugulased, üksnes viies on ijesugune.

13. Häälistamisest ehk teiste hääle juurdepanemisest.

§ 47. Laulul või mängul peab kõige vähem üks hääl olema, muidu ei ole võimalik laulda ega mängida. Ühe häälega laulu või mängu hüütakse võõra keeli sõnaga solo ehk soolu, see on üksik. Kõige rohkem ühehäälelisi laulusid ja mängusid on sopranile, aga ka altile, tenorile ja basstile leitakse neid. Paneme siia võõra-keelsed nimed üles:

Ühe häälega laulu nimi on solo; ühe häälega mängu nimi on ka solo;
 kahe häälega laulu nimi on duett; kahe häälega mängu nimi on duo;
 kolme häälega laulu nimi on terzett; kolme häälega mängu nimi on trio;

nelja häälega laulu nimi on quartett; nelja häälega mängu nimi ka quartett; viie häälega mängu nimi on quintett; kuue häälega mängu nimi sextett; seitsme häälega mängu nimi on septett; kaheksa häälega mängu nimi oftett; üheksa häälega mängu nimi on nonett; kümne häälega mängu nimi decimett.

Euam kui nelja häälega laulusid on küll ka olemas, aga neile ei anta enam wõõras keeles nime. Mängusid hulga riistadele on ka säärased, millel rohkem hääli on kui kümme, aga ka neile ei anta enam nimesid, waid nimetatakse üksnes, mitme häälega mäng on. — Kõige rohkem pruugis on nelja häälega laul ja mäng, aga ka kolme, viie, kuue, seitsme ja kaheksa häälega kõlab see ilustasti.

§ 48. Kui kõik hääled ühte sammu käiwad, siis nimetame seda liht nelja-hääleliseks lauluks wõi mänguks, näituseks:

§ 49. Teine kord juhtub seda, et üks, enamasti esimene hääl, isemoodi rhytmusega on, kuna teised kolm häält ühte moodi käiwad, näituseks:

§ 50. Kahel häälel on mõni kord iserhytmus, kuna teised kaks isemoodi käiwad, näituseks:

§ 51. Kahel häälel on ühesugune rütmus, teisel kahel kumbalgi koguni isesugune, näituseks:

§ 52. Kõigil neljal häälel võib ka igaühel isesugune rütmus olla, näituseks:

§ 53. Kui üks ainufene hääl viisi moodi käib ja teised hääled teda nagu kaasa-aitavad või saadavad, siis hüütakse seda üheheliseks, wõõra sõnaga homophon, sünnitkombeks, näituseks:

Elminewates paragrahwides (§ 49 ja 51) on weel mitu näitust homophon sünnitkombest.

§ 54. Kui kõik hääled iseteed käiwad, nõnda siis isewiisid on, ja üksigi õieti teise saatja ega ehe 'pole, siis hüütakse seda mitmeheliseks, wõõra sõnaga polyphon, sünnitkombeks, näituseks:

See näitus annab kahe häälega sünnitkombe, aga nelja häälega, polyphon, sünnitkombest on ka näitus § 52.

§ 55. Väga palju helisünnitust on nõnda tehtud, et nad homophon ja polyphon sünnitkombeks kokku on pandud. Puhas polyphon kombe ei sünni pikkaes helisünnitustes.

14. Muudeldusest ehk figurationist.

§ 56. Muudeldamiseks nimetame seda helisünnitamise kombet, milleks üks findel viis, võõra sõnaga cantus firmus, näituseks koral, teiste koguni isemoodi käivate kaashääle läbi on ehitud ja kaunistatud, mille nimi muudeldushääled ehk figurahääled on, näituseks:

Sagedasti hakkab juba enne cantus firmust muudeldatud mäng pääle ja näitab need muudeldused juba ette ära, mis cantus firmust peavad ehtima. Muudeldatud laulus on siis enamasti alati ees-, wahes- ja järelmängud. Muudeldatud laulu viisi võib laulda, aga muudeldatud kaashääled on üksi mängida. — Mõni kord juhtub ka seda, et bassi ühte või mitut takti ühtepuhku korratakse, kuna teistes hääldes muudeldus sünnib; niisugune bassi-käik hüütakse võõra sõnaga: basso ostinato.

Jälgimisest, sarnanemisest ja vastumisest

kontrapunkti põhjusel.

§ 57. Sõna jälgimine on sõnast „jälg“ võetud ning tähendab siis jälgedes käimist; muusikas nimetab ta seda liikumist, kui üks hääle oma käigu poolest teise jälgedes liigub või vähemini sarnastes sammudes edasiläheb, kui enne seda teine hääle. Sarnanemine on see käik, mis just neid helisid jälgimises ei tarvita, kui endine hääle, aga siiski sarnaseid. Vastumine on see käik, mis endisel häälel uue jälgiva ja sarnaneva hääle kohta on ja mis endise käiguga peab kokkuhelisema.

§ 58. Jälgimine sünnib väga mitmet viisi, kas oktav, üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus jne. heli alamal või ka ülemaal. Paneme siin ühe näituse üles, mis oktaavi alamal käib:

Selles näitusel on selgesti näha, kuida teine hää l poole takti järel jedasama kaitu käib, mis esimene on enne käinud.

§ 59. Jälgimine sünnib ka väga hästi wastuliikumises, et ta nimelt otse teisi helisid pruugib, mikspärast teda paremini sarnanemiseks võime hüüda, näituseks:

Siin ei käi alumine hää l mitte neidsamu helisid mööda kui ülemine, aga küll teeb ta sarnaseid sammusid.

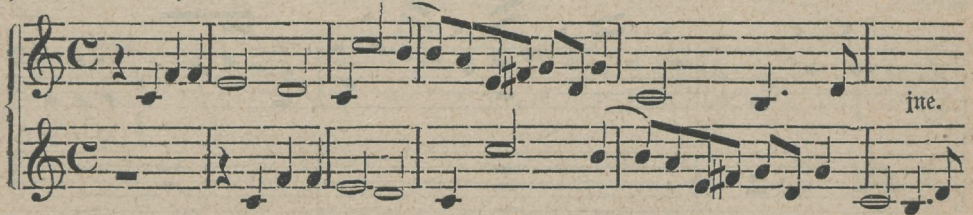
§ 60. Seda viisi jälgimisel ja sarnanemise põhjusel on võimalik igal kõrgusel ja madalusel ühte põhjussmõtet kaudu laulusid ja mängusid sünnitada, näituseks:
Üks heli alamal: Kaks heli alamal:

Nõnda on siis jün arvamata palju mitmesugust võimalik, ja pärast poole seletatavad ringlaul, ringmäng, kahelordne kontrapunkt ja põgu seisavad jelsamal põhjusel, mida peagi kuulda saame.

16. Ringlauluft ja ringmängust ehk kanoniift

kontrapunkti põhjusel.

§ 61. Ringlaul ehk ringmäng, wõõra sõnaga kanon, on säärane helisünnitus, milles iga järgmine hääl just niisamasugune on, kui endine waremini päälehtakanud hääl, aga mis süisgi selle endise häälega kottuheliseb, näituseks olgu siin ühe kahe-hääle kanoni hatatus:

Niisugust heli-sünnitust ei ole õieti tarwisgi kahele joonele kirjutada, waid selle koha pääle, kust seesama hääl uuesti peab juurde tulema, pandakse mingi märk, enamasti § üle joonestiku, ja laul ja mäng wõib sedasama wiisi algada, nagu esimene hääl. — Ringlaul wõi ringmäng on siis täiesti sarnane heliloode, nagu metsas kaja, mis kõik helid järeleteeb, mida kord alustatud, ja on sarnast muusikat wõimalik kas kahe, kolme, nelja wõi rohkem hääle tarwis teha.

§ 62. Ringlaul ja ringmäng wõiwad ka koguni selle põhjuse järel sünnitatud olla, nagu jälgimine ja sarnanemine on wastuliikumises, näituseks:

Seda wiisi kanon on aga juba wähem loomujärgne, waid on juba kahelordse kontrapunkti alla lugeda (§ 63). Sünnitamise wiis on § 59 ja 63 täiesti õpetatud.

17. Kahelordseft kontrapunktiift.

§ 63. Kahelordne kontrapunkt nimetab säärast polyphon heliloomise kombet, milles põhjused järjes ümberpööratud wõiwad olla — nii, et ülem alamaks ja alam ülemaks wõib saada, näituseks:

Põhjused:

ümberpööratud põhjused:

Siin on selgesti näha, kuida ülemine hääl teises jaos alamaks ja alumine ülemaks jääb. — Kahelordse kontrapunkti põhjuse oleme ka juba § 58, 59, 60, 61 ja 62 äraõpetanud.

18. Põguft ehk fugast.

§ 64. Põgu, ehk mõõra sõnaga fuga, on pikem helisünnitus laulule või mängule, millel üks põhjusemõtte ehk selle täienduseks veel teine või kolmas on, mis ühes hääles esiti ning siis aega mööda teistes hääldes helisema tuleb. Põgu on siis nii hästi jälgimise, sarnanemise, vastumise ja vastuliikumise kui muudeldamise ja ringmängu või ringlaulu kombel sünnitatud helitööd, millel hääled igati iseteed käivad ja nagu üks teise eest põgenevad, millest ka ta nimi on tulnud. Kõige juurem põgude looja oli Johan Sebastian Bach; paneme tema sülest siia ühe laulu näituse üles, mis sõnaga „Halleluja“ võib lauldud olla:

The image displays a musical score for a fugue, likely the 'Halleluja' from the Notebook for Anna Bach. It consists of four systems of music, each with a treble and bass staff. The notation is complex, featuring rapid sixteenth-note passages and intricate counterpoint. The first system begins with a treble staff starting on a G4 and a bass staff with a whole rest. The second system continues the polyphonic texture. The third system shows further development of the themes. The fourth system concludes with a final cadence in the bass staff.

Selles fugas on selgesti näha, kuida üks hääl teise järele päälehaakab ning kofkuhelides teiste häältega ühte sulab. Selle juures käib iga hääl ikka ifeteed ja on ifeeneses täielik. — On põgul üks põhjusemõte (thema), siis hüütakse teda liht-põgu, kui tal kaks või kolm themad on, siis mitmekordselt. — Wõõrad sõnad fughette ja fugato tähendavad esimene väikest põgu ja teine põgu sarnast kohta.

19. Ilusasti laulmisest ja mängimisest.

§ 65. Iga laul ja mäng peab nõnda ettekantud olema, et ta ilus ja puhas kuulda ja õige rõhuga on. Seda on võimalik üksi siis, kui lauljad ja mängijad hästi nooti tunnewad ja ei mitte üksnes masina wiisil oma häält ei kuuluta, waid ka teawad, kuida elusalt ja waimustuses ettekanda tarwis. Nad peawad ifeäranis tundmuslega häälitsema ja keelitsema, sest üksi see, mis südamest wäljatuleb, jõuab jälle südant sütitada. Kõik peawad hästi takti pidama ja siisgi jälle wabasti ja ilma sundmuseta laulma ja mängima.

§ 66. Et ilusasti laulda ja mängida, selle juhiks on heliloojad sõnu tarwitanud ja on need sõnad enamasti Italia keelest wõtnud. Ei ole küll otse hädasti tarwis, et neid wõõrast keelest wõtaks, sest Eesti keeli sõnad ütlewad ka asja ära; et aga ifeäranis mängunootides, tihti ka lauludes, on wõõraid sõnu tarwitatud, siis on parem, et neid oma jao siin äraasetame, mis umbes järgmised on: *affettuoso* tujuliselt; *agitato* rahutult; *amabile, con amabilità* armsasti; *animato, con anima* hingeastatud, hingega; *appassionato* kirguliselt, äkitselt; *brillante* hiilgawalt; *brioso, con brio, con allegrezza* priiskesti, rutemini; *calando* wähenedes; *cantabile* laulu kombel; *commodo, commodamente* lahkesti, hooletult; *delicatamente* õrnasti, maiguga; *dolce, con dolcezza, dolcissimo* pehmelt, magusasti, wäga maõfalt; *doloroso, con duolo* waluga; *energico* kindlameelselt; *espressivo, con espressione* tundmusi awaldades; *fastuoso* toredalt; *fiero, con fierezza* uhkesti, uhkusega, *fuocoso, con fuoco* tuliselt, tulega; *furioso, con rabbia* perusti, perudusega; *giocoso* naljakalt; *grave* tõsiselt; *grazioso, con grazia* iluõrnalt, iluõrnusega; *impetuoso* äristi tormates; *innocente* ilma süüta; *lamentoso* kaebates; *languendo* igatsedes; *leggiero* fergesti, fergelt; *lugubre* kurwasti, kurwalt; *lusingando* meelitades; *maestoso* suurusega, kõrgusega; *manganto* nõrkedes; *marcato* terawasti rõhutud, rõhuga; *alla marcia* marši kombel; *marziale* sõjalikult; *mesto* tumedalt; *morendo* surres; *con moto* liigutusega; *nobile, con nobilitä* kallimeelselt, kallimeelsusega; *patetico* tujukalt; *pomposo* toredasti; *religioso* waga usutundmuslega; *rigoroso* waljusega; *risoluto* kindla-otsuslikult; *scherzando* naljatades; *semplice* lihtlabajesti; *con sentimento* sügawa tundmuslega; *smanioso, con smania* nagu nõdrameelselt, nõdra meelega; *smorzando* kustudes; *soave* armsalt; *strascinato* wedades; *tenero, con tenerezza* õrnalt, õrnusega; *vigoroso* jõudisti; *vivace, con vivace, con vivacità* elusalt, elamuslega.

Ruda kõiki neid ütelsi täita, seda ei suuda keegi kirjalikult õpetada, ei ole seda ka sagedasti suusõnal võimalik ütelda, vaid laulja ja mängija enese loomuanne peab teda toetama ettekanandes. Ka muud sõnu on veel olemas, aga tähtsamad oleme siin üles pannud.

20. Helitööde nimedest ja jagudest.

§ 67. Helitööd ehk muusika-paladid on maailma heliloojad nii mitmesuguseid sünnitanud ja sünnitavad veelgi, et nende nimedid ka kõiki ei suuda ära seletada. Sellegi pärast on võimalik ühte osa nimede all tundma saada, sest et need nimed juuremate heliloojate juures tihti ettetulevad. Tärgmises paneme siis lühedalt niisuguste helitööde, laulude ja mängupalade nimed üles ja seletame neid mõne sõnaga.

§ 68. Koorilaul on iga lühem viis, mida koor ehk hulk lanljaid laulda võib. Ta võib ühe, kahe, kolme, nelja ja veel rohkema häälega olla, aga mitte rohkem kui 16 häälega ja võivad temas ka solokohad see on osad üksiku häälele ettetulla. Kõige prungitavamad ja küll ka kõige ilusamad on koorilaulud kolme kuni kuue häälega.

§ 69. Motett ehk tundelaul on niisugune koorile kirjutatud enamasti nelja häälega waimulik laul, millel wähesed, kõige sagedamini pühast kirjast wõetud, aga ka mõnikord luuletatud, ilma mõõduta sõnad on. Mõni kord võib ka fuga moodi jagu ta keskelt olla.

§ 70. Oratorium ehk jutu=laulus on niisugune suur waimulik helitöö, mis enamasti pühast kirjast wõetud sõnade kohta on loodud ja waimulikus laulus seda on, mis ooper ilmalikus. Oratoriumis on koorilaulud, ariad, üksikviisid, kõnelaulud orelimängu või mängukoori saatusel sees, kuna terve oratorium ikka waimuliku loo äralaulab. Harwa on oratoriumil ilmalik tõsine siju.

§ 71. Hymnus ehk kiituse=laul on waimuliku siisuga laul moteti moodi, aga veel rohkem waimustatud helidega ikka Jumala heldust, armastust ja halastust kiites. Wäga harwa on hymnus ilmaliku tõsi siisuga.

§ 72. Missa solemnis ehk pühalik jumalateenistuse=laul on üksnes kirikus laulda — pikem helitöö waimuliku siisuga — enamasti katoliki usu järel — võib oratoriumi moodi olla, aga lühem.

§ 73. Requiem ehk hingede rahu palwe= ehk surma=laul on pikem waimulik helitöö, millel siiski on palwed surmate hingede eest. Ka temal on koorilaulud, ariad, üksiklaulud kaasmänguga sees, mis kõik surma kohta käiwad.

§ 74. Cantat ehk wõimu=laul on waimulik, aga sagedasti ka ilmalik piff laul, milles kirgeid, tundmusi ariates, duettides, koorides jne. kaasmänguga helidesse on pandud, ilma et näitelawa tarwis oleks.

§ 75. Ooper, oper ehk lauleldus on täieline lugu ehk jutt ehk näitemäng laulu= ja mänguga, mille juurde veel näitelawal maalimise ja näidelduse wõidus appi tuleb, et suurt mõju päältwaatajatesse teha. Kõik abinõud peawad mõnu andma, et waataja ja kuulja süda liigutada ja häledust, ärdust, osawõtmist ja kaajatundmust kõige suuremal kombel äratada. Ooperid on enamasti kuut moodi: 1) suur ooper, 2) romantiline ooper, 3) weider ooper, 4) operett, 5) laulumäng, 6) melodram. Ooperis on hulk jagusid, millest nimetada on: aria, arioso, ariett, cavatin, recitativ, duett, terzett, koor, ensemble, final.

§ 76. Suur ooper ehk suur lauleldus on suur tõsine sündmus helidesse pandud. Kui ta kurvalt lõpeb, siis on ta nimi tragifane ehk kurblik lauleldus. Kui ta siju on kangelaste või muinasjutu wallast wõetud, siis hiiutakse teda ka nõnda.

§ 77. Romantiline ooper ehk armulugude lauleldus on muidu tõsine lauleldus, mille sijuks on armastuse-lugu tuninga-lastest, rüütlitest, endise aja armastusest ja selle laulust; sees võivad ka naljakad kohad olla.

§ 78. Komikane ooper ehk weider lauleldus, Italia keeli opera buffa, on lauleldus lustilise rõõmuliku siuga, mille all aga tõsine tuum warjul on ja laulud ning jaod rõõmu ja kurbtuse wahel käivad, kuna ots rõõmulik on.

§ 79. Operett ehk väike rõõmu-lauleldus on weidra laulelduse üks weel kergema, naljakama ja lustilisema siuga tõug wõi sugu, mis kuuljatele huwitujeks on loodud.

§ 80. Laulumäng, mõnikord ka Brantsuse keeli vaudeville nimetatud on õige lühike ja kerge siuga lauleldus enam naljaka kui tõsise siuga.

§ 81. Melodram ehk wiijilugu on enamasti näitemäng wiisidega läbikujutud, lühike lugu rohkem tõsise siuga, oma jagu päris lauleldusega sugulane, enamasti ühes waatuses. Wahel on mõni kord räägitud sõnad.

§ 82. Aria ehk tõelaul on kaasmänguga ühehääline laul, mis ühte tõsi südamelugu ettetoob. Ta võib ilmalik ja waimulik olla. Ilmalik aria on üksnes ooperi jagu, kuna waimulik võib oratoriumis ja muidu üksi ettetulla. Väiksem aria hüütakse arioso ja weel väiksem ariett.

§ 83. Recitativ ehk kõnelaul on niihästi ilmaliku kui waimuliku siuga helidesse pandud rääkimine. Ilmalikku kõnelaulu pruugitakse laulelduses ja waimulikku oratoriumis. Kirikus jumalateenistusel on palwelaulud altari ees ka recitativis.

§ 84. Cavatin ehk lühelaul on väikene tõelaul, mis enamasti ühest põhjusemõttest on lühedalt loodud ja mille siju wähem tõsine on kui tõelaulul, sellegi pärast ei ole ta mitte naljalaul, waid laulab tõelikku siju kergemal wiisil.

§ 85. Responsorial ehk wastulaul on harwa ilmaliku, kuid enam waimuliku siuga, jumalateenistusel tarwitataw laul, milles kirikuõpetaja ja kogudus korda mööda wastastikku laulawad.

§ 86. Duett ehk kahehääline, terzett ehk kolmehääline, quartett ehk neljahääline laul tulewad ka ooperis ja oratoriumis ette, on sedasama kahe, kolme ja nelja üffitu hääle jaoks, mis aria üheainsale on.

§ 87. Ensemble (üttele: angjamb) ehk kokkukõladus on iga koor, mis kokkulaulab wõi kokkumängib wõi ka kui laulu- ja mängukoor ühes midagi ettekannab.

§ 88. Serenad ehk äratus on igauks tasase ilusa loomuga laul wõi mängupala, mis võib sünnipäewaks wõi muuks tähtjaks ajaks wõi ka muidu kellelegi auustamiseks ettekanda. Sedasama tähendab ka sõna nocturn, see on õö-laul ehk õö-mäng.

§ 89. Näitemäng muusikaga on säärane näidelbus, milles laulusid ja mängupalasid kõne elustamiseks ettetuleb, kuhu just kõige sündsam on. Kui näitemäng lustilise ja naljaka siuga on, siis võib siise panna kentjakad laulud ehk kupleed, ka naljalauludeks hüütud, mis enamasti naeru äratamiseks on arwatud.

§ 90. Ballett ehk lugupidu on niisugune näitemäng, milles üffi tantjude ehk heljude ja näomuutmise ja käenäitamise läbi terve lugu ehk jutt ettetoodakse näitelawal. Muusik on siin enamasti niisugune, mille järel mitmesugust heljumist (tantsimist) võib teha. Sünnib ballett ilma muusikata, siis on ta näomäng ehk pantomim.

§ 91. Sonat ehk helilugu on pikem tõsine muusikamäng pillidele, flawerile, orelile wõi mänguriistadele, milles enamasti kolm ehk neli jagu on, millest üks parajas andante, teine pikalises adagio, kolmas lustilises allegretto ja neljas rutulises allegro taktis käib. Sonat on elu ühe aja kuju muusikas.

§ 92. Sonatin ehk helilooke on lühikene sonat, millel sonati jaod palju vähemal määral sees on.

§ 93. Duvertur (ütle: uvertür) ehk awamäng on mängupala, mis waimulikus muusikas oratoriumi ja ilmalikus lauleluses ette pandakse, et konzerti ehk mängu algada. Waimuliku siuga helitöös on duvertur muidugi tõsisem, kuna ilmalikus muusikas siju järele rõõmulik wõi kurblik.

§ 94. Phantasia ehk luulemäng on pikem helitöö mänguriistadele mis helilooja mõtete järele käib ja milles tema sünnitaja ise järgud ja jaod määrab, nagu ta seda ise ilusaks arwab.

§ 95. Symphonia ehk helimäng on kõige suurem ja sügawasüülisem mängupala mitme jaoga, nõnda siis öieti sonat kõige suuremal määral, mille sees helilooja kõitfugused abinõud ja mõtted pruugib, et mänguriistade helide ja ilukõlade läbi kuulja südant liigutada ja tema waimu iluhelide läbi tõsta.

§ 96. Konzert ehk etteõla on iga muusikaline sündmus, milles kuuljatele kas laulud ehk mängupaladid etteantakse ja kuulda antakse. On ka helitöösid, mis konzert (concert) nimets kannawad — tähendades, et nad terwet õhtut tahawad ühe helimeistri tööga täita oma mitmesüüliste mängujärkudega.

§ 97. Caprice (ütle: kapriis) ehk tujukõla on mängupala iseäranis elawa siuga, milles helilooja mitmesugust tuju püüab helidesse panna.

§ 98. Potpuri ehk helisegu on mängupala, mis hulgast lauludest on kokkupandud. Harwa on see ka laulule pasfitud.

§ 99. Duodlibet ehk helipuru on mängupala, millel nagu puder ja kört iga sugu wiisid ja mõtted sees, nii et naljakal kombel kuuljatesse mõjub.

§ 100. Muusika iseloom ehk käiguwiis on see iseäraline waim, mis ühe meistri helitöös end ilmutab, sest igaüks helilooja võib üksnes niisugust muusikat sünnitada, nagu temale loodusest and on antud. Muusika loomuwiisidest on kolm kõige tutwamat: 1) kiriklik iseloom, 2) koolalik iseloom ja 3) teatri ehk näitemängulik iseloom. — Esimene on pühalik, teine tõsine, kolmas enam kerge ja rõõmulik.

21. Häälemuusikast ehk laulmijest.

§ 101. Häälemuusikat sünnitatakse üksnes inimeste hääle läbi, see on, laulmise abil. Kui ilma kaasmänguta lauldakse, siis hüütakse seda wõõra sõnaga a capella, mida sõna muiste kõige rohkem kirikus laulmise kohta tarwitati, aga nüüdsel ajal igatahes, kus kaasmänguta lauldakse. — Inimeste hääle jagatakse kahte juurde liiki, need on meeste- ja naeste-hääle; naeste-häälega üks on laste-hääle. Meeste-hääle on madalamal bass ja bariton ja kõrgemal tenor, naeste-hääle on madalamal alt ja kõrgemal soprano ja diskant. Bassi, tenori, alti ja soprano ulatuse kohta oleme juba § 22. õpetust andnud, siin nimetame täenduseks mõnda.

§ 102. Madal meeste-hääle, bass, ulatab suurest e-st kuni fesi-c-ni; mõni wäga madal hääle ulatab weel paar ehk kolm heli sügawamale.

§ 103. Keskmise meeste-hääle, bariton, ulatab suurest g-st kuni fesi-f-ni ja võib seda hääle ka segakoori bassiks tarwitada.

§ 104. Kõrge meeste-hääle, tenor, ulatab wäiksest c-st kuni fesi-oftawi a-ni, mõni kord kui hääle iseäranis kõrge, weel kaks heli kõrgemale kõrge c-ni. Plus kõrge tenori hääle on harwa leida.

§ 105. Madal naeste- ehk laste-häääl, a l t, ulatab wäiksest f-st kuni kõrge oftavi f-ni; harwa on weel paari heli madalamat alti kuulda.

§ 106. Kõrge naeste- ehk laste-häääl, s o p r a n, ulatab keht oftavi c-st kuni kõrge oftavi a-ni ja sagedasti weel kõrgemale. Slus kõrge soprani häääl on harwa leida.

§ 107. Soprani hüütakse teise nimega d i s k a n t, mis sõnaga aga ka kõiki kõrgeid helisid nimetatakse — ka neid, mis üle inimese hääle kõrgesse lähewad.

§ 108. Inimeste hääled on wäga mitmesugused ja lähewad üksteisest lahtu nii hästi hääle karwa kui ka ulatuse poolest. Selle pärast peab koori juhataja, dirigent, neid ostama õigesse kohta laulma panna, et laulmine ilus ja laitmata saaks.

22. Pillimuusikast ehk mängimiseft.

§ 109. Pillimuusik on üksnes niisugune, mida mänguriistade abil wõib sünnitada. Selle juures ei ole lauluhäälel midagi tegemist, waid üksnes kätel, jalgadel ja suul.

§ 110. Pillisid ehk mänguriistu on neli sugu: 1) Keelpillid, 2) puhkpillid, 3) löökpillid ja 4) õerpillid.

§ 111. Keelpillisid on mitu ja nimelt: k l a w e r, mille keeled klahwide löömise, z i t h e r, k a n n e l j a g i t a r r, mille keeled näppudega kiskumise, w i i u l, b r a t s j e ehk v i o l a, v i o l o n c e l l ehk c e l l o ja k o n t r a b a s s ehk b a s s i = w i i u l, mille kõikide keeled poognate tõmbamise läbi helisema pandakse.

§ 112. Puhkpillisid on õige rohkesti, mille seast kõige ülem on o r e l, mille wiled, ja h a r m o n i u m, mille kardkeeled löötsuga hüüdma pandakse, siis weel w i l e (flöte), p i k k o l w i l e, o b o e, I n g l i s e s a r w, k l a r i n e t t, t e n o r i = s a r w, m e t s a = s a r w, b a s s e t s a r w, s a g o t t, b a s s i = s a r w, o p h i = f l e i d, s e r p e n t, b a s s i = t u u b a, s a r w, t r o m p e t, p i k k o l o, c o r n e t à p i s t o n, p a s u n, mis kõik suuga hüüdma puhutakse.

§ 113. Löökpillisid on wähe olemas ja nimelt kõigest l ö ö g e ehk p a u k e, b e k i d, t r u m m i d, t a m b u r i n, t a m t a m, p o o l k u u d ja k a s t a g n e = t i d, k e l l p i l l i d, l ö ö k p u l g a d ja t r i a n g e l. — Löökel ei ole rohkem kui kaks heli. Trummid ja bekid on üksnes mängu toetamiseks; neid on mängukoori järel suuremaid wõi wäiksemaid. Ka tamburin on ise tõug trummi, tamtam ja poolkuud ka. Kastagnetid on naksutamise nõud. Löökpulgad on häälele pandud puuwiilukesed, mida lüües mängida wõib. Kellopillid on häälele pandud kellad, mida lüües wõib wiisi mängida. Triangelil ei ole määratud heli.

§ 114. Õerpillid on jäärased, mis enamasti klaasidest on tehtud ja mille klaasid sõrmedega õerudes hüüdma pandakse.

23. Klaverist.

§ 115. Klaver on keelpillide kuningas. Tema keeled pandakse aga löömise läbi hüüdma — nõnda, et sõrm klahwi pääle lööb ja wäike wasar, mis klaveri sees klahwi läbi liigub, keelele hoobi annab. Klaver on selle poolest kõige täielisem mänguriist, et tema pääl wõib üks ainus inimene kõigi häältega mängida ja et temal kõige rohkem kõigist mänguriistadest helisid sees on — enamasti alati kõik helid all-kontra-oktawist peene oktawini. Klaver on selle pärast terwes maailmas haritud inimeste kodupilliks tõusnud, sest iga muusika-armastaja nõuutab teda enesele, et mitme häälega mängimist kuulda, kuna iga muu mänguriistaga, pääle orel, harmoniumi, zitheri, kandle ja gitarri, aina ühe häälega on wõimalik mängida,

Orelil ja harmoniumil võib küll ka kõigi häältega mängida, aga rõõmulised ja lustilised mängud ei kõla nende pääl ilusasti, kuna zither, kannel ja gitarr jälle küllalt täielised ei ole; aga klaveril kõlab iga mäng hästi, olgu ta tõsine või lustiline, ning ainus puudus klaveril on, et ta helid paisjuda ei või ja mitte küllalt kaua ei kõla, mis wiga aga veel rohkem zitheril, kandel ja gitarril on. Klaveri klahwid ja mängimise oleme juba noodi-õpetuse algul ära seletanud (§ 10 ja 17, lehekülg 9 ja 11).

§ 116. Et klaver ja orel ühejuguiste klahwidega on, siis on nende mäng peaaegu üks ja see sama, ning enam jagu tõsiheid helitõõsid võib mõlemal pillil mängitud olla. Wahe on üksnes mängimise wahel see, et klaveri klahwid lüüa, kuna orelil klahwid w a o t a d a tuleb. Loomu järele tuleb siis klaverit lahtisemalt, kuna orelit peaaegu alati nagu helid sidudes mängida on, sest klaveri heli võib edasi kõlada, kui sõrm juba klahwit ärawõtetud on, kuna orelil heli üksi just nii kaua kõlab, kui sõrm klahwi waotab ja sõrm selle pärast nii kaua klahwile peab jääma, kui pikk mängitaw noot on.

24. Orelist.

§ 117. Orel on puhtpillide kuningas ehk õieti suur puhtpillide ühendus, sest wiled, millest ta on kokkupandud, on õieti igaüks isepill, mis lootsa puhumise abil hääldama pandakse. Mõned arwawad orelit ülekõrge kõigi mänguriistade ülemaks. Orel on, et temaga üks inimene kõiki hääli korraga mängida võib, waga täieline mänguriist. Et temaga kõige paremini ja peaaegu aina tõsiheid helid sünnitada võib, siis on ta Katoliki, Ewangeli ja Juudi kirikutest maailmas tarwitada wõetud, kus temal ka rohkem ruumi on, sest suured orelid wõtawad palju ruumi. Üksnes wäikesmõõduline wiledega t u b a - o r e l ehk positiiw ja kardkeeltega k õ m a - o r e l ehk harmonium on ka kodus ja koolis tarwitada wõetud. Orelil puudus on see, et ka tema ükspillid helid paisjuda ei saa lasta, mida pundust uuemal ajal on püütud parandada.

§ 117. Orelil on r e g i s t r i d, need on wiled e oktawide read. Mida rohkem registrid ühelgi orelil on, seda suurem on ta ja seda wägewam ja wõimsam ta mõju. Orelil helide ulatus k ä i b suure oktawi e-st kuni h e l e d a oktawi l-ni, mõni harwa kord ka wahel jügewamale ja kõrgemale.

§ 119. Orelil klahwide fogu hääldakse m a n u a l. Suurtel orelitel on kaks, kolm, neli ja wiis manuali ja pääle manualide weel p e d a l, see on ühe kuni poolteise oktawi pikkune basfi-klahwide rida jalgade mängida. Mõnel suurel orelil on ka kaks pedali. Need mitmesugused manualid ja pedaliid on selle tarwis, et mängule mitmesugust ilu ja karmu wõiks anda, nii et see kõrwale armsam kuulda on ja südamet rohkem võib waimustada. Kõige alumine manual annab kõige wäijemad ja juuremad helid, igal ülemal seiswal manualil on korda mööda ifka tajaemad helid. Pedal ei mängi mitte alati ligi, waid jääb, kus sõna „ped.“ ehk „pedal“ seisab.

§ 120. Iga registri wiledel orelis on isekõma ehk helikarm. Kui üks register lahtitõmmatakse, siis wõiwad kõik selle registri wiled häälda, sest et tuul nende sisse pääseb. Kui üks orelil klahw mahawaotatud on, siis kõlab igast lahtitõmmatud registrist üks heli ligi, nõnda siis, kui näituseks ühel orelil on 20 registrit, siis kõlab klahwi waotades 20 wilet jne. Registrid kõlawad muist päris-helil, muist madalamal, muist kõrgemal, kui klahwi heli on ja nimelt oma torude pikkuse järele, mis registri pulgal ülesstahendatud on: 8-jalgne register kõlab nõnda nagu päris-heli on, 16-jalgne register kõlab oktawi alamalt, ja 32-jalgne register kõlab 2 oktawi alamalt, 4-jalgne register kõlab oktawi kõrgemalt, 2-jalgne register 2 oktawi kõrgemalt ja 1-jalgne 3 oktawi kõrgemalt kui waotatud klahwil muidu oleks.

§ 121. Sõna „koppel“ tähendab seda, et üks manual teisega või üks pedaal teisega võib ühtekõlada, see on, kui alumise manuali koppel lahtitõmmatakse, siis kõlavad järgmise kõrgema manuali helid ka mängides ligi. Sõna „manual-koppel“ tähendab, et kõik manualid ühes kõlavad, kui see lahtitõmmatakse, ja sõna „pedaal-koppel“ tähendab, et pedali helid manualiga üheskõlavad, kui see lahtitõmmatakse. „Kopeldama“ tähendab siis: manualisid ja pedalisid ühte teisega ühendama.

§ 122. Mitmesugused registrid kannavad mitmesuguseid nimesid: *Mixtur* tähendab kõige valjemat ja täiemat registrit, milles oktaavid, quintid ja terzid ühes kõlavad. *Violon* tähendab registert, mille viledel viiuli moodi helid on. *Flauto* nimetab registert, millel vile moodi heli on. *Posaune* näitab registert, millel pasuna sugune heli on. *Oboe*, *Fagott*, *Trompete* nimetavad ka registrid, millel nende mänguriistade helid on. *Voxhumana* (inimese hääl) nimetab registrid, millel inimese hääle sarnased helid sees. *Reel-wiled* on wiled, millel mofa-heli sugu kõlaga, *gedacton wiled*, millel nagu umbfufest taetud kohast heli sees. Uuematel orelitel on pääle selle veel *taewa-helid*, *wärijewad helid* ehk *tremolo crescendo* ja *decrescendo* helid ja värgid sees. — Registree-rimise kunst ehk wõidus on see osawus: registrid parajal kohal tarwitada. — Siin kohal ei ole meil muidugi wõimalik seda wõidust äraõpetada, seks ei ulata ruum.

25. Üksikutest keelpillidest.

§ 123. *Zither* on mänguriist, mille keeli näppudega tõmmatakse. Tema heli on ilus, aga wähe wingumise moodi. Tema keeled on järgmiste helidega:

Esimese nelja keelega mängitakse wiisi, teised alumised keeled on basši ning alumiste häälte mängimiseks. Muu õpetus on iseäranis õppida, sest siin ei ulata seks ruum.

§ 124. *Kannel* on kahesugune: *konks-kannel* ja *pedaal-kannel*. Tema helid käiwad suurest *c*-st hakates ülespoole läbi wiie oktavi ja sünnitatakse ka näppudega tõmmates, mille üle siin ligemat õpetust ei wõi anda.

§ 125. *Gitar* on kuue keelega mänguriist, mille helisid näppudega tõmmates tehakse. Gitarri kuuel keelel on järgmised helid:

ehk ka:

Need helid kõlavad aga gitarri pääl oktavi alamalt kui nad kirjutatud on. Helid ulatawad gitarril suure oktavi *c*-st hakates kuni *f*õrge oktavi *lõpuni* ja veel kõrgemale.

§ 126. Wiul on mänguriist, mille keeli poognaga ülefäies hüüdma pandakse. Temaga wõib kõige täielikumad loomulikumat helid sünnitada ja ka neid paijutada ja kahaneda lasta. Wiul oleks kõige täielisem mänguriist, kui temaga mitut häält wõiks mängida, mis aga üksnes mõnel kohal wõimalik. Wiulil on neli keelt, millest alt poolt hakates wäikse oktavi g, kesk-oktavi d ja a ja kõrge oktavi e helid on. Neid helisid pandakse nõnda kirja:

g a h e   d e f g   a h c d   e f g a h

Bass'i ehk G-keel   D=keel.   A=keel.   E=keel.   jue.

Selles näitusel on 0 kohal paljas keel suurema noodiga, 1 kohal on 1 sõrm kellel 2 kohal on 2 sõrme keelele, 3 kohal 3 sõrme keelele. Wiuli helide ulatus käib g-st algades läbi wäike oktavi kõrgemale kui siin nootides näidatud.

§ 127. Viola ehk bratsšje on wiul tenori helide mängimiseks. Temal on ka neli keelt, millest kolmel kõrgemal keelel just needsamad helid on, mis wiuli kolmel madalamal keelel, kuna viola bassi-keele heli wiuli bassist quinti wõrt madalama heliga on; nõnda siis c, g, d, a.

§ 128. Violoncello ehk cello (ütle: tšello) on bassi hääle mängimise wiul, millest neli keelt on. Need keeled on igauks just oktavi madalamal häälel kui bratsšje keeled, nõnda siis suure oktavi c ja g ja wäikse oktavi d ja a. Noodid kirjutatakse bassi wõtmesse. Helide ulatus käib suurest c-st wiis oktavi kõrgesse kõrgist helidest läbi.

§ 129. Kontrabass on weel madalama bassi wiul nelja keelega, mille kaks madalamat keelt kontra-oktavi e ja a ning kaks kõrgemat keelt suure oktavi d ja g on. Noodid kirjutatakse bassi wõtmesse, aga oktav kõrgemale, sest et muidu liig palju abijooni wõtaks oleks.

§ 130. Wiul, viola, cello ja kontrabass on täiesti üks teise sarnased keelpillid ja neid mängitakse ühel kombel poognaga — üksnes selle wahega, et wiuli ja viola naba-ots mängides löua all hoitakse, kuna cello ja kontrabassi naba-ots mängides wasta pörandat on. Kõigi nende nelja juures on weel pääle selle tähele panna õ h t u = h e l i d (slageolet), mis tõusewad, kui sõrm pooleli keelele pandakse; c, s. ehk con sordino tähendab „kahandajaga“, see on, et roobi külge hääle kahandaja pandakse; s. s. ehk senza sordino see on „ilma kahandajata“ täite keeltega; pizz. ehk pizzicato tähendab näpuga tõmmatud heli, ei mitte poognaga; c. a. ehk col arco tähendab „poognaga.“ Kahefordsed näpped on niisugused, mille läbi kaks heli korraga hüüdma pandakse.

26. Üksikutest puhkpillidest.

§ 131. Wile ehk flöte on puhkpill, mille helid kesk-oktavi c-st peenikese oktavi c-ni nõnda siis läbi kolme oktavi ulatavad. Noodid on wiuli wõtmes.

§ 132. Pikkol-wile on peaaegu sellesama helide ulatusega nagu wilegi kesk-oktavi d-st hakates, aga helid kõlawad oktavi kõrgemale kui nad kirjutatud. Ka terz-wile ja muid wilesid on olemas.

§ 133. Dboe on ka kõrge-heliline distandi puhkpill, ja ta helid ulatavad kesk-oktavi c-st läbi kahe ja poole oktavi kõrgemale. Noodid märgitakse wiuli wõtmesse.

§ 134. Inglise sarw on kõrge-heliline distandi puhk-mänguriist, ja helid ulatavad kesk-oktavi c-st heleda oktavi e-ni.

§ 135. Klarinett on puhkpill, mille helide ulatus wäikse oftavi e-st kuni heleda oftavi f-ni wõi g-ni kääb, ja ta noodid kirjutatakse wiili wõtmesse. Kõige rohkem on kolme sorti klarinettisid pruugitawal: c-, b- ja a-klarinett; neist kõlab c-klarinett kõige heledamini ja teravamini, a-klarinett kõige paksemini ja pehmemini, b-klarinett kõige täiemini ja süüsi õrnemini. Noodid c-klarinetile kirjutatakse nii, kuida ta helid kõlawad, kuna b-klarinett üks heli (secund) madalamalt ja a-klarinett poolteist heli (wähendatud terz) madalamalt kõlab, kui noodid näitawad. — Pääle selle on weel klarinettisid, mida sõja-muusikats tarwitatakse, mis aga just iluja häälega ei ole.

§ 136. Tenori-sarw on wäsest ja pruugitakse tenori mängimiseks; ta kääb enamasti b-duri järele, aga ka a- ja c-duris, ja ulatab suurest f-st kuni kest-b-ni. Helid sünniwad kolme klahwi ehk ventili abil.

§ 137. Basseti-sarw on ise-sugu klarinett, mille noodid wiili wõtmesse kirjutatakse, aga helid ühe quinti wõrt madalamini kõlawad, kui nad kirjutatud on. Helid ulatawad juure oftavi f-st kõrge g-ni.

§ 138. Fagott on enamasti bassi-pill, ja ta noodid kirjutatakse bassi wõtmes, kõrgemad helid ka soprani wõtmes. Ta helid ulatawad kontra f-st kõrge c-ni. — Pääle selle fagoti on weel kontra-fagott, mille helid suurest d-st kõrge oftavi d-ni ulatawad, aga oftavi madalamalt kõlawad, kui nad kirjutatud.

§ 139. Bassi-sarw on bassi-pill, ja ta helid ulatawad suure oftavi c-st keik-oftavi c-ni. Noodid bassi wõtmes.

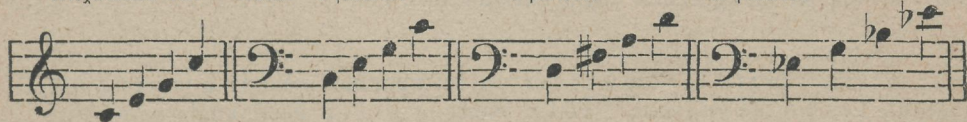
§ 140. Ophikleid on ka bassi-pill, ja ta helid ulatawad kontra-b-st kõrge oftavi c-ni, aga kindlad on helisid kõigest keik-oftavi g-ni. Noodid bassi wõtmes.

§ 141. Serpent on bassi-pill ja helide ulatus tal just nagu ophikleidil. Noodid bassi wõtmes.

§ 142. Bassi-tuuba on bassi puhkpill, mille helid kontra-b-st keik-c-ni ulatawad. Noodid bassi wõtmes. — Tuuba sarnased ja sugulased on bordon, euphonia ja bariton.

§ 143. Sarw, Saksa keeli horn, ka metsa-sarw ehk wald-horn nime-tatud, on raske mängida ja nõuab noodi-ostajat, hää kuulmisega puhujat. Sarwed on mitmesugused, ja nimelt on olemas c-, d-, es-, e-, f-, g-, a-, kõrge b- ja madal b-sarw, nõnda siis pea igale durile ise-sarw. Noodid kirjutatakse wiili wõtmesse, aga helid kõlawad kõik madalamini, kui nad kirjutatud, ja nimelt.

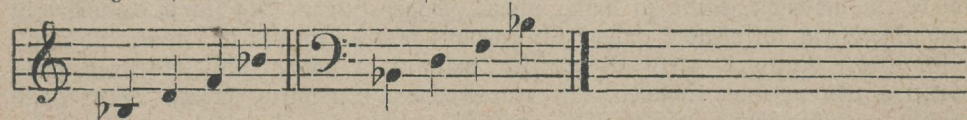
Kirjutatud on: Kõlab: c-sarwel: d-sarwel: es-sarwel:

e-sarwel: f-sarwel: g-sarwel: a-sarwel:

kõrgel b-sarwel: madalal b-sarwel:

Üksnes siis, kui mõned madalad helid bassi võtmesse mõnele madalale sarvele kirjutatakse, ei kõla nad mitte madalamini, vaid nõnda nagu kirjutatud. — Metsasarw kõlab tajassti ja pehmessti nagu metsa kaja; ta helide ulatus on peaaegu nagu tenori-sarvel. Helid sünnivad selle läbi, et osaw muusika-tundja käe toru alt jisse paneb. Uuemal ajal on looduse-sarvede asemele ventil-sarwed tehtud, millel kõik helid võimalik on klahwide (ventilide) abil sünnitada, mis muidugi kergem ja kindlam on.

§ 144. Trompet, helide ulatuse poolest just sarvede sarnane, on ka mitmesugune. Kõige rohkem tarvitatud on c-trompet, pääle selle on veel olemas a-, b-, d-, es-, e- ja f-trompetid. Helid kõlawad c-trompetil nagu nad kirjutatud a-trompetil wähendatud terzi wört madalamini, b-trompetil terve heli madalamini, d-trompetil terve heli kõrgemini, es-trompetil wäikse terzi wört kõrgemini, e-trompetil juure terzi wört kõrgemini, f-trompetil puhas quart kõrgemini. — Trompetil on teraw kõwa hele heli ja tarwitatakse teda suuremates mängufoorides. Noodid on wiili wõtmes. Ka alti-trompet alti tarwis on olemas. Uuemal ajal on trompetid kõik ventilidega ja on ferged mägida.

§ 145. Cornet à piston, ilusa heleda heliga puhkpill soprani tarwis, helide ulatus enamasti wäikse oktavi g-st kuni heleda oktavi, on ka mitmesugune ja on neid nimelt c-, d-, es-, e-, f-, g-, as-, a- ja b-korneti nimede all tuntud, millest g-, as-, d- ja b-kornetid kõige tarwitatawamad ja puhta-helisevad on. Helid kõlawad neil korneti-pistonitel just niisamati nime järel kõrgemini wõi madalamini nagu metsa-sarwedel ja trompetitel. — Cornet à pistonidega sugulane on pikkolo, mis b-, a-, d-, es- ja e-hääle pruugitaw on, aga nii ilus ei ole kui cornet à piston.

§ 146. Pasun on kõige rohkem kolmesugune: 1) alti-pasun, 2) tenori-pasun ja 3) bassi-pasun. Sgaüks neist kolmest wõib olla kas tōmbamijega wõi ventilidega. Ventilidega on hõlpsamad mägida. Helide ulatuse poolest käib alti-pasun juurest a-st kõrge dis-ni ilma wäikse e-ta, tenori-pasun juurest e-st kuni fesk-b-ni ilma juure h-ta, bassi-pasun kontra-h-st kuni fesk-f-ni ilma juure fis-ta.

§ 147. Sax-sarwed on sarvede moodi, aga kõla-auf ülespidi. Neid on kornetite, ventil-trompetite, alti- ja tenori-sarvede, pasunate ja tuubade asemel olemas, nii et neist ükki wõib terwed mängufoorid ajutada, ei ole aga veel seda palju tehtud. Kõik on nad ventilidega ja on oma helide ulatuse poolest nende puhkpillide sarnased, mille aset nad täidawad.

§ 148. Klarina on sawist, hani-muna sarnane puhkpill, on tuntud sawipilli sarnane ja mängufooris wähe tarwitatud.

§ 149. Wiili-kwartett on kokkupandud nõnda: Esimene wiil soprani, teine wiil alti, viola tenori ja cello bassi pääle mägida.

§ 150. Keelpillide ja puhkpillide mängufoor on kõige ilusam kuulda, aga ei ole võimalik kindlat eeskirja tema kokkuseadmisjeks anda. Enamasti on täiematel fooridel kõik keelpillid, see on wiilid, bratsched, cellod, kontrabass, siis weel wile, klarinett, trompet, piston, metsa-sarw, tenori-sarw, fagott, bassi pasun asjatundja walimise järele.

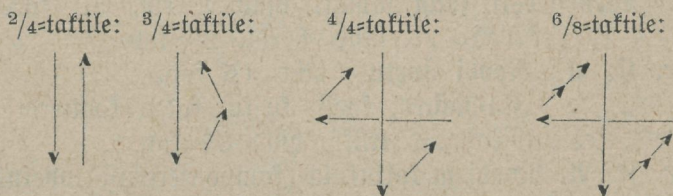
§ 151. Puhkpillide mängufoor on ükki puhkmänguriistadest kokkuseatud, kõlab waljemini ja on wäljasmängimiseks ning sõjawäele kõige sündsam, kõlab, kui osawasti seatud ja mäg puhas, wäga ilusasti. Ka siin ei ole võimalik kindlat eeskirja kokkuseades anda. Suurematel fooridel on pea kõik nimetatud puhkpillid sees. Näituseks oleks üks wäiksem mängufoor nõnda: Wile, klarinett, oboe, cornet à piston, kolm trompeti, kaks tenori-sarwe, metsasarw, fagott, tuuba asjatundja walimise järele, pääle selle trumm wõi pauke ning triangel harwa tarvitada.

27. Juhatamisest.

§ 152. Juhataja, üks kõik kas laulu- või mängufoorile, peab tubli nooditundja olema ning parem ka oma jagu heliloomist oskama. Tal peab häa muusikaline anne ja puhas kuulmine olema. Laulu juhatajal olgu laulu ijesoom ja mängufoori juhatajal mänguriistade ijesoom kaunisti tuntud.

§ 153. Takti löömiseks ärgu mööda lauda ega pörandat koppsitagu, vaid juhataja löögu käega õhus takti nii, et lauljad või mängijad näevad.

§ 154. Takti löömise juures on igale takti tõuule ijeswiiji takti lüüa — ijeswigur õhus tehes, ülevalt hakates umbes nõnda:

Sünnib ka, et $\frac{2}{4}$ -taktile $\frac{4}{4}$ -takti löök võetakse, niisamati $\frac{3}{8}$ -taktile $\frac{3}{4}$ -takti ja $\frac{6}{4}$ -taktile $\frac{6}{8}$ -takti löök.

3.50

3.50
K. N. W. 30/178

